

незалежний культурологічний часопис "І"
23 рік видання

67
2012

nezaležnyj kul`turolohičnyj časopys "І"

**Зигмунт Гавпт: про Жовкву
я можу розповісти дуже
багато**

«Вона лежить біля
підніжжя Розточчя – узвиш і
пагорбів, зелених від дубів,
буків, грабів і модрин. Колись
клімат тут був іще солодшим,
що видко з назви передмістя
Винники, а скрізь, де є якісь
Винники, одразу втямки, що
тут колись садили виноградну
лозу. Зрештою, Винники були
тут іще до того, як заснували
Жовкву.

Нею тече річечка, яку
називають просто Свиною.
Я питав батька: чому Свиня?
«Бачиш, – сказав мені батько,
– люди завжди так назвуть
воду, як вона буде чинити
їм шкоду». Бо ця непоказна
вода, що тече глибоким ровом,
зарослим зеленими лопухами
і верболозом, каламутна
від мулу, пливе ліниво
під мостами, прохолодна,
спокійна та дзюркотлива,
навесні, ненадовго, на
щастя, перетворювалася на
розлючену, розгнівану льоху
– оскаженілу самуру.

Біля кригорізів мосту
громадилися величезні, позе-

ленілі та закаляні крижини,
і через них переливалася з
гамором вода, підступаючи до
поверхні мосту. З самого ранку
було чутно приглушені вибухи.
На мосту стояв поручник
Соболевський, тримаючи в
зубах витяжне кільце ручної
гранати. Біля передмостового
укріплення, поруч із відкритою
скринєю, у відсіках якої
видніли оливкового кольору
яєчка наступальних гранат,
клячав вахмістр і «ладував» їх,
вкручуючи їм запали. За мить
поручник Соболевський, що
шукав поглядом щілину між
крижинами, кидав із розмаху
гранату і згинався навпіл,
криючись від бризок води і
крижаного дощу, який після
вибуху спадав на поверхню
мосту. Це мало допомагало.
Мало допомогло також,
коли інженер Савицький
із повітового управління
доріг і гідротехнічних робіт
проклав за містом, далеко
поза межами Винник, нове
русло річки, трасував їй новий
канал: прямий, наче стріла,
з потужними ескарпами,
обшитими дерном, оплетеними
матрацами і фартухами та
хрусткими острогами. Навесні

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк
(головний редактор)
Христина Рябуха
Оксана Бойко
Василь Слободян
Олесь Пограничний
Михайло Москаль
Герман Антонов

Адреса редакції:
e-mail: ji.magazine1989@gmail.com
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

Свиня шаліла й рила наново.

Про Жовкву казали, що вона схожа на Каркасон, адже місто досі оточене мурами й валами, і в'їжджають до нього крізь брами. Глинська – з класичними шоломами, шишаками, які вінчають тимпан, і з заіржавілим ланцюгом герси або підйомного мосту, Звіринецька – з ґратами тюрми над її склепінням, а на міські вали кидають свою тінь дерева, і біжить їх короною променад для прогулянок. Ринок із навісами, кам'яницею, біля якої в ніші рудий лев поклав лапу на Євангелію, – тут колись була резиденція посла Венеції. Замок, церкви, монастирі домініканців і василіян, щоб усе було так, як описав нам князь-єпископ Вармінський: «Брам чотири уламки, дев'ять монастирів і де-не-де хатки». Оті «хатки» тяглися уже поза мурами, вздовж вулиці Львівської, яку на знак поваги до заслуг бурмістра, доктора Мушкета, було перейменовано на вулицю Доктора Мушкета. Доктор Мушкет, зовсім не зворушений цим жестом вдячності співгромадян, слушно сказав про це так: «Раніше євреї виливали нічні горщики на Львівську, а тепер виливають їх на Доктора Мушкета».

Парафіяльний храм: величезний, ренесансний, на плані хреста, з куполом високо угорі й дзвіницею-вежею в міських мурах, підвалини якої омиває Свиня. У храмі надгробки, плити, які возвеличують похованих у склепах під підлогою Даниловичів, Гербуртів, Струсів, Собеських, із червоного, мов засохла кров, мармуру високі пам'ятники в мурі Жолкевським: батькові й синові, Жолкевській із Гербуртів Регіні та невістці, і у мужів Жолкевських належне їм, зачовгане в шкільних читанках: «DVLCE ET DECORVM EST PRO PATRIA MORI» з Горациєвої оди, і з «Енеїди»: «EXORIARE ALIQVIS NOSTRIS EX OSSIBVSVLTOR» – «Меснику, постань із наших кісток!»

У бічній наві, на боці Послань, висить гігантське полотно Альтамонте, та ще й таке величезне, що звисає унизу фалдою, немов вітрило галеона у штиль. А на ньому *Ultor* під Віднем. А з іншого боку, на боці Євангелія, – образ-близнюк того ж Альтамонте, на якому зображена битва під Парканами... »

Зигмунт Гасп

**Zygmund Haupt:
pro Žovkvu
ja možu rozpovisty duže
bahato**

«Vona ležyť biľa pidnižžja Roztoččja - uzvyš i pahorbiv, zelenyx vid dubiv, bukiv, hrabiv i modryn. Kolyš klimat tut buv išče solodšym, ščo vydko z nazvy peredmista Vynnyky, a skriž, de je jakis Vynnyky, odrazu vřamky, ščo tut kolyš sadyly vynohradnu lozu. Zreštoju, Vynnyky byly tut išče do toho, jak zasnuvaly Žovkvu.

Neju teče ričečka, jaku nazyvajuť prosto Svyneju. Ja pytav baťka: čomu Svyňa? «Bačyš, - skazav meni baťko, - ludy zavždy tak nazvuť vodu, jak vona bude čynty jim škodu». Bo ča nepokazna voda, ščo teče hlybokym rovom, zaroslym zelenymy lopuxamy i verbolozom, kalamutna vid mulu, plyve linyvo pid mostamy, proxolodna, spokijna ta džurkotlyva, navesni, nenadovho, na ščasťa, peretvořovalaša na rozľučenu, rozhnivanu řoxu - oskaženilu samuru.

Biľa kryhoriziv mostu hromadyľša velyčezni, pozelenili

ta zakaľani kryžyny, i čerez nyx perelyvalaša z hamorom voda, pidstupajučy do poverxni mostu. Z samoho ranku bulo čutno pryhlušeni vybuxy. Na mostu stojav poručnyk Sobolevskyj, trymajučy v zubax vyřažne kilce ručnoji hranaty. Biľa peredmostovoho ukriplenňa, poruč iz vidkrytoju skryneju, u vidsikax jakoji vydnyly olyvkovoho koľoru jaječka nastupaľnyx hranat, kl'ačav vaxmistr i «laduvav» jix, vkručujučy jim zapaly. Za myť poručnyk Sobolevskyj, ščo šukav pohľadom ščilynu miž kryžynamy, kydav iz rozmaxu hranatu i zhynavsä navpil, kryjučyš vid bryzok vody i kryžanoho došču, jakyj pišľa vybuxu spadav na poverxnu mostu. Ce malo dopomahalo. Malo dopomohlo takož, koly inžener Savyčkyj iz povitovoho upravlinňa dorih i hidrotexničnyx robit proklav za mistom, daleko poza mežamy Vynnyk, nove ruslo ričky, trasuvav jix novyj kanal: pramyj, nače strila, z potužnymy eskarpamy, obšytymy dernom, opletenymy matracamy i fartuxamy ta xrustkymy ostrohamy. Navesni Svyňa šalila j ryla nanovo.

Pro Žovkvu kazaly, ščo vona sxoža na Karkason, adže misto dosi otočene muramy j valamy, i v'jizdžajuť do řoho križ bramy. Hlynška - z klasyčnymy šolomamy, šyšakamy, jaki vinčajuť tympan, i z zairžavilym lančuhom hersy abo pidjomnoho mo-

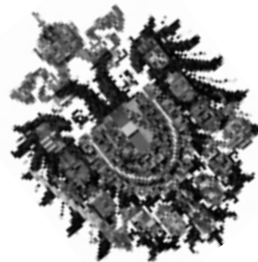
stu, Zvirynečka - z gratamy řurmy nad jiji sklepinňam, a na miški valy kydajuť svoju tiň deřeva, i bižyť jix koronoju promenad dl'a prohuľanok. Rynok iz navisamy, kam'janyceju, biľa jakoji v niši rudyj lev poklav lapu na Jevanheliju, - tut kolyš bula rezydencija posla Veneciji. Zamok, cerkvy, monastyri dominikanciv i vasyľijan, ščob use bulo tak, jak opysav nam kňaz-jepyskop Varminskyj: «Bram čotyry ulamky, dev'jat' monastyriv i de-ne-de xatky». Oti «xatky» řahlyša uže poza muramy, vzdovž vulyci řvivškoji, jaku na znak povahy do zasluh burmistra, doktora Mušketa, bulo perejmenovano na vulyču Doktora Mušketa. Doktor Mušket, zovsim ne zvorušenyj cym žestom vřačnasty spivhromad'an, slušno skazav pro ce tak: «Raniše jevreji vylyvaly nični horščyky na řvivsku, a teper vylyvajut' jix na Doktora Mušketa».

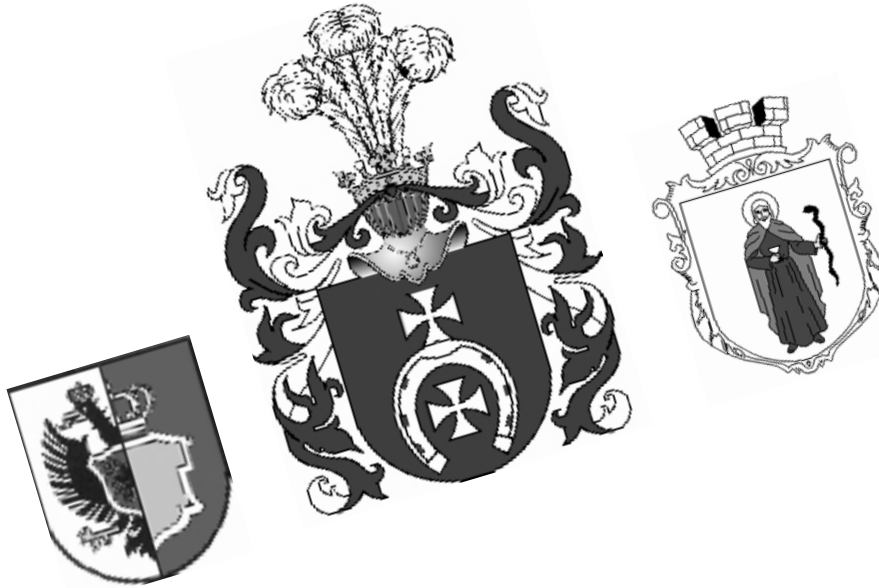
Parafijaľnyj xram: velyčezni, renesansnyj, na plani xresta, z kupolom vysoko uhoři j dzvinyceju-vežeju v miškyx mura, pidvalyny jakoji omyvaje Svyňa. U xrami nadhrobky, plyty, jaki vozvelyčujuť poxovanyx u sklepax pid pidlohoju Danylovyčiv, Herburtiv, Strusiv, Sobeškyx, iz červonoho, mov zasoxla krov, marmuru vysoki pam'jatnyky v muri Žolkevškim: baťkovi j synovi, Žolkevškij iz Herburtiv Regini ta nevist-

ci, i u muživ Žolkevs'kyx naležne jim, začovhane v škil'nyx čytankax: «DVLCE ET DECORVM EST PRO PATRIA MORI» z Horacijevoji ody, i z «Enejidy»: «EXORIARE ALIQVIS NOSTRIS EX OSSIBVS VLTOR» - «Mesnyku, postaň iz našyx kistok!»

U bičnij navi, na boci Poslaň, vysyť hihantske polotno Altamonte, ta šče j take velyčezne, ščo zvysaje unyzu faldoju, nemov vitrylo haleona u štyľ. A na nómu Ultor pid Vidnem. A z ynšoho boku, na boci Jevanhelija, - obraz-blyznuk toho ž Altamonte, na jakomu zobražena bytva pid Parkanamy... »

Zygmund Haupt

Христина Брюховицька	8	Зауваги до історії Жовкви
Михайловський Віталій	22	Quod dulce et decorum est pro patria mori - Жолкевський і Жовква
Михайло Кубай	30	Богдан Хмельницький і Жовква
Оксана Бойко, Василь Слободян	42	Ринкові кам'яниці Жовкви
Оксана Бойко, Василь Слободян	64	Костел Святого Лаврентія
Оксана Бойко, Василь Слободян	70	Оборонні мури Жовкви
Оксана Бойко, Василь Слободян	76	Ратуша міста Жовкви
Ольга Оконченко, Ігор Оконченко	84	Звідний міст Жовківського замку
Оксана Бойко	90	Синагога міста Жовкви
Василь Слободян	110	Церкви Жовкви
Василь Слободян	126	Церква Різдва Пресвятої Богородиці
Тарас Возняк	130	Євреї Жовкви
Марек Вільчинські	134	Зигмунт Гавпт. Повторення
Тетяна Довжок	142	Інший на межі культур і у просторі тексту в прозі Зигмунта Гавпта
Зигмунт Гавпт	150	Лютня
Зигмунт Гавпт	170	Лілі Марлен
Зигмунт Гавпт	184	Емма Боварі – то я сам
Зигмунт Гавпт	204	Два візити
Зигмунт Гавпт	209	Про Стефцю, про Хаїма Іммерглюка та про скіфські браслети

зауваги до історії жовкви

ХРИСТИНА

БРЮХОВИЦЬКА

Місто Жовква була закладена не на порожньому місці – ще до заснування міста на лівому березі річки Свиня лежало село Винники, відом з 1515 року. У другій половині XVI століття Станіслав Жолкевський-молодший (*Stanisław Żółkiewski, 1547, Туринка - 1620, Cecora*), бажаючи увійти в історію не тільки як лицар та полководець, я і як меценат та будівничий, вирішує звести на правому березі Свині нове місто та назвати його на свою честь – Жовквою.

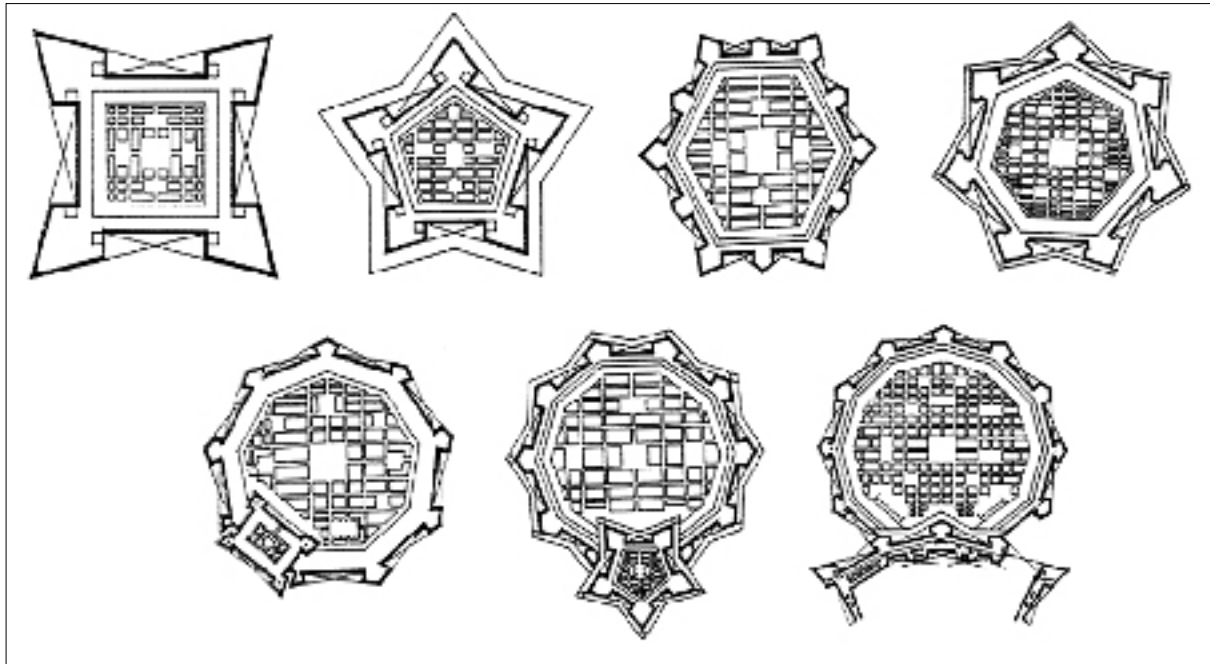
Починаючи з 1594 року його зводили за

концепцією «ідеальних міст», розробленою великими гуманістами й теоретиками європейського ренесансу Леонардо да Вінчі (*Leonardo da Vinci, 1452 - 1519*), Вінченцо Скамоцці (*Vincenzo Scamozzi, 1548 - 1616*), П'єтро Катанео (*Pietro Cataneo, 1510 - 1574*). Для здійснення цього містобудівного задуму запросили найкращих архітекторів та будівничих італійського походження.

Планування міста досконало продумали для зручного та безпечного проживання людей різних етнічних та релігійних громад і цехових братств, які спільно успішно творили його культуру та історію. Філософи-містики були переконані, що саме ця особлива атмосфера злагоди й толерантності притягнула до Жовкви

9

плани «ідеальних міст» з книги п'єтро катанео

чимало видатних історичних постатей, які відіграли значну роль у долі Європи.

Місто Жовква – старовинний важливий культурно-релігійний центр Галичини. Із цим містом пов'язані важливі події української та європейської історії, а його архітектурні пам'ятки є вагомим надбанням українського та польського народів, загалом європейської цивілізації.

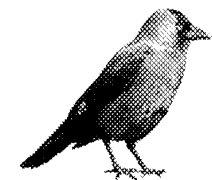
10

Місто Жовква збудоване за принципом «ідеальних міст» – оригінальної містобудівної концепції доби Ренесансу. Суть концепції полягала у створенні «збалансованої» планувальної структури міста – кожному архітектурному об'єкту відводилося його певне розміщення відносно інших. Тому планування такого міста, як Жовква, вражає не тільки своєю практичністю, а й творчим задумом. Інколи розташування усіх головних будівель розміщували відповідно до розташування органів людського тіла. Замок – це голова міста, ринок – легені. Ратуша відповідала шлункові. Міські брами служили кінцівками. Костел та православна (з кінця XVII століття – греко-католицька) церква утворюють дві половинки серця. Вражає також пристосованість міста і для війни, і для миру: вулиці прямі та

широкі, майже всі сходяться на центральній площі, отже, заблукати важко. Усі храми (в тому числі й синагога) розмістилися біля міських мурів, щоб у разі облоги служити додатковими оборонними спорудами, твердинями з бойовими галереями. Таке планування – водночас практичне і живописне.

До визначних історико-архітектурних ансамблів Жовкви відносяться Ринкова площа (сучасна площа Вічева) із замком 1594, костелом Святого Лаврентія XVII ст., Василянський (XVII - XX ст.) і Домініканський (XVII - XVIII ст.) монастирі та інші. Високу художню цінність мають зразки дерев'яної архітектури, збережені на території колишніх передмість та синагога в стилі Ренесансу.

Наневеликій території історичного центру сьогодні знаходиться близько 55 пам'яток архітектури, в тому числі світового рівня. Серед жовківських пам'яток найбільш визначним є ансамбль костелу і монастиря домініканців у стилі бароко (1653 р.), Парафіяльний костел св. Лаврентія (Фара) (1606 р.), Жовківський замок (1594-1606 рр.), ренесансова синагога (1687, 1841 рр.), дерев'яна церква Святої Трійці (1702 р.)

На період найбільшого розквіту і багатства (друга половина XVII - початок XVIII ст.) місто знаходилося в центрі європейських подій, вважалось одним з найгарніше збудованих приватних міст-резиденцій Європи, воно було важливим осередком мистецтв, книгодрукування та релігійного життя. На той час це невелике місто нараховувало три великі монастирські комплекси, гебрійський релігійний центр з духовною школою та двома синагогами, мало красиву гармонійну мешкальну забудову, прекрасні паркові ансамблі. Не можемо оминати увагою і те, що місто славиться таким своїм важливим явищем як Жовківська школа живопису і різьби, яка відіграла провідну роль у становленні бароко на західноукраїнських землях в XVII - XVIII ст.

Найбільшого свого розвитку, слави і

багатства Жовква досягла в другій половині XVII ст., коли була приватною резиденцією і центром величезних землеволодінь короля Речі Посполитої Яна III Собеського (*Jan III Sobieski, 1629, Олеско – 1696, Wilanow*), який одержав Жовкву у спадок від Теофілії Собеської, яка була онукою Станіслава Жолкевського.

Власне на запрошення короля в Жовкву перебираються нові багаті євреї, купці і майстри. Жовква поступово набуває рис європейської столиці, досягнення жовківських малярів і різьбярів славляться далеко за межами Речі Посполитої. У той самий час переживає часи розквіту і єврейська спільнота Жовкви – король дає євреям дозвіл та кошти на побудову розкішної синагоги, в місті з'являється єврейська друкарня, яку відкриває єврей з Амстердаму Урі Фебус га-Леві (*Uri Febus Aharon Halevie, 1625-1627, Wittmund*

11

план «ідеального міста» жовква

– 1715, *Amsterdam*). Євреї мешкали в Жовкві з часу закладення міста – цьому сприяв один з торговельних агентів Жолкевського Ізраїль Йозефович (*Israel Josefowicz*). Проте саме за часів Собеського єврейська спільнота стає однією з найбільших в регіоні – більш ніж третина усіх мешканців Жовкви була євреями. Зокрема, єврей Сімхе Менахем мі-Йона (*Simche Menachem mi-Yona, Simcha Menachem DeYona*) був придворним лікарем

Собеського. З часом єврейська спільнота Жовкви, ставала дедалі потужнішою.

У часи короля Яна III Собеського Жовква вважалася однією з найрозкішніших приватних міст-резиденцій Європи. Враження про неї залишили численні гості і мандрівники. До прикладу, український богослов, письменник, поет, математик, філософ, ректор Київської академії Феофан Прокопович (*Феофан Єлеазар Прокопович, 1681 - 1736*), ректор Києво – Могилянської Академії, під враженням побаченого писав: «*Жолква-город, хоть и мал собой, однако*

славен стал... Палаты превеликие, каменные, несколько сот изб в себе имущих и как делом архитектурским, так украшенные различными живописными картинами и шпалерами и иными дивными убораы, zelo великолепные».

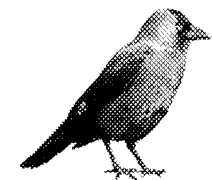
Завдяки сприятливій атмосфері меценатства розквітли ремісничі цехи, розвинулися і швидко досягли висот міцні мистецькі традиції. Ціла плеяда видатних живописців та скульпторів з європейською славою, як місцевих, так і запрошених, жили і працювали в Жовкві. Як от: скульптори з європейською славою Андрій Шлютер і Стефан Шванер, вихованці Римської Академії св. Луки Юрій Шимонович

і Мартіно Альтамонте (*Martino Altomonte, 1657, Napoli - 1745, Wien*), видатні художники українського бароко Іван Руткович (*кін. XVII - поч. XVIII ст.*), Йов Кондзелевич (*1667, Жовква – 1740, Луцьк*), Василь Петранович (*1680-1759*), Дем'ян Роевич (? - 1708), Іван Поляхович, званий також Савчаком, та десятки інших малярів і різьбарів різного таланту, які своїми новаторськими досягненнями зробили майже революцію в мистецтві, створили цілу мистецьку школу, відому як Жовківська школа живопису та різьби по дереву XVII-XVIII століть.

Після одруження Яна III Собеського в 1665 році на вдові Яна Собіпана Замойського (*Jan Sobiepan Zamoyski, 1627-1666*) французенці Марії-Казимірі (*Marie Casimire Louise de La Grange d'Arquien, Maria Kazimiera de La Grange*

12

d'Arquien, Marysieńka, 1641, Nevers – 1716, Blois), він помножує свої багатства; а 1666 року стає коронним гетьманом. Жовква стає центром його величезних приватних землеволодінь, які на той час налічували сотні сіл і десятки міст.

1674 року 45-річного Яна Собеського обрано королем Польщі. За його правління Річ Посполита перетворюється у найвпливовішу європейську державу з найсильнішою армією. Жовква стає приватною королівською резиденцією, розбудовується, набирає рис справжньої європейської столиці.

Собеський перебудовує замок на зразок багатой королівської резиденції. Під керівництвом будівничого Петра Бебера (*Piotr Beber, XVII ст., Wroclaw - 1711*) у замку здійснюється низка змін та добудов. Пишно оздоблює споруду архітектор Августин Вінсент Лоцці (*Augustyn Vincent Locci*).

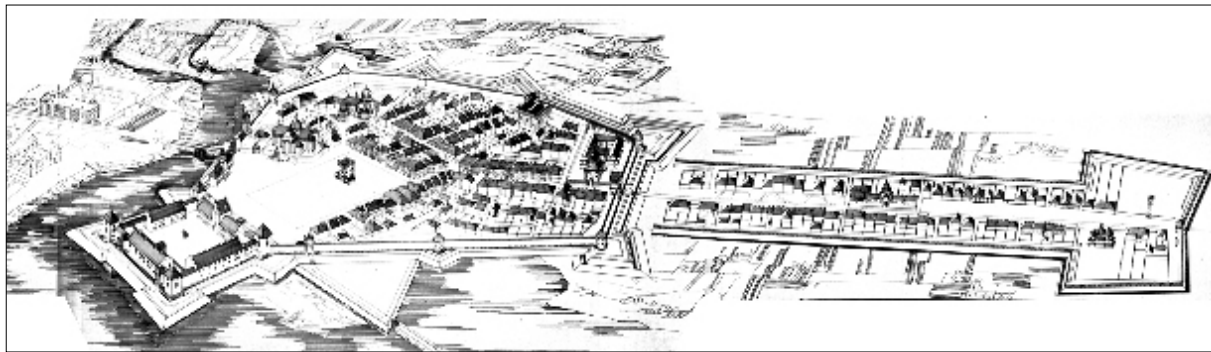
Парк, замкнутий з трьох сторін високим шпалерами, було закладено на двох терасах. На верхній терасі влаштовано чотири клумби, у кожній з яких викладено квітами герб Собеських «Яніна». Між ними, по центру, було споруджено мармуровий фонтан восьмигранної

форми. Між терасами заклали поперечну алею, яка замикалась двома альтанками. На нижній терасі, відділеній від верхньої кам'яною балюстрадою, було закладено два квіткових партери. Поза парком (на його осі) над ставом, у напрямку до звіринцю, було влаштовано поміст на дерев'яних палях, на якому було споруджено два павільйони лазень з фонтаном між ними.

Французький мандрівник, відвідавши Жовкву 1688 року, писав, що величезний замковий звіринець, оточений дерев'яним парканом, простягався далеко за місто. Одну половину звіринця займав ліс, другу – луки на яких паслося безліч сарн і оленів.

В замку формують великі колекції цінної зброї, живопису і графіки італійських, голландських, французьких та жовківських майстрів, збірки медалей, монет, карт та інших творів мистецтва.

Впродовж кількох десятиліть король і міщани вклали колосальні кошти в розбудову самого міста і громадських споруд. Король закладає в Жовкві Василянський монастир, монастир Домініканок, розбудовує монастир Домініканів, допомагає в будівництві нової

план «ідеального міста» Жовква

великої синагоги. Тоді ж на запрошення короля в Жовкву перебралися нові заможні купці і майстри, надзвичайно розвинулися ремесла і промисли, досягнення жовківських малярів і різьбярів славилися далеко за межами держави. Під час великої пожежі 1691 року згоріло ціле середмістя, проте місто швидко відбудувалося, стало ще красивішим, завдяки зусиллям багатих міщан та короля.

14 В результаті маленька Жовква з населенням 1,5-2 тисячі мешканців, стала відомим центром релігійного життя. Вона вже тоді налічувала три великі монастирі, чотири костели і п'ять церков з численними братствами при них, дві великі синагоги, юдейську духовну школу. Жовква була також відомим центром єврейської філософської думки, письменництва і книгодрукування (з кінця XVII століття тут діяли три єврейські друкарні). Завдяки просвіченості власників міста в ньому панувала атмосфера толерантності і співпраці.

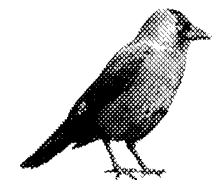
1696 року великий король Польщі Ян III Собеський помирає. Замок та місто успадковує молодший син короля Костянтин Собеський (*Konstanty Władysław Sobieski, 1680, Warszawa - 1726 Жовква*).

У 1706 - 1707 роках Жовква знову в центрі європейських політичних подій – події Північної війни 1700-1721 років проходять через неї. З грудня 1706 року по травень 1707 року в Жовкві розміщувалася ставка російського царя Петра I (*Пётр Алексеевич, 1672 - 1725*). Тут російський цар розробляв плани розгрому шведів і реорганізації Гетьманщини, управляв державою, розробляв реформаторські документи, приймав іноземних послів

і козацьких старшин. Перебував в ставці також гетьман України Іван Мазепа (*Іван Мазепа-Колединський, 1639 - 1709*), тут він готував і вів таємні переговори з шведським королем Карлом XII (*Karl XII, 1682 - 1718*).

В 1709 році на постійне місце проживання в Жовкву приїжджає король-князь Константин Собеський. По його смерті (1726 р.) містом володіє його дружина Марія де Весел (*Maria Jozefa de Wessel, 1726 - 1728*), а згодом

передає маєток старшому королевику Якубові Собеському (*Ludwik Henryk Jakub Sobieski, званий Fanfanikiem, 1667, Paris - 1737, Жовква*). Із 1737 р. місто переходить до його дочки княжни Марії Кароліни Собеської (*Maria Karolina Sobieska звана Charlottą, 1697,*

Olawa - 1740, Жовква) – у заміжжі де Бульйон (*de Bouillon*) та де ля Тур Овернь (*de La Tour d'Auvergne*). У 1740 році вона заповідає весь свій маєток своєму давньому приятелю Міхалу Казімежу Радивілу (*Michał Kazimierz Radziwiłł* званий *Rybeńko, 1702, Отыка – 1762, Wilno*).

В період правління нащадків короля ще кілька десятиліть XVIII ст. місто зберігало високий престиж, залишалось одним з найбільш шанованих міст королівства, в місті підтримувався певний рівень ремесел і торгівлі, при замку королевиці утримували 1,5-тисячне приватне військо.

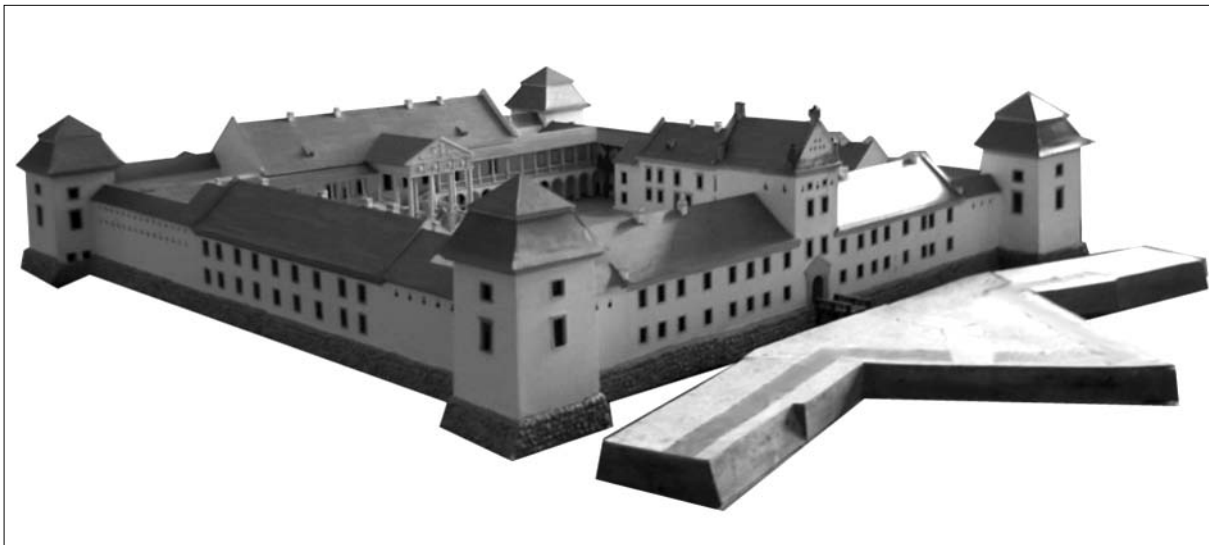
У 1772 році Галичина (а з нею – і Жовква) переходить до Австрійської Імперії. Для Жовкви це був період перебудов та руйнацій – австрійці знищили значну частину міських мурів, розібрали Львівську та Жидівську брами, ліквідували монастирі і пристосували їх для інших потреб, зокрема військових. Так, у 1787

році щойно зведений монастир домініканок з новим сучасним шпиталем був вилучений в чернечого ордену під військовий шпиталь. Щоправда, чернечі чини, які займались «корисною для громади» діяльністю, репресій не зазнавали – скоріш, навпаки. Так, жіночий чернечий орден феліціянок в середині XIX століття відкрив у Жовкві школу та шпиталь. З самого початку австрійського панування у Жовкві та околицях було створено Жовківський циркул (округ), що охоплював 74 громади.

XIX століття, особливо його друга половина, стало для українців добою національного відродження. Греко-католицька церква мала тепер вдосталь сили та впливу щоб відкривати читальні, народні доми, друкарні та усіма силами сприяти українському руху в Галичині. Починалося все з виховання священниками парафіян, а також власних дітей – більшість західноукраїнської інтелігенції вийшло з

15

модель жовківського замку

священицьких родин.

1895 року за сприянням Андрея Шептицького (Митрополит Андрей Шептицький, у світі Роман Марія Александр Шептицький; 1865, Прилбичі - 1944, Львів), який був тоді ще ігуменом монастиря св. Онуфрія у Львові, відкривається друкарня у жовківському василянському монастирі. Друкарня ця стала однією з найголовніших українських

видавництв Галичини – тут

16

друкувались наукові та науково-популярні праці, молитовники та катехізми, а також відомі часописи «Місіонар» та «Рідна Мова». В Жовкві та в навколишніх селах відкриваються читальні та відділи організації «Просвіта». На початку ХХ століття починається перебудова василянської церкви за проектом Едгара Ковача – храм стає вдвічі більшим, його розписує молодий український маляр Юліан Буцманюк (1885, Сможе-1967, Канада).

Початок Першої Світової війни стає водночас кінцем старого життя, коли українці, поляки та євреї Жовківщини більш-менш мирно уживалися між собою. Влада починає репресії проти москвофілів та усіх, кого можна було запідозрити в москвофільстві. Кілька священиків з жовківського повіту гине

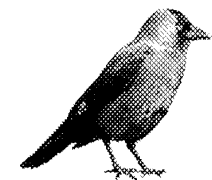
у концентраційному таборі Талергоф (*Interniertenlager Thalerhof, 4 вересня 1914 - 10 травня 1917 рр.*). Водночас, велика кількість української молоді та інтелігентів (в тому числі і з Жовкви) вступає до лав легіону Січових Стрільців – боротись за об'єднання українських земель і водночас вести освітню роботу серед українців на своїх та підкорених землях.

Проте австрійські війська почали відступати, і наприкінці літа 1914 року Жовква була зайнята російською армією. Почалася російська окупаційна політика – закриття українських часописів та видавництв, переслідування греко-католиків та насильницьке навернення на православ'я, вивіз до Сибіру українських громадських діячів, вчених, письменників, вчителів.

Весною 1915 року російські війська відступають з Галичини. Виходячи з Жовкви, російська армія підпалює жовківський замок та примусово вивозить на схід численних мешканців Жовківщини. Разом з росіянами добровільно відходять на схід багато москвофілів. Протягом війни Жовква кілька разів переходить із рук у руки. В листопаді 1918 року за Версальською угодою після

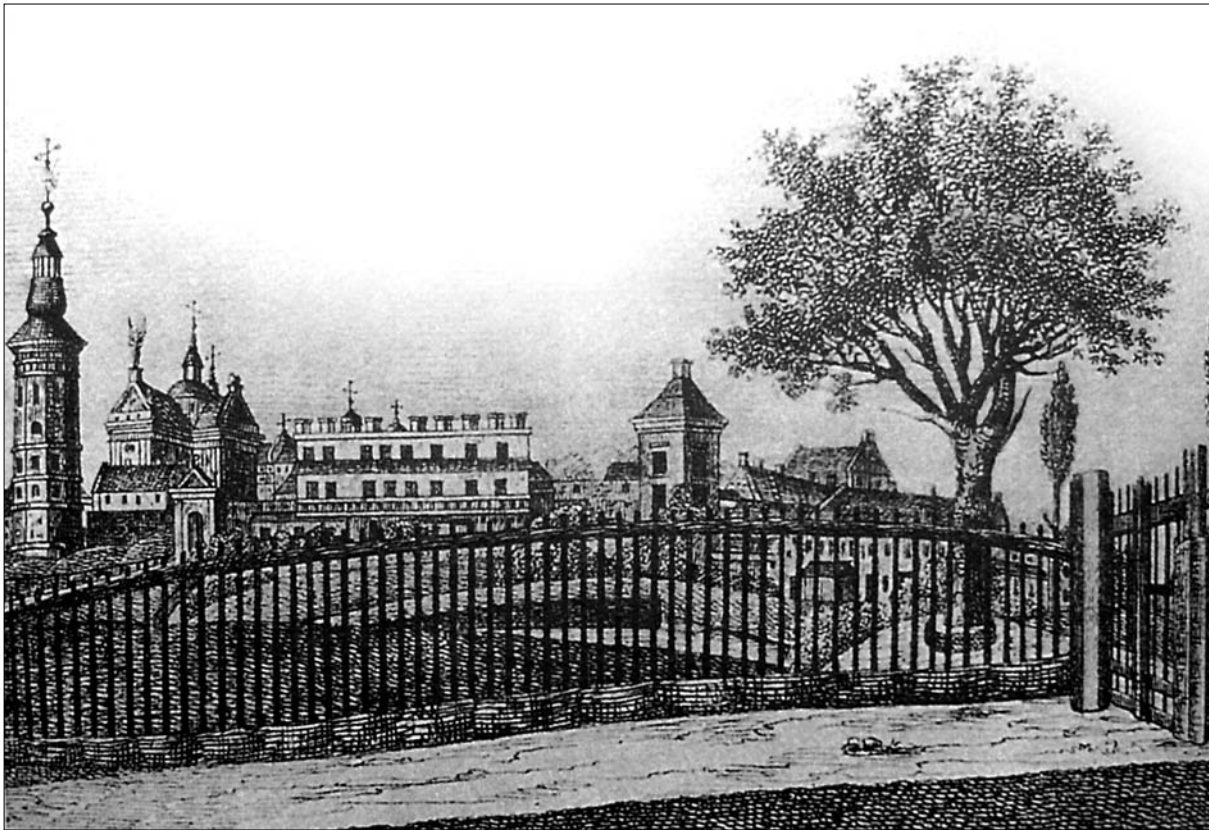
засновник жовкви станіслав жолківський (1547-1620)

розпаду Австро-Угорської Імперії Галичина мала увійти до складу Польщі. Проте Січові Стрільці починають готувати повстання проти австрійської влади. В ніч на 1 листопада українські стрільці на чолі з польовим лікарем Ярославом Рибакком захоплюють казарми у Жовкві, старшинську школу, староство, залізничний вокзал, пошту, жандармерію. Австрійські вояки роззброюються, дехто приєднується до стрільців-українців. Зранку в Жовкві проголошується Західно-Українська

Народна Республіка. Тієї ж ночі так само був захоплений Львів та інші міста Галичини. В Жовкві формується повітова Українська Національна Рада з 10 чоловік – 7 українців, 2 поляків та 1 єврей.

Одразу починають формуватись війська Республіки (УГА, Українська Галицька Армія), громадські установи. В місті декларується свобода усіх національностей та віросповідань краю, гарантується недоторканість людського життя і майна. Щойно створена газета «Україна»

повідомляла, що «в Жовкві найбільший лад з усіх повітів, всіх дивує лад, спокій, порядок і карність».

Проте у Львові поляки починають бойові дії проти ЗУНР. Водночас польські сили наступають з заходу. Завязті бої тривають до 20 травня 1919 року – тоді знесилені частини УГА змушені були відступити під натиском 80-тисячної французької армії генерала

Юзефа Галлера (*Józef Haller, 1873,*

18 *Jurczyce - 1960, London*). УГА (а в її лавах – і чимало жовківчан) продовжувала боротись на Поділлі, а місто Жовква та навколишні села опинилися під польською владою.

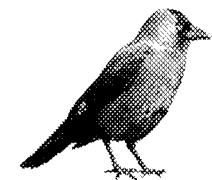
Протягом міжвоєнних часів в Жовкві та Жовківщині польська влада починає репресії проти українського населення краю. Закриваються відділи «Просвіти», репресії зазнає жовківське василянське видавництво, грабується Крехівський монастир. Проте українці не здавалися. Навесні 1921 року в Жовкві відновлюється «Просвіта», посилюються українські кооперативні рухи, численні спортивні та культурні товариства, будується новий Народний Дім, відкриваються українські школи. Польська влада по можливості нищить ці прояви національного духу, піддає репресіям активістів українських рухів. Це

посилує прагнення до непокори, і 1921 року на Львівщині створюється Українська Військова Організація (УВО) на чолі з полковником Січових Стрільців Євгеном Коновальцем (*1891, Заукив - 1938, Rotterdam*). Осередок УВО створюється і в Жовкві та у відповідь на репресії поляків починає терористичну діяльність – пошкоджує лінії електропередач, організує замах на найвідоміших антиукраїнських діячів.

За принципом «зло породжувало нове зло» – репресивна польська політика посилювалася, посилювався і опір УВО (згодом перейменовану на Організацію Українських Націоналістів – ОУН).

З Жовквою пов'язана доля одного з найоригінальніших польських письменників ХХ століття Зигмунта Гавпта (*Zygmunt Haupt, 1907, Улашківці - 1975, Winchester, Virginia*). Поза всяким сумнівом – ніхто краще, ніж він, про Жовкву не писав.

У вересні на Польшу вночі нападають гітлерівська Німеччина та Советський Союз. 16 вересня німецькі сили прориваються до Жовківщини, а ввечері 17 вересня захоплюють Жовкву. А 21 вересня Жовкву займають частини Червоної Армії. Згідно з пактом Ріббентропа-Молотова, Східна Галичина входила до сфери

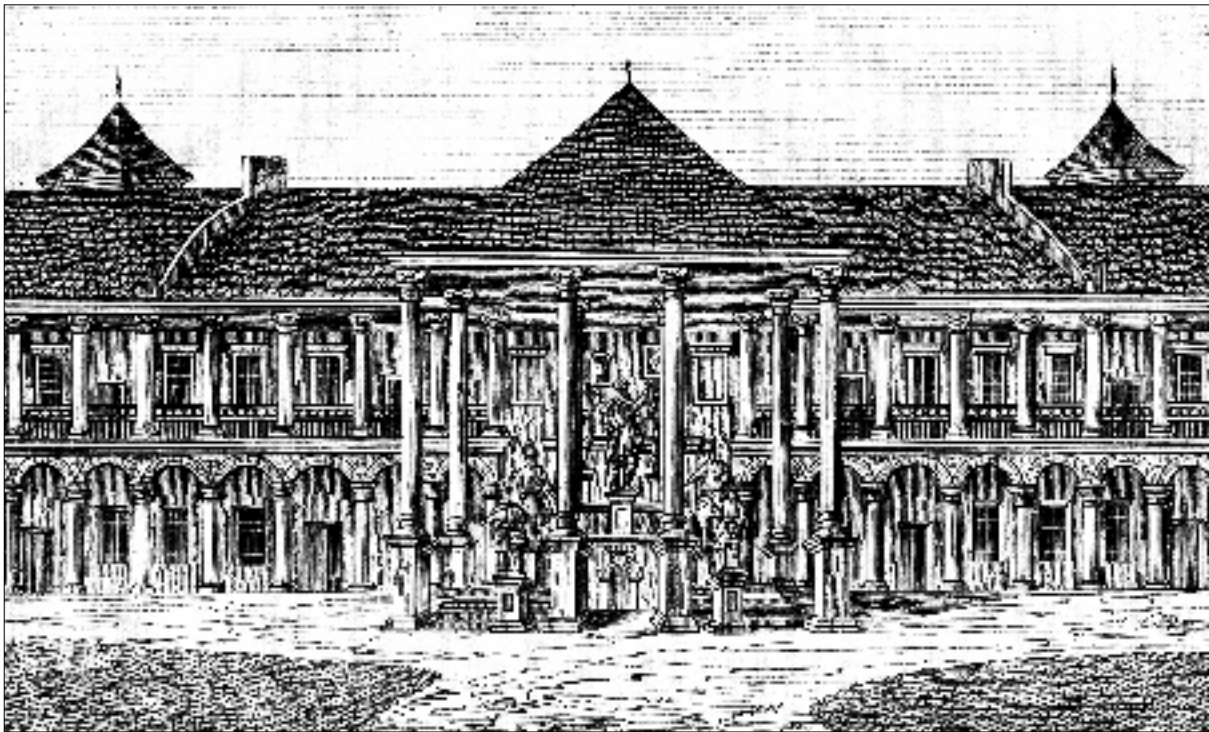
інтересів ССР, тому до 27 вересня німці відступили з теренів Жовківщини, віддавши цей район советській владі.

Нова влада в свою чергу швидко почала пристосовувати Галичину до советських умов життя. Усі промислові заклади передаються в державну власність – в тому числі і василиянська друкарня. Відкриваються колгоспи, клуби «советського» типу – замість Народних домів «Просвіти».

Водночас, починаються репресії – товарними вагонами відправляються до Сибіру та Казахстану численні українські, польські, єврейські родини. Внаслідок жахливих

умов депортації багато людей гине. Майно депортованих зазвичай конфіскувалось. Чимало людей стало жертвами більшовицького терору – арешти, ув'язнення та страти проводились до останнього дня советської влади в місті.

22 червня 1941 року Німеччина напала на Советський Союз. Оскільки Жовква лежала близько від кордону, війна дала про себе знати одразу – і не тільки бомбардуванням. До Жовкви доходили німецькі диверсійні групи, в місті було чути гарматні постріли. Прикордонники на Раві-Руській кілька днів відбивали атаки гітлерівців, а в той час енкаведисти в ніч з 26 на 27 червня у в'язниці, що розташувалась в

Жовква, королівський замок, поч. XIX ст.

жовківському замку, замордували до смерті та розстріляли біля 50 осіб – мешканців Жовкви та Жовківщини. Ще багато жовківчан були закатовані у в'язницях Львова.

Наступного дня, майже одразу після відступу Червоної Армії, в місто увійшли німці, а 29 червня, в неділю, відбулася панихида над тілами закатованих. Над місцем їхнього поховання біля міської ратуші було насипано могилу та поставлено дерев'яний хрест, який простояв до самого повернення советської влади.

20

Нові «визволителі» вели себе не краще за попередніх. А багато в чому – і гірше. Майже одразу після свого приходу, нацисти влаштували в місті єврейське гетто. Потім євреїв ввезли до концтабору у Белзці, декого розстріляли у лісі за Жовквою. Славетну жовківську синагогу намагалися підірвати, майже повністю знищили єврейський дільницю.

Через війну неможливо було зібрати врожай. Почався голод, від якого загинуло чимало людей. Під час війни від бомбувань було зруйновано багато міських кам'яниць, багато людей лишилося без житла.

У 1944 році на теренах Жовківщини була поновлена советська влада. Починається найтрагічніший період історії краю. Влада розгортає репресії, поновлює масову депортацію українців до Сибіру та Казахстану, арешти та розстріли. 1946 року закриваються усі церкви в Жовкві крім василянського храму Серця Христового. Цей храм передається Російській Православній Церкві в рамках ліквідації УГКЦ. Окремі фрески в храмі (які не відповідали советській ідеології) були

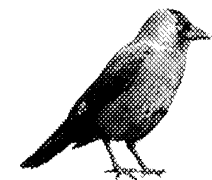
забілені. Решта жовківських храмів служить складами чи казармами, а їхні безцінні скарби – картини, ікони, скульптури, інші прикраси – вивозяться до Польщі, до Росії, руйнується або зникає безслідно. В Крехівському монастирі був розташований інтернат для дітей з вадами розвитку, через що і храми, і келії цієї архітектурної пам'ятки перетворилися на справжнісінькі руїни.

Впродовж майже усієї советської доби в Жовкві дислокувалися численні військові частини. Причин для цього було дві – близький кордон та велика кількість загонів УПА, які діяли на території Жовківщини до початку 1960-х років.

У післявоєнні часи населення Жовкви майже повністю змінилось – корінне населення виїхало, було вивезено або знищено, а до міста прибуло багато переселенців або місцевих селян, які не хотіли йти в колгосп).

За советських часів Жовква була перейменована (1951) на Нестеров, на честь відомого російського авіатора часів Першої світової війни Петра Нестерова, який загинув під час бою неподалік від міста. Після здобуття Україною незалежності у 1992 році місту повернули стару назву – Жовква.

Нова сторінка в історії міста починається з кінця 1980-х років – коли дисидентський рух на Західній Україні набув величезних масштабів. Починається повернення віруючим конфіскованих храмів (зокрема, костел св. Лаврентія). Виходить з підпілля греко-католицька церква (їй повертають василянську церкву). Активізуються українські культурні

рухи та спілки. Починаються реставраційні роботи в храмах та в місті.

Але справжня розбудова Жовкви почалася з приходом Незалежності. Незважаючи на усі труднощі часів «диких дев'яностих» був відреставрований Крехівський монастир, розташований недалеко від міста, проведені головні реставраційні роботи в костелі св. Лаврентія, відновлюються знищені міські мури та брами. У Жовкві діє Архітектурно-культурний заповідник. Сьогодні Жовква одне з найбільш відреставрованих міст України.

21

Жовква, поховання жертв німецької ратуші, 1941

quod dulce et decorum
est pro patria mori

Жолкевський і Жовква

ВІТАЛІЙ

МИХАЙЛОВСЬКИЙ

Парадоксально, але одним з найцікавіших міст біля Львова, що постало наприкінці XVI ст. є Жовква. 1597 року 40-літній і вже досвідчений на той час військовий і політик Станіслав Жолкевський заснував біля свого села Винники місто. Не будши великим оригіналом він надав містові ім'я Жовква (пол. *Żółkiew*). У своїх діях Жолкевський лише слідував тогочасній моді серед людей свого кола. Нові магнатські роди, що постали у XVI ст., не маючи можливости пописатися славетними предками і родовим гніздом, назва якого була б співзвучною з їхнім прізвищем або іменем, намагалися прославити на віки велич свого роду фундацією нового міста. Зазвичай нове місто діставало назву місцевости від якої походило прізвище або ім'я фундатора. Для Жолкевського яскравим прикладом стала діяльність коронного канцлера та великого коронного гетьмана Яна Замойського, котрий зробив Замостя символом величі роду Замойських.

Чому село Винники стало місцем де постало нове місто? Відповідь на це питання лежить на географічній мапі. У атласі «Руських земель» Олександра Яблоновського зазначені лише два шляхи, що виходять на північний-захід та на північ зі Львова. Якщо перший шлях одразу повертає на захід і прямує через Янів, Яворів, Краківець, Радимно на Ярослав й далі до Кракова; то другий – веде нас через Куликів до Рави-Руської, Томашова, Замостя й аж до Любліна. Перша зупинка на ніч, ймовірно, мала б бути за 30 км від Львова, якщо їхати у

справах до нової столиці Варшави. Можливо, це і стало однією з причин, чому польний гетьман вирішив закласти нове місто біля с. Винники, аби нове місто стало першим на шляху зі Львова і першим перед столицею Руського воєводства, якщо їхати з півночі.

Ким були Жолкевські на другу половину XVI ст.? Миколай Рей з Нагловіц у своєму знаменитому «Звірниці» в 1562 р. так описав рід Жолкевських:

Żółkiewscy

Ci chociaż z Żółkwie z rzeki często wodę piją

Ale im nic nie wadzi, choć sie w niej i myją

Bo jej pięknie umieją złomić przyrodzenie,

Stanowiąc z cnotą na wszem poczciwe baczenie.

Ale oni bankami na dół to ściągają;

A gdy nie znać pod gardłem, niechże gdzie chce

siedzi,

Wszak też o tym nie wiedzą, jedno tam sąsiedzi.

Як видно, що для Миколая Рея, родина Жолкевських була простою, що й не дивно, адже перший раз посаду галицького каштеляна, батько Станіслава теж Станіслав отримав аж у 1580 р. Його кар'єра завершилася посадою руського воєводи. Він був похований у львівській катедрі в 1588 р. Власне його у такому досить непривабливому образі простака і зобразив Миколай Рей.

Предки гетьмана походили з маленької місцевости Жолква, що у Красноставському повіті Холмської землі. Як припускають дослідники, у XV – першій третині XVI ст. вони, через відсутність поруч католицької

парафії, сповідували православ'я. Повернення до католицької віри відбулося, ймовірно, за Миколая Жолкевського діда гетьмана. Можливо пам'ять про віру предків та проживання серед переважаючого православного населення було однією з чеснот Станіслава. Вже у закладеній ним Жовкві, завдяки його фундації постали православна та уніатська церкви, а євреї отримали дозвіл на побудову синагоги.

Інший сучасник Миколая, батька Станіслава старшого, Бартош Папроцький у своєму гербівнику писав про них стандартною для себе фразою: «Рід Жолкевський у белзькому воєводстві, предки яких вийшли в ці краї з Мазовії. Був мого віку Миколай Жолкевський воєвода белзький (він ним не був. – В. М.), той з молодих літ своїх на хліба рицарські та в багатьох послугах Речі Посполитої та королів польських, своїх панів, бував, ротами чималими доводив, і в походах з ними бував, проти Татар, Волохів, і там де потребувала Речі Посполитої оборона, гідно себе проявляв. Залишив двох

синів: Станіслава (батько гетьмана) старости медичного та Миколая, мужів славних про котрих у різних місцях читав в тих книгах, як багато і мужньо, під Гданськом, як і в Москві з неприятеlem чинили».

Московські війни, котрі провадив король Стефан Баторій, дозволили сивочолому на той час Жолкевському старшому, отримати посаду галицького каштеляна, а згодом і белзького воєводи. 1584 р. він отримав привілей на заснування прикордонного міста Броди. Можливо цей приклад використав майбутній гетьман у заснуванні Жовки. Вершиною його кар'єри була посада руського воєводи, котру він дістав незадовго до смерті вже від молодого короля Сигізмунда III.

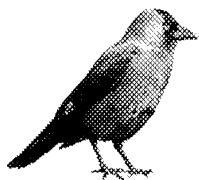
Син Станіслав розпочав свою кар'єру при королівському дворі, де одразу потрапив в коло осіб, котрими опікувався тоді ще королівський секретар Ян Замойський. Молодий шляхтич брав участь у знаменитому посольстві 1573 р. до Парижу, котре везло запрошення Генріхові Валуа стати польським королем.

Подальша його служба проходила у королівській канцелярії. Після обрання на польський престол Стефана Баторія, він розпочав свою блискучу

військову кар'єру, як вже у 1588 р. була відзначена посадою коронного польного гетьмана. На цій посаді він пробув 30 років, більше нього гетьманував лише Ян Амор Тарновський у середині XVI ст. У його послужному списку

24

Московська кампанія Стефана Баторія (1579-1581), битва під Бичиною у 1588 р., коли війська під проводом Яна Замойського розбили підрозділи претендента на польський престол ерцгерцога Максиміліана. В цій битві молодий Жолкевський дістав важке поранення. У листі до короля Сигізмунда III коронний гетьман Ян Замойський, серед інших, відзначив і його мужність.

Від самого початку своєї військової кар'єри Жолкевський був правою рукою коронного гетьмана. Так у молдавській кампанії 1595 р. котра мала на меті зробити Молдавське князівство залежним від Речі Посполитої. У цій кампанії він брав дієву участь. Переможна битва невеликого польського війська над татарським військом під Цецорою завершилася славною перемогою. До цього місця він знову повернеться через 25 років...

Як очільник коронних військових підрозділів він зіграв вирішальну роль у придушенні повстання під проводом Северина Наливайка у 1596 р. Сам гетьман був противником страти Наливайка, адже він особисто обіцяв йому життя. Але в цьому питанні він наштовхнувся на гостру незгоду короля Сигізмунда III, котрий наполіг на страті козацького ватажка.

Але найбільшої слави Жолкевський здобув на «східному фронті». Він був першим європейським воєначальником, котрий здобув Москву. І, як виявилось, єдиним, хто підкорив столицю Московської держави та Російської імперії загалом! Серед усіх битв, котрі провів Станіслав Жолкевський, історики військової справи називають найвизначнішою, перемогу під Клушином. Битва, котра відбулася 4

липня 1610 р. біля невеликого села що на Смоленщині, у якій польний гетьман маючи під рукою 7 тис. війська, вщент розбив 30-тис. московське військо. Ця перемога відкрила йому шлях до Москви, де він арештував царя Василя Шуйського з братами, і домігся визнання королевича Владислава московським царем. Одним із забутих чинів цієї кампанії була т. зв. «Присяга руська» (Chołd ruski), коли Шуйський, разом з братами присягнув під час сейму 29 жовтня 1611 р. у Варшаві королеві Сигізмундові III.

Станіслав Жолкевський був гідним продовжувачем справи свого опікуна і далекого родича Яна Замойського. Після смерти свого протектора у 1605 р. він до кінця життя був людиною відданою королеві та Речі Посполитій. Це виразно проявилось під час громадянської війни у 1606 – 1609 рр. Ймовірно, що завдяки відданості королеві і перемозі над опонентами Сигізмунда III під Гузовим, Станіслав отримав посаду київського воєводи. Вершиною його кар'єри стало надання йому 1618 р. булави великого коронного гетьмана, яку він заслужив ще задовго до цього.

Його остання молдавська кампанія 1620 р. завершилася другою у його житті битвою під Цецорою. Річ Посполита черговий раз втрутилися у внутрішні справи Молдавського князівства, намагаючись вкотре поставити на престол господаря прийнятну для себе особу. Такі дії, звісно, викликали різке незадоволення Османської імперії, адже князівство було її васалом. Кампанія 1620 р. завершилася другою в історії битвою коронних і османських військ під Цецорою. Жолкевський намагався

використати тактику і навіть залишки валів з часів перемоги тут у 1595 р. Яна Замойського. Але переважаючі сили турків розгромили основні підрозділи коронного війська. Сам гетьман загинув у ніч з 6 на 7 жовтня 1620 р. Його було обезголовлено, а сама голова на списі була відіслана султанові, і понад два роки висіла біля його палацу в Стамбулі. Дружина гетьмана Регіна, викупила його тіло від турків, та з почестями поховала в костелі у Жовкві.

26

Не останню роль у кар'єрі Станіслава Жолкевського молодшого зіграли родинні та приятельські стосунки. Хоча вирішальною тут треба назвати співпрацю з Яном Замойським. Батько Станіслава, який заклав основу добробуту родини, був одружений зі середньозаможною шляхтянкою Софією Ліпською.

В 1587 р. його син Станіслав, майбутній гетьман, у віці 32 років, одружився з Регіною Гербурт, донькою Якуба Гербурта та його другої дружини Катерини Ваповської. Як на

сентарський статус роду Жолкевських, це був досить скромний альянс родин. Але зважаючи на родинні стосунки дружини досить вдалим. Сестра Регіни Дорота була дружиною Миколая Збжидовського, майбутнього краківського

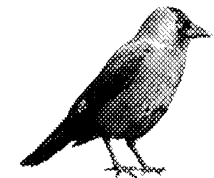
воеводи і ще одного відданого товариша Яна Замойського. Черговою іронією долі для Станіслава Жолкевського було те, що 1607 р. він змушений був воювати проти швагра у битві під Гузовим, під час громадянської війни. Коли шляхетські підрозділи рокошан зійшли у протистоянні з коронним військом і прихильниками короля Сигізмунда III – на початку XVII ст. трималися свого опікуна і покровителя Замойського.

Від цього шлюбу гетьман мав трьох дітей. Сина Яна і двох дочок Катерину і Софію. Своїх дочок гетьман одружив зі знаними йому та амбітними військовими, що служили під його командування. Софія вийшла

заміж за Яна Даниловича, майбутнього руського воеводу та власника міста Олеська. Вже їхня донька Софія Теофіля Данилович була видана за Якуба Собеського, і 17 серпня 1629 р. народила на замку в Олеську майбутнього короля Яна III Собеського. Який був

правнуком гетьмана Станіслава Жолкевського.

Друга донька Катерина була дружиною Станіслава Конєцпольського, який став коронним польним гетьманом після Станіслава Жолкевського у 1618 р. Вибір Конєцпольського

Станіслав Жолкевський гербу «Льобич»

як чоловіка доньки був свідомим. Гетьман весь час намагався протегувати здібному юнакові, в якому вбачав талант полководця і політика. Навіть передчасна смерть доньки гетьмана при пологах у 1615 р. не порушила приятних стосунків Жолкевського з Конецпольським.

Так само Станіслав Жолкевський опікувався кар'єрою ще одного юнака – Томаша Замоїського, котрий у підлітковому віці залишився без батька. Саме молодий Томаш змінив гетьмана у 1619 р. на посаді київського воєводи.

Єдиний син гетьмана Ян Жолкевський не залишив нащадків, адже з юних літ був заангажований у військові виправи батька. Важко поранений у битві під Цецорою 1620 р. він потрапив в турецький полон, звідки був викуплений матір'ю. Але від отриманих ран невдовзі, у 1623 році, помер. Похований поруч з батьком у костелі в Жовкві. Останнім представником роду Жолкевських по чоловічій лінії був племінник гетьмана Лукаш, який помер у 1636 р.

Таке життя було варте уславлення після смерті, в заснованій гетьманом Жовкві, яка поволі на 20-ті роки XVII ст. набирала ознаки міста. Король Сигізмунд III надав у 1603 р. містові привілей на самоврядування на магдебурзькому праві, і цим самим було закладено економічне підґрунття існування резиденції гетьмана. Як видно з тестаменту гетьмана, де він просив дружину продовжити спорудження мурів і замку станом на 1620 р. ще не були збудовані.

Задоброю традицією вже магнатської родини, Жолкевські, нащадки гетьмана, попіклувалися про родинну крипту в парафіяльному костелі

св. Лаврентія (sw. Wawrzyńca). Сам костел був konsekrowаний львівським арцибіскупом Анджеєм Прухницьким 28 травня 1623 р. Дружина гетьмана Регіна померла в 1626 р. у віці 60 років, а поруч, у 1634 р., тут була похована її донька Софія, дружина Яна Даниловича. Частина надгробків ймовірно була зроблена ще за життя гетьмана та його дружини, а остаточного вигляду вони набрали у другій половині 30-х років, з ініціативи Яна Даниловича.

Станіслав Жолкевський був одним з небагатьох військових свого часу, котрий залишив щоденник про московську кампанію «Початок і прогрес московської війни» (Początek i progres wojny moskiewskiej). Сучасники відзначали високий рівень освіти гетьмана. Маючи вільну хвилину, і незважаючи на обставини, він намагався читати. Вільно володів латиною, а також добре знав німецьку та французьку мови.

У очах своїх сучасників Жолкевський залишився славним і мужнім військовим, котрий з честю прийняв смерть на полі бою, вправним дипломатом і розсудливим політиком, котрий намагався вгамовувати пристрасті на сеймиках і сеймах, був арбітром між родинами, свої дії у закордонній політиці намагався співставити з інтересами і можливостями Речі Посполитої. Не дивно, що його правнук Ян Собеський зробив гідну свого предка військову кар'єру, в 1674 р. був обраний польським королем, а в 1683 року захистив Відень від турецької навали.

1. *«Як солодко і почесно вмерти за Вітчизну».*
Напис на пам'ятнику на місці загибелі гетьмана

Станіслава Жолкевського біля с. Берешовка у
Молдавії.

2. Прикладами такої фундації міста
можуть бути: Костянтинів (тепер
Старокостянтинів) – заснований князем
Костянтином Острозьким; Томашів (тепер
Томашув Любельський) – заснований Томашем
Замойським; Станіславів (тепер Івано-
Франківськ) – заснований Анджеєм Потоцьким
на честь свого батька Станіслава Ревери

Потоцького тощо.

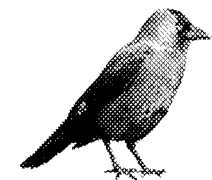
3. Німецький дипломат Ульріх фон Вердум,
у своєму щоденнику залишив запис про Жовкву
напередодні війни 1672 р. Місто видалося
йому середнім. Було воно оточено муром, а
передмістя міста були захищені дерев'яним
частоколом.

4. У своїх спогадах Ян Собеський згадував,
що у дитинстві, батьки примушували його з
братом Марком разом вчити з «Отче наш»

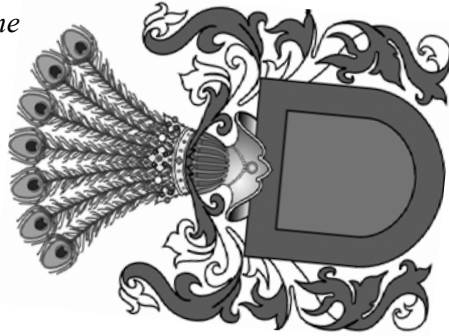
28

костюм св. лаврентія, епітафія станіславу даніловичу

ma «*Quam dulce et decorum sit
pro Patria mori! Ex me
disce!*»

29

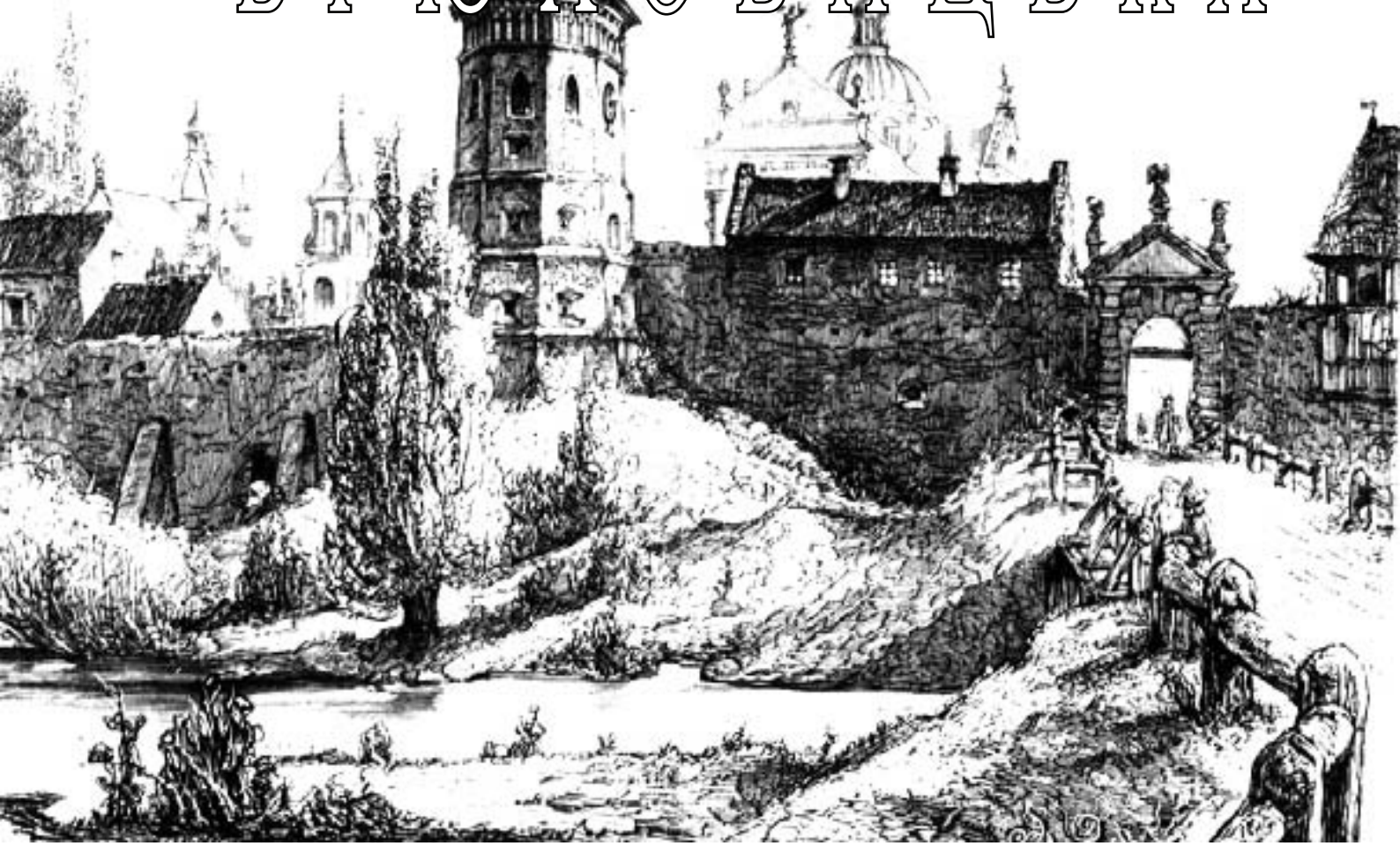
костюл св. лаврентія, епітафія батьку яна тіі собеського - якову собєшину

ЖОВКВА

і михайло хмельницький

ХРИСТИНА
БРЮХОВИЦЬКА

Не від'ємним елементом жовківського міту є, також, історичні постаті, так чи інакше пов'язані з цим містом. Визначальними для нас є дві постаті: Станіслав Жолкевський (*Stanisław Żółkiewski, 1547, Туринка пол. Turynka - 7 жовтня 1620*) та Михайло Хмельницький (? - жовтень 1620). Цікаво розглянути історично зафіксовані моменти перетину шляхів цих двох видатних осіб. Але разом з тим годі оминати також міти чи байки створені жителями Жовкви.

Для всіх нас, ясна річ, фігура Михайла Хмельницького цікава тільки з огляду на його сина – Богдана Хмельницького. Впродовж чотирьох століть патріоти Жовкви із покоління в покоління передають перекази про те, що саме в їхній церкві Різдва Христового хрестили Богдана Хмельницького. Правдоподібно, що і початкову освіту він здобув у братській школі при цій церкві. Не будемо забувати, що це тільки припущення. Проте загально відомо, що майбутній гетьман продовжував навчання в єзуїтській колегії у Львові, яку в 1608 році заснував Станіслав Жолкевський. Сьогодні на вул. Театральній, обіч колишнього Єзуїтського костелу зберігся будинок колегії. Тепер його декорує пам'ятна дошка, яка засвідчує цей факт. Ймовірно, що саме Жолкевський схилив Михайла Хмельницького віддати сина в цей заклад. Як стверджують відомі історики, родина Хмельницьких походила з Хмельника, що недалеко від польського міста Рюшева. Одного разу стався випадок, коли польські шляхтичі

учинили наїзд на маєток Хмельницьких – спалили будівлі, знищили господарство, вигнали з села родину. Прихистила їх дружина Жолкевського Регіна (*Regina z Herburtow Żółkiewska, 1566 - 1626*), яка у тоді проживала у селі Туринка біля Винників, на місці яких згодом постала Жовква. Вона надала вигнанцям притулок і призначила Михайла Хмельницького начальником двірської охорони.

Корені роду Хмельницьких походять із західного регіону України. Михайло Хмельницький – дрібний український шляхтич, жив у Жовкві, при дворі коронного гетьмана Станіслава Жолкевського, потім перейшов на службу до Яна Даниловича (*Jan Daniłowicz, Ян (Іван) Данилович, 1570? - 1628*), власника Олеська. Коли Даниловича було призначено корсунським і чигиринським старостою, тоді вже Михайло Хмельницький переїхав до Чигирини як осадчий, згодом отримавши там посаду підстарости.

Здобувши значне становище, Михайло Хмельницький став заможною людиною, отримав змогу придбати хутір Суботів під Чигирином, а пізніше заснував і власну слободу – Новосельці. На початку 90-х років XVI століття Михайло одружився з козачкою Анастасією Федорівною, а близько 1595 року у них народився син Богдан.

Вихідним пунктом до встановлення біографії Михайла Хмельницького є свідчення про шляхетське походження. Воно підтверджується застосуванням до нього процедури *баніції* (вигнання) та *інфамії* (знеславлення), його правами на відповідні посади, які він обіймав у житті, близькими стосунками Хмельницьких

із Жолкевськими та Собеськими, а також заявленими сином Богданом правами на користування власним гербом – «Абданком». «Абданк» (можливо від нім. *Hab (unseren) Dank* - (ми) вдячні тобі) – герб, який використовувався кількома шляхетськими родинами за часів Речі Посполитої (зокрема, герб «Абданк» був гербом гетьманів України Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького).

32

Герб складається з двох срібних кроків із зрізаними кінцями, повернених вершинами вниз і сполучених між собою на зразок літери W на червоному полі. У нашоломнику над короною повторюється та ж емблема. Існують різні варіанти назви цього герба: *Abdaniec, Abdanka, Awdaniec, Awdaniec, Awdaniec, Awdaniec, Habdaniec, Habdank, Hawdaniec, Hebdank, Łąkotka, Łękawica, Łękotka, Szczedrzyk, Skarbek, Skuba*.

Прізвище шляхтича, як правило, безпосередньо пов'язувалося з власним родинним поселенням і, зазвичай, походило від нього. На думку українського історика Івана Крип'якевича (1886 - 1967) Михайло Хмельницький походив з села Хмельник у Перемиській землі. Проте інші історики роблять припущення про ще інші поселення – Хмелєв, Хмелів, Хмельний чи Хмелівка. Ґрунтуючись

на свідченнях про давнє знайомство Хмельницьких з Жолкевськими і Собеськими та їх близьке сусідство, а також на переконаннях польських дослідників щодо походження Михайла Хмельницького, можна сказати, що найбільш вірогідним є село Хмель, яке розміщене за 20 кілометрів на південний схід від Любліна. В тому ж південно-східному напрямку за 15 кілометрів від села

Хмель знаходиться село Собеська Воля (з якого походить рід Якуба Собеського, а точніше більш по-українськи (так підписана пам'ятна таблиця на його честь у жовківському костелі св. Лаврентія) – Якуба

Собешина (*Яків Собеський, Jakub Sobieski, Jakub Sobieszyn, 1588 - 1646*)

– батька короля Яна III Собеського (*Jan III Sobieski herbu Janina, 1629 - 1696*)

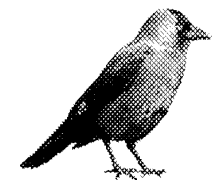
і ще за 7 кілометрів

– село Жулкевка (з якого походить рід Станіслава Жолкевського, батька

коронного гетьмана і канцлера, засновника Жовкви). А от село

Хмельник, яке, ймовірно, мав на увазі Крип'якевич,

знаходиться набагато даліше від зазначених сіл. Проживання ж Михайла Хмельницького у Дикому Полі (бо поширена патріотична українська версія про походження його роду із Наддніпрянини) і переїзд звідти

на службу до Жолкевських, є малоймовірним. Очевидно, він все таки був прив'язаний до якоїсь маєтності на українсько-польському порубіжжі. Дике Поле було занадто далеко, щоб він міг так легко і швидко зійтися з Жолкевським, щоб так просто отримати дуже відповідальну посаду при дворі Жолкевського. Та й Суботів тоді ще не міг належати йому. Перша дата, яка засвідчує володіння Хмельницькими цим хутором це - 1606 рік (що відповідало б зазначеним у відомому королівському привілеї від 1646 року 40 років володіння хутором Хмельницькими, – хоча ця цифра може бути дещо перебільшеною). Велика кількість дослідників зазначають 1616 рік, як початок

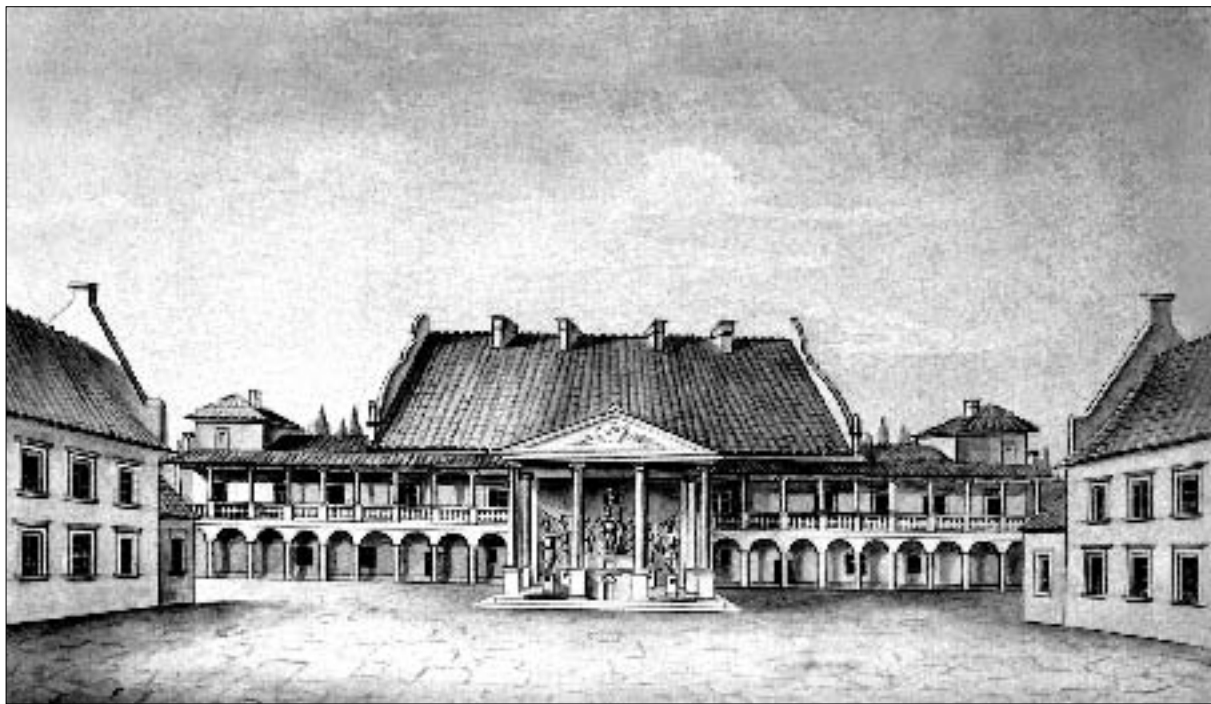
володіння Хмельницькими хутором Суботів.

Ці припущення щодо місця народження Михайла Хмельницького на Люблінській землі дають можливість пошуку даних про нього в історичних метричних книгах у Польщі, де вони більш збережені, ніж в Україні.

Суперечки істориків про те, що Богдан Хмельницький не був шляхтичем, могли виникнути з тих підстав, що за тодішнім правом він не міг бути шляхетного стану через те, що його матір'ю була не шляхтянка, а козачка, а також тому, що ще його батько формально втратив шляхетний стан внаслідок *баниції* та *інфамії*. У деяких пізнішого періоду матеріалах навіть висувається гіпотеза про єврейське походження

33

жсовква, замок, акварель і.к.яворського XIX ст. з малюнка XVII ст.

роду Хмельницьких. Очевидно, що це результат Хмельниччини. Тиміш Падуро (*Tomasz Padurra, 1801 - 1871*) – польсько-український композитор та поет-романтик висуває таку версію опираючись на рукопис XVII століття, що знаходився у архіві князів Шереметьєвих у Москві (разом з «*листом Фьодора Васильєвича Бутурліна, воеводи і*

34

до *Васілія Борисовича*

Шереметьєва (1622

- 1682), воеводи і

гетьмана військ царя

Алексея Михайловича

(Алексей Михайлович

Тишайший, 1629 -

1676)») – Падуро ствер-

джував, що Михайло

Хмельницький був

єврейським різником з

Хмельника на Поділлі і

звався Берком. Неначе

той Берко був юдеєм,

але вирішив перейти

на римо-католицизм

– і хрестив його капе-

лан замку та дав ім'я

Михайло (*Michal*) а

прізвище створив виходячи з

назви місцевості. Цю ж польську романтичну

та патріотичну версію повторює за Падурою

польський історик-аматор Францішек Равіта-

Гавронський (*Franciszek Rawita-Gawroński,*

1846 - 1930), який, однак не знайшов оригіналу

на який посилався Падуро, вважаючи, що

їх свідомо приховали, щоб закамафлювати

походження великого гетьмана Богдана

Хмельницького. Хоча того оригінало, радше,

не було. Звісно, що все це романтичні патріотичні

домисли. Версія не витримує критики –

Московське посольство очолював Бутурлін

Васілій Васильєвич (? - 1656) – російський

військовий діяч і дипломата не Фьодор

Васильєвич. Правда у посольстві

був і Фьодор Владімірович Бутурлін.

Однак не Фьодор Васи-

льєвич. Тим не менше

цікаво, як вже по

Хмельниччині та Ру-

їні робилися спроби

очорнити Богдана

Хмельницького хоч *post*

factum. Щось все таки

було не так з родиною

Хмельницьких. Не

все зводиться до

банальної баєчки

про те, що шляхтич

Даніель Чаплінський

(*Daniel Czapliński*)

відібрав хутір Суботів

та відбив у Богдана

Хмельницького дружину

Олену Хмельницьку

(*Helena Chmielnicka,*

nomim Czaplińska звана *Helena z Dzikich Pól,*

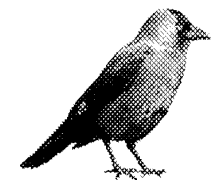
? - 1651) і з того почалася Хмельниччина. Для

романтиків це був непоганий сюжет, однак було

ще щось.

Гадаю, що для розуміння істоті родини

Богдана Хмельницького та його дій супроти

шляхти та магнатурії Речі Посполитої, слід розібратися і з самими термінами «*баниція*» та «*інфамія*».

Баниція від латинського *bannitio* - це «позбавлення всіх прав, виведення з-під дії норм судочинства, оголошення вигнання з держави». Латиною *bannire* це присуд до вигнання.

Присуджений звався у Речі Посполитій *банітою* (*banita*). Баніту, який перебував в межах держави, могли безкарно вбити. Вирок стосувався усіх суспільних станів. Для шляхтича він означав ще й позбавлення важливої тоді моральної категорії – чести. *Баніта* і його нащадки вважалися зганьбленими. Для нижчого стану міщан застосовували «висвітлення».

Осіб, що за свій злочин уникнули кари смерті, бичували, після чого міський кат при світлі ліхтаря випроводжував засудженого за міський мур.

Та більш важкою формою покарання була *інфамія* (*infamia* – *неслава, ганьба*), що застосовувалась до шляхти за найважчі злочини – розбій, крадіжку, гвалт. Засуджений втрачав честь і добре ім'я. Він міг залишатись у межах держави із заборорою брати участь в урядованні, що вимагало довіри, частково виводився з-під норм судочинства. Кожен, хто допоміг засудженому до цього покарання, сам міг бути також засуджений до *інфамії*. Окремо могло виноситись рішення про його безкарне

35

жсовква, акварель й.к.ляворського XIX ст. з малюнка XVII ст.

вбивство, за яке вбивця отримував 200 червоних золотих і половину майна засудженого. Якщо вбивцею був інший засуджений до *інфамії*, то він міг розраховувати на зняття покарання.

Такі покарання застосовувалися навіть до магнатів як от, гетьман українського козацтва зі Золочева Самійло Зборовський (*Samuel Zborowski гербу Яструб, ? - 1584*), князь Дмитро Сангушко (*Dymitr Sanguszko гербу Погонь Литовська, 1530 - 1554*) і овруцький, канівський староста, подільський хорунжий, великий коронний стражник, більш знаний з вчинених розбоїв і насильств Самійло Лящ (*Samuel Łaszcz Tuczapski гербу Правдич, 1588 - 1649*), якого суди присудили до *баниції* 236 разів а до до *інфамії* 47 разів!

Венеційський посол Альберто Віміна (*Alberto Vimina da Ceneda (також don Bellunese), справжнє ім'я Б'янки Мікеле, Michele Bianchi, 1603 - 1667*) писав про Богдана Хмельницького: «його батько Михайло Хмельницький був підданий *баниції* і перед приїздом до Жовкви перебував або у Литві, або у Наддніпрянській Україні». І перша, і друга знаходяться досить далеко від Жовкви. Отримати пропозицію служби при дворі у Жовкві Михайло Хмельницький міг лише при особистій зустрічі з гетьманом Станіславом Жолкевським. Така зустріч була більш ймовірною у Наддніпрянській Україні тому, що в обов'язки гетьмана Жолкевського входив захист саме південно-східних рубежів Речі Посполитої і в ті роки він був постійно зайнятий обороною їх від татарських нападів та повстань низових козаків. Близьке сусідство родин та знайомство Жолкевських і

Хмельницьких, а також посилення небезпечної напруги в Наддніпрянській Україні, напевне, послужили важливими обставинами прийняття Михайла Хмельницького на службу досить високопоставленою особою при дворі – воєнначальником приватного війська гетьмана. Як вже було сказано приймала його на службу Регіна Жолкевська, жінка гетьмана, у його відсутність 1594 року. І, як видно з скупих історичних відомостей, Михайло Хмельницький невдовзі став довіреною особою і близьким другом родини Жолкевських.

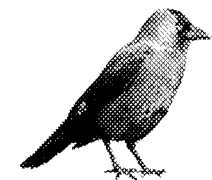
Щодо обставини одруження Михайла Хмельницького на Агафії (Анастасії Федорівній), козачки з Переяславщини, то можна припустити, що зустрів він її, ймовірно, на Наддніпрянщині (у Переяславі) безпосередньо перед зустріччю з Жолкевським 1594 року (або уже на службі у нього). Отримавши постійне місце служби та проживання у Винниках (тобто Жовкві), він одружився з нею десь на початку 1595 року. Можлива дата одруження визначається також датою народження сина наприкінці 1595 року (в ті часи у молодого здорового подружжя дитина народжувалася через 9 місяців після шлюбу).

Отже, з вище сказаного під час народження сина у 1595 році молода сім'я Михайла Хмельницького не могла проживати на сході України, а перебувала на заході, при дворі гетьмана Станіслава Жолкевського, де Михайло був на відповідальній постійній службі.

Щодо місця перебування двору гетьмана Жолкевського в кінці 1595 року потрібні певні уточнення, бо існує версія про місце народження

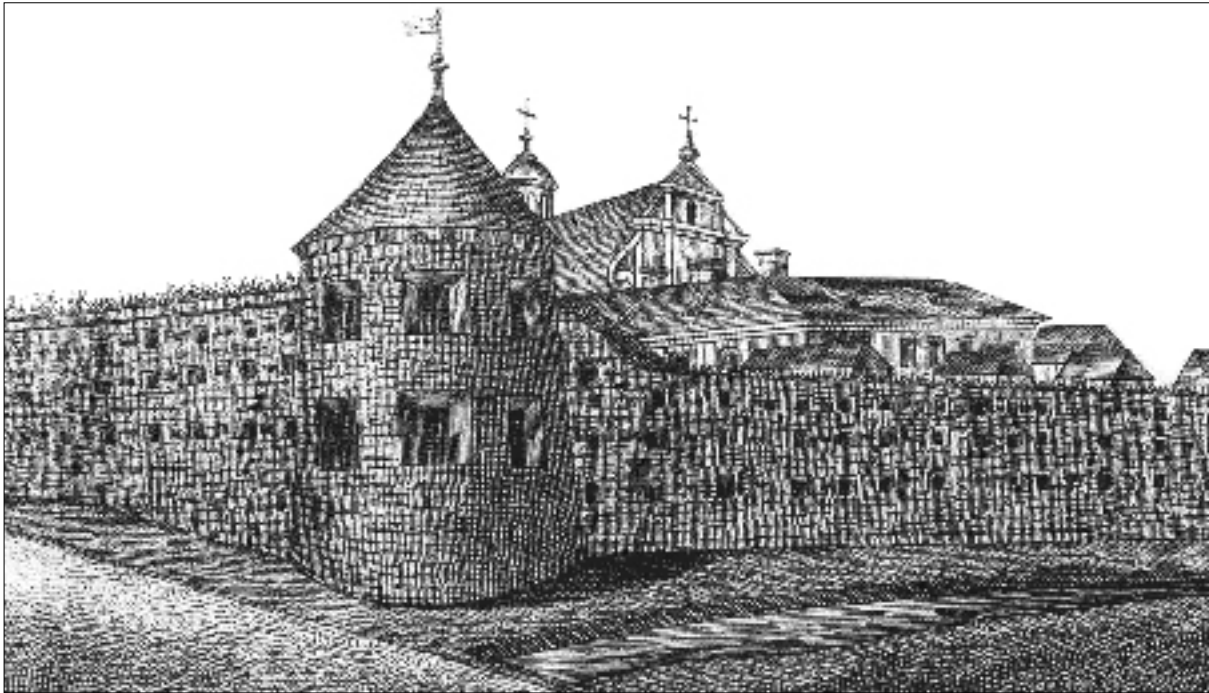
36

Богдана Хмельницького у селі Туринка неподалік від Жовкви. Ця версія ґрунтується на відомостях про те, що батько гетьмана Станіслава Жолкевського до отримання 1556 року у подарунок від львівського судді Андрія Висоцького кількох сіл з осередком у селі Винники (тепер Жовква), мав в державі (оренді) від короля село Туринку і проживав там у невеликому дворі.

Отримання у власність кількох сіл із центром у досить багатому селі Винники, яке мало два млини, непогано укріплений оборонний двір, послужило безумовною підставою переїзду у власний двір у Винники з орендованого двору у Туринці ще задовго до 1595 року. Також у

1594 році Жолкевським було прийнято рішення про будівництво великого мурованого замку і оборонного міста у Винниках та розпочато підготовчі роботи. Існує лист Станіслава Жолкевського до дружини Регіни датований тим часом, у якому говориться про будівництво замку на протилежному березі ставу (старий Винниківський двір стояв на західному березі, новий замок і місто закладено на східному березі Середнього ставу у Винниках). Грандіозні роботи з будівництва замку і міста розгорнулися у 1595 році. В цьому ж році народився, можливо, тут, у Винниківському дворі також майбутній гетьман Богдан Хмельницький. Нове місто, закладене Станіславом Жолкевським на

Жовква, монастир оо. Домініканців, 1845

території села Винники, у 1603 році отримало магдебурзьке право і назву Жовква (по-польськи *Żółkiew*). Село Винники сьогодні є частиною міста Жовква.

Важливою датою в біографії Михайла Хмельницького є дата переїзду його із Жовкви.

Основні роботи з будівництва замку були закінчені у 1605 році і тоді ж двір Жолкевського переселився у новий замок. Ця дата підтверджується численними історичними відомостями і подіями з історії міста. Відомо, що цього ж року гетьман робив велике весілля – видавав старшу дочку Софію (*Zofia Teofila z Daniłowiczów Sobieska, 1607 - 1661*), матір майбутнього короля Речі Посполитої Яна III Собеського, заміж за воєводу Яна Даниловича з Олеська. Відомо, що невдовзі після весілля, можливо ще у 1605 або на початку 1606 року, в Олесько переїхала і родина Михайла Хмельницького. Підтверджується той факт, зокрема, листом Софії Жолкевської до батька з наполегливим проханням відправити до неї в Олесько Михайла Хмельницького. З переїздом в Олесько Михайло Хмельницький був поставлений на посаду управителя усіх володінь Даниловичів.

В подальшому після шлюбу, 1606 року Ян Данилович за протекцією тестя стає корсуньським і чигиринським старостою. За тодішніми законами державні посади у старостві, окрім старости, могли обіймати лише особи, які постійно проживали у даній місцевості. Сама необхідність мати там на місці довірену людину, на яку можна було покластися, і змусила Яна Даниловича переселити Михайла Хмельницького з родиною

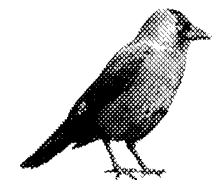
в Чигирин і призначити його підстаростою, своїм заступником. Отже можна вважати, що сім'я Хмельницьких переїхала на проживання у Чигирин зразу ж у 1606 році. Відомо, що Михайлу Хмельницькому доводилося дуже активно попрацювати на укріплення східних рубежів Речі Посполитої, – ним було закладено кілька оборонних поселень на річці Тясмин. А у 1616 році, може навіть у тому ж 1606 році, як впливає з королівського привілею 1646 року на підтвердження прав Хмельницьких на хутір і землі, Хмельницький стає власником хутора Суботів (історики пишуть про заснування Суботова у 1616 році).

В цьому моменті потрібно наголосити на тісних і тривалих стосунках Хмельницьких із Жолкевськими, адже це важливо і для розуміння подій того часу, і для підтвердження місць перебування Хмельницьких.

Надання йому Жолкевським і Даниловичем відповідальних посад уже свідчить про високу ступінь довіри і її оправдання. Запрошення на навчання сина Богдана з Чигириня до заснованої Жолкевським 1608 року єзуїтської колегії у Львові також не випадкове. Є деякі свідчення про неодноразове відвідання Жовкви Богданом Хмельницьким до 1620 року. Потрібно зазначити, що важливим підтвердженням цих близьких стосунків є участь батька і сина Хмельницьких у відомому, і наперед програшному поході Жолкевського у Молдавію проти турків у 1620 році. Йдеться про Цецорську битву (битва війська Речі Посполитої з турецько-татарськими військами біля села Цецора (рум. *Țuțora*) поблизу Ясс.

38

Вона відбулася 1620 року під час польсько-турецької війни 1620 - 1621 років, яку почала Туреччина з метою припинити напади запорізьких козаків на міста узбережжя Чорного моря, які контролювала Османська Порта. На чолі 12 000 війська Речі Посполитої був канцлер Станіслав Жолкевський, польний гетьман Конєцпольський (*Stanisław Koniecpolski гербу Побуг, 1591 - 1646*).

Для відсічі наступаючим турецьким військам 73-річний Станіслав Жолкевський, тоді вже канцлер королівства, з почуття обов'язку змушений був особисто вирушити на зустріч із загоном чисельністю близько 8 000 жовнірів (більше зібрати йому не вдалося). В числі їх

прийшли йому на допомогу в цю критичну годину також батько і син Хмельницькі, можливо із загоном козаків із Чигирини. В тій битві під Цецорою героїчно загинув Станіслав Жолкевський, а обидва Хмельницькі і син Жолкевського Ян поранені попали в турецький полон. Хочеться додати, що сам Станіслав Жолкевський залишив по собі не тільки історичний спогад про себе як політичного діяча і засновника міста, а й значну епістолярну й мемуарну спадщину, яка є важливим джерелом для вивчення історії України, особливо історії запорозького козацтва кін. XVI - поч. XVII ст.

Досі історики вважали, що Михайло Хмельницький загинув під Цецорою, але недавно знайдено директором Львівської

39

жсовквв, міські мури, звіринецька брама, хх ст.

картинної галереї Борисом Возницьким у Державному архіві Львівської області документ від 8 листопада 1627 року з даними про обмін полоненого турка Абдурахмана на чигиринського підстаросту Михайла Хмельницького. Обмін тоді не відбувся.

Тимчасом 60 000 татарська армія спустошуючи все навколо пішла на Покуття і Львів, дійшла до Жовкви, Галича, Ярослава, Острога. Жовкву врятувало посполите рушення Руського воеводства під командою Станіслава Замойського (*Stanislaw Zamoyski гербу Єліма, 1519 - 1572*), яке відбило від неї загін татарів.

З походу турки та татари поверталися з награбованим скарбом та більш як 100 000 полонених українців, з яких до Криму дійшло тільки 30 000. Потім був черговий похід турецького війська під проводом султана Османа II (*Sultan Osman II, Othman II, 'Osmân-i sânî, 1604 - 1622*) на Річ Посполиту. Після довгих боїв під Хотиним обидві сторони уклали мир.

Отож, остаточно доля Михайла Хмельницького так і не з'ясована. Можливо десь у архівах Османської Порту ще чекають свого часу документи, які стосуються його можливого викупу або ж смерті у турецькому полоні.

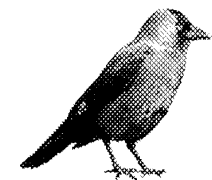

40

Руського воеводства під командою Станіслава Замойського (*Stanislaw Zamoyski гербу Єліма, 1519 - 1572*), яке відбило від неї загін татарів.

З походу турки та татари поверталися з награбованим скарбом та більш як 100 000 полонених українців, з яких до Криму дійшло тільки 30 000. Потім був черговий похід турецького війська під проводом султана Османа II (*Sultan Osman II, Othman II, 'Osmân-i sânî, 1604 - 1622*) на Річ Посполиту. Після довгих боїв під Хотином обидві сторони уклали мир.

Отож, остаточно доля Михайла Хмельницького так і не з'ясована. Можливо десь у архівах Османської Порту ще чекають свого часу документи, які стосуються його можливого викупу або ж смерті у турецькому полоні.

41

богдан хмельницький і жовква

МИХАЙЛО

КУБАЙ

2008 року Україна відзначал визначну подію – 360 років з початку Визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (*Богдан Зиновій Хмельницький гербу Абданк, 1595-1657*). Про нього, засновника Української держави у XVII столітті, написано величезну кількість книг і статей, переважна більшість з яких стосується оціночних суджень. І не так вже й багато є праць, безпосередньо присвячених дослідженню життя та діяльності великого гетьмана. До цього часу біографія засновника нашої держави має суттєві прогалини, заповнені припущеннями і гіпотезами, чимало сторін його діяльності вивчено поверхово, а духовно-етична сторона його життя, здається, зовсім не досліджувалася.

Саме частина біографії Богдана Хмельницького від народження до початку повстання у 1648 році є найменш дослідженою. Адже у 1648 році йому було вже 53 роки – в ті часи це майже ціле життя; відбулося багато доленосних подій життя, сформувався його характер. Нам невідомо, як це відбувалося, під впливом кого і чого. Складність полягає в тому, що до наших днів дійшло дуже мало історичних джерел, які б дозволяли ґрунтовно дослідити цей період життя гетьмана. Ми також мало знаємо, які ключові риси характеризували духовну сторону його особистості, як протиріччя уживалися в його натурі, і які глибинні мотиви керували його поведінкою в різний час.

Це важливі питання, відповідь на які допоможе нам не лише отримати правдивий

портрет видатного сина України, а й краще та повніше усвідомити себе, як народ, свідомість і самобутність якого творили такі особистості.

Серед цих питань для нас, мешканців Жовкви, особливий інтерес викликають питання походження Богдана Хмельницького, місця його народження та його дитячих років. Адже місто Жовква (до-речі – ровесник гетьмана) належить до кількох претендентів на місце його народження і дитинства. У 1995 році, в трьохсоту річницю від дня народження гетьмана, в Жовкві на замковій башті навіть був встановлений барельєф з дещо загадковим написом «Гетьману України Богдану Хмельницькому від земляків». Підтвердження (чи заперечення) цієї дуже вірогідної гіпотези матиме для нас дуже велике значення. У місті ще не втрачені місця і німі свідки цих можливих подій (хоч можуть бути втрачені в недалекому майбутньому). Встановлення місця народження засновника нашої держави матиме важливе значення для всього нашого народу. Воно може прояснити багато неясних сторінок з життя гетьмана. Хоч багато людей і, навіть, дослідників не задаються такими питаннями, – для них очевидно, що син чигиринського полковника і підстарости, власника Суботова Михайла Хмельницького (*Михайло Хмельницький син Лавріна гербу Абданк, ? - 1620*) повинен був народитися там, в Суботові або Чигирині.

Проте, багато істориків подають і інші гіпотези про місце народження Богдана Хмельницького: Переяслав, Черкаси, а також село Туринка у Жовківському районі, і, навіть, Київ (остання гіпотеза будується лише на співпадинні прізвища якогось київського

міщанського роду і абсолютна більшість істориків її відкидає).

Автор цієї розвідки не історик і не дослідник життя та діяльності Богдана Хмельницького. По роду своєї діяльності багатьо років автору довелось часто стикатися з історичними фактами і повідомленнями, які стосуються Богдана Хмельницького у пов'язанні з Жовквою.

Це просто можливість представити місцеве бачення жовківської версії про місце народження і дитинства на розгляд істориків і дослідників.

Щодо місця народження Богдана Хмельницького наші припущення будуються на фактах з біографії його батька Михайла Хмельницького, є, на нашу думку, дуже вірогідними і вартими д е т а л ь - н і ш и х досліджень, хоча, з віднайденням нових джерел, вони можуть виявитися і помилковими.

Важливе значення для прояснення окремих сторінок з біографії геть-мана має походження його батька Михайла Хмельницького. Вихідним пунктом до встановлення цього є свідчення про його шляхетське походження. Воно підтверджується застосуванням до нього процедури баніції (вигнання) та інфамії (знеславлення), його правами на відповідні посади, які він обіймав

у житті, близькими стосунками Хмельницьких з Жолкевськими та Собеськими, а також заявленими сином Богданом правами на користування власним гербом...

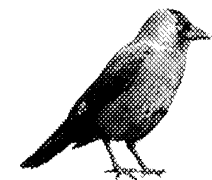
Постійне проживання ж Михайла Хмельницького у Дикому Полі (поширена версія щодо походження його із Наддніпрянщини) і переїзд звідти на службу до Жолкевських, на наш погляд, є малоймовірним з огляду на прив'язаність до якогось власного господарства, велику віддасть, різницю віросповідань і незнайомство з Жолкевським, внаслідок чого він не міг отримати дуже відповідальну посаду при дворі Жолкевського. І Суботів тоді ще не міг належати йому. Найранішою датою володіння Хмельницькими цим хутором, як буде підтверджено нижче, може бути лише 1606 рік (що відповідало б зазначеним у відомому королівському привілеї від 1646 року 40 років володіння хутором Хмельницькими, – хоча ця цифра може бути дещо перебільшеною). Більшість істориків стверджують про 1616

рік, як початок володіння Хмельницькими Суботом.

Вище зазначене припущення про конкретні місця народження Михайла Хмельницького на Любелщині дають можливість пошуку даних

44

про нього в історичних метричних книгах у Польщі, де вони більш збережені.

До-речі, суперечки істориків про те, що Богдан Хмельницький не був шляхтичем, могли виникнути з тих підстав, що за тодішнім правом він не міг бути шляхетного стану через те, що його матір'ю була не шляхтянка, а козачка, а також тому, що ще його батько формально втратив шляхетний стан внаслідок баніції та інфамії.

Щоб полегшити завдання до-лідження можливих місць народження самого Богдана Хмельницького, важливо отримати таку відповідь: де в той час могла перебувати його родина: на сході чи на заході України. Для цього продовжимо аналіз відомих і маловідомих фактів з біографії його батька.

Як пише Венеційський посол Альберто Віміна (*Alberto Vimina Bellunese* чи *da Ceneda, 1603, Belluno, Venice – 1667, Italy*) про Богдана Хмельницького, його батько Михайло Хмельницький був підданий баніції і перед приїздом до Жовкви перебував або у Литві, або у Наддніпрянській Україні. І перша і друга знаходяться досить далеко від Жовкви. А отримати пропозицію служби при дворі у

Винниках (Жовкві) Михайло Хмельницький міг лише при особистій зустрічі з гетьманом Станіславом Жолкевським. Така зустріч була більш ймовірною у Наддніпрянській Україні тому, що в обов'язки гетьмана Жолкевського входив захист саме південно-східних рубежів Речі Посполитої і в ті роки він був постійно зайнятий обороною їх від татарських

нападів та повстань низових

козаків. Близьке сусідство родин та знайомство Жолкевських

і Хмельницьких, а

також посилення небезпечної напруги

в Наддніпрянській Україні, напевне, по-

служили важливими обставинами прий-

няття Михайла Хмельницького (до-

речі, незважаючи на ганебну баніцію)

на службу досить високопоставленою

особою у дворі – начальником приват-

ного війська гетьмана.

Приймала його на службу Регіна Жолкевська (*Regina*

Herburt Żółkiewska, 1566 - 1626), жінка гетьмана, у відсутність гетьмана,

у 1594 році. І, як видно із скупих історичних відомостей, Михайло Хмельницький невдовзі

став довіреною особою і близьким другом родини Жолкевських.

Щодо обставин одруження Михайла Хмельницького на Агафії (Анастасії Федорівні), козачці з Переяславщини, то можна припустити, що зустрів він її, ймовірно, на Наддніпрянщині (в Переяславі) невдовзі до зустрічі з Жолкевським у 1594 році (або уже на службі у нього), і, отримавши постійне місце служби та проживання у Винниках (Жовкві), одружився з нею на початку 1595 року. Ця

46

ймовірна дата одруження визначається також датою народження сина в кінці 1595 року (як правило, в ті часи у молодого здорового подружжя дитина народжувалася через 9 місяців після шлюбу).

Як випливає з вище сказаного і буде підтверджено нижче, в час народження сина у 1595 році молода сім'я Михайла Хмельницького не могла проживати на сході України, а знаходилася на заході, при дворі гетьмана Станіслава Жолкевського, де Михайло був на відповідальній постійній службі.

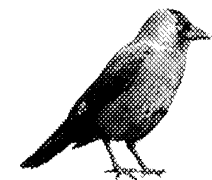
Тут необхідно прояснити також місце перебування двору гетьмана Жолкевського в кінці 1595 року, адже існує версія про місце народження Богдана Хмельницького у селі Туринка неподалік від Жовкви. Ця версія ґрунтується на відомостях про те, що

батько гетьмана Станіслава Жолкевського до отримання в 1556 р. у подарунок від львівського судді Андрія Висоцького кількох сіл з центром у селі Винники (тепер Жовква), мав в державі (оренді) від короля село Туринку і проживав там у невеликому дворі.

Ми вважаємо, що отримання у власність кількох сіл із центром у досить багатому містечку Винники, яке мало два млини, частково муровану забудову і непогано укріплений оборонний двір, послужило без-умовною підставою переїзду у

власний двір у Винники орендованого двору у Туринці ще задовго до 1595 року. Крім того, у 1594 році Жолкевським було прийнято рішення про будівництво великого мурованого замку і оборонного міста у Винниках та розпочато підготовчі роботи. Існує лист Станіслава Жолкевського до дружини Регіни того часу, в якому говориться про будівництво замку на протилежному березі ставу (давній Винниківський двір стояв

на західному березі, новий замок і місто закладено на східному березі Середнього ставу у Винниках). Грандіозні роботи з будівництва замку і міста розгорнулися у 1595 році. В цьому ж році народився, ймовірно, тут, у

Винниківському дворі також майбутній гетьман України. Нове місто, закладене Станіславом Жолкевським на території села Винники, у 1603 році отримало магдебурзьке право і назву Жовква (по-польськи *Żółkiew*). Село Винники сьогодні є частиною міста Жовква.

У Наталії Полонської-Василенко є згадка про те, що вона бачила історичний документ, який свідчить, що малий Богдан Хмельницький ходив до братської школи при церкві Різдва Христового у Жовкві.

Наступною важливою датою в біографії Михайла Хмельницького є дата переїзду його із Жовкви.

Основні роботи з будівництва замку були закінчені у 1605 році і тоді ж двір Жолкевського переселився в новий замок (ця дата підтверджується численними історичними відомостями і подіями з історії міста). Відомо, що того ж року гетьман справив велике весілля – видавав старшу дочку Софію заміж за воеводу Яна Даниловича (*Іван (Ян) Данилович гербу Сас (пол. Jan Daniłowicz), 1570-1628*) з Олеська. Відомо також, що невдовзі після весілля, можливо ще у 1605 або на початку 1606 року, в Олесько переїхала також і сім'я Михайла Хмельницького. Підтверджується

той факт, зокрема, листом Софії Жолкевської (*Zofia Daniłowicz (Żółkiewska), 1590 - 1634*) до батька з наполегливим проханням відправити до неї в Олесько Михайла Хмельницького. З переїздом в Олесько Михайло Хмельницький був поставлений на посаду управителя усіх володінь Даниловичів.

Невдовзі після шлюбу, у 1606 році Ян Данилович за протекцією тестя стає

Корсуньським і Чигиринським

старостою. За тодішніми

законами державні посади у

старостві, окрім старости,

могли займати лише особи,

які постійно проживали

у даній місцевості.

Необхідність мати

там на місці довірену

людину, на яку можна

покластися, і змусила

Яна Даниловича

переселити Михайла

Хмельницького з

сім'єю в Чигирин

і призначити його,

підстаростою, своїм

заступником. Тому

слід вважати, що сім'я

Хмельницьких переїхала на

проживання у Чигирин зразу ж

у 1606 році. Відомо, що Михайлу

Хмельницькому доводилося дуже

активно попрацювати на укріплення східних

рубежів королівства, – ним було закладено

кілька оборонних поселень на річці Тясмин. А

у 1616 році, може навіть у тому ж 1606 році,

як випливає з королівського привілею 1646 р. на підтвердження прав Хмельницьких на хутір і землі, Хмельницький стає власником хутора Суботів (історики пишуть про заснування Суботова у 1616 р.).

Тут варто наголосити на тісних і тривалих стосунках Хмельницьких із Жолкевськими, бо це важливо і для розуміння подій того часу, і для підтвердження місць перебування Хмельницьких. По-перше, надання йому Жолкевським і Даниловичем відповідальних посад уже свідчить про високу ступінь довіри і її оправдання. Запрошення на навчання сина Богдана з Чигирини до заснованої Жолкевським у 1608 р. єзуїтської колегії у Львові також не випадкове. Є деякі свідчення про неодноразове відвідання Жовкви Богданом Хмельницьким до 1620 року. Важливим свідченням цих близьких стосунків є участь батька і сина Хмельницьких у відомому, звідома програшному поході Жолкевського у Молдавію проти наступаючих турків у 1620 році. Для відсічі наступаючим турецьким військам 73-річний Станіслав Жолкевський, тоді вже канцлер королівства, з почуття обов'язку змушений був особисто вирушити на зустріч із загоном чисельністю близько 7 тисяч солдат (більше зібрати йому не вдалося). В числі їх прийшли йому на допомогу в цю критичну годину також батько і син Хмельницькі, можливо із загоном козаків із Чигирини. В тій битві на р. Цецорі героїчно поліг в бою Станіслав Жолкевський, а обидва Хмельницькі і син Жолкевського Ян (*Jan Żółkiewski, 1590 - 1623*) поранені попали в турецький полон. Досі історики вважали, що Михайло Хмельницький тоді загинув,

але недавно знайдений Борисом Возницьким лист свідчить про пізніші наміри Даниловича обміняти полоненого знатного турка Абдурахмана на Михайла Хмельницького.

Підсумуємо сказане. Якщо датою народження Богдана-Зеновія Хмельницького дійсно є 1595 рік (27 грудня), то можна стверджувати, що в цей час він не міг народитися на сході України (в Суботіві, Чигирині, Переяславі чи Черкасах), і найбільш вірогідним місцем народження гетьмана є місто Жовква. Тут, при дворі гетьмана Станіслава Жолкевського Богдан Хмельницький провів 10 років свого дитинства до виїзду його сім'ї у 1606 році до Олеська.

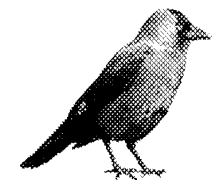
Необхідно сказати ще кілька слів про відношення українців до самої особистості Богдана Хмельницького. Важко знайти в нашій історії іншу таку видатну постать, про яку написано і сказано стільки протилежних суджень. Хоча відійшли в минуле звинувачення в найгірших людських рисах, а також в бусурманстві та єзуїтстві, хоча переважає належне визнання його ролі і заслуг, все ж обливання брудом і прикрі звинувачення у зраді час-від-часу стрічаються. Тому нам потрібно пізнати його глибше, зрозуміти і віддати йому належне.

Для кращого розуміння важливими є не стільки оціночні судження істориків і дослідників, а свідчення про те, яким його в той час бачили очевидці і сучасники, як сприймав його простий народ, що відчувала душа народу. Саме ці безпосередні, щирі, живі враження є найбільш цінними для нас.

Як справедливо сказав про Хмельницького один з його сучасників: «Великотрудним і

48

великопечальним було його життя». Те, що Хмельницький зробив в той складний і дуже жорстокий час, вимагало величезного, часом надлюдського напруження сил і, безумовно, таланту до цього від Бога. Різностороння обдарованість і високі позитивні риси характеру уживалися в ньому із спалахами гніву; велика самопожертва, доброта і навіть м'якість, і в той же час – рішучість, твердість, запальність і навіть жорстокість.

Литовський канцлер Альбрехт Станіслав Радивил (*Albrecht (Albrycht) Stanislaw Radziwiłł*

гербу Труби, 1593, Олика – 1656, Гданськ) писав, що Богдан Хмельницький тримав всіх русинів у такому послуху, що вони були здатні на все лише за одним його помахом.

«Війни жодної зі своїми не мав і мати не буде, бо всі його як Бога шанують» – писав ротмістр Стефан Чарнецький (*Stefan Czarniecki гербу Лодзя, 1599, Czarncy – 1665, Соколівка*) на початку 1650 р.

Маємо свідчення тодішнього митрополита Київського Косива (*Сильвестр Косів (? - 1657)* і Грецького Патріарха Паїсія (*Πατριάρχης Παΐσιος,*

49

жовква на гравюрі карна аґера, поч. XIX ст.

Патріарх Олександрійський (1657 - 1665, 1668 - 1677/1678)), багато інших свідчень, в тому числі і людей з ворогуючого табору, що усі признавали в ньому судженого володаря Руси, рятівника народу, вважали його новим Мойсеєм, який визволив народ з неволі. Більше ні на нікого з козацьких отаманів так не казали. Хоч справжнє ім'я його Зіновій, називали його Богданом, Богом Даним. Корилися і шанували його як Бога.

50

«Так вважала собі Русь, що той Хміль Богом даний, що то від Бога даний для їхнього визволення» – писав один із польських шляхтичів у 1652 р.

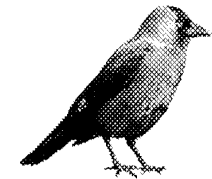
Хмельницький з часом сам це добре розумів і усвідомлював свою місію, коли в лютому 1649 року перед онімліми королівськими послами говорив: «Правда то є, що я – лихий і малий чоловік, але мені то Бог дав, що я є єдиновладцем і самодержцем Руським... Тепер уже час минув. Я вже доказав, про що ніколи не мислив, докажу й далі, що задумав: виб'ю з лядської неволі народ весь руський. А що до цього за шкоду і кривду свою воював, тепер воювати буду за віру православну нашу... Тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львів, Холм і Галич».

Невідомий автор «Історії Русів» писав: «Таких людей Провидіння Боже віками тільки породжує в людстві для особливих його намірів і призначень. Він, маючи незвичайний розум, був вельми добродушний і справедливий, у справах національних – досконалий політик, а на війні – безстрашний і заповзятливий вождь... Отчизну свою і народ так любив, що спокоєм своїм, здоров'ям і самим життям завжди йому

жертвував без найменшого нарікання. Словом сказати, був найліпший у народі верховний начальник, а у війську безприкладний вождь».

Видатному польському історикові Л.Кубалю належить дуже стисла і містка характеристика постаті Богдана Хмельницького: «Простір його володарювання мав звідусіль відкриті кордони. Не розпоряджався він, як Кромвель, вишколеною інтелігенцією й засобами давньої потужної держави; забезпечення війни, фінанси, громадське господарство, адміністрація, відносини з сусідніми державами – все це треба було створювати, все лежало на його голові. Мусив сам відбирати й навчати людей, вникати в найменші дрібниці. І якщо його військо не вимерло з голоду, якщо мало зброю, гармати, амуніцію, добрих шпигунів і зручних агентів, якщо йому ніколи не бракувало грошей, то це його особиста заслуга, якій йому можна було позаздрити, і то не лише у нас, у Польщі. Бо ця людина під будь-яким поглядом надзвичайних масштабів, переростала людей високообдарованих до таких меж, що входила в сфери, яких не можна охопити. Про нього можна сказати, що народився володарем: умів приховувати свої наміри, у вирішальних хвилинах не вагався – всюди могутня воля і залізна рука... Не існувало такого важкого становища, з якого б не зумів вибратися з користю для себе... Був подібний до холодної безодні [вод], яка залишається непорушною, хоча на її поверхні шугають найбільші хуртовини».

Дуже цінне свідчення дає Антіохійський архидиякон Павло Алеппський (*Халєбський Павло, араб. Булос аль-Халябі Ібн аз-Заїм*

аль-Халябі, 1627 - 1669), який влітку 1654 р. зустрівся з Б.Хмельницьким: «Цей Хмель – літня людина, але щедро наділений дарами щастя: нелукавий, спокійний, мовчазний, не цурається людей; всіма справами займається сам особисто, в міру їсть і п'є, і одягається... Всякий, хто побачить його, дивом здивується і скаже: «Так ось він, цей Хмель, слава і ім'я якого рознеслися по всьому світі». Як нам переказували, у французьких землях склали в похвалу йому поеми та оди на його походи, його війни з ворогами віри і його завоювання... Якщо траплялося, що хтось приходив до нього із скаргою під час обіду або звертався до нього з промовою, то він звичайно говорив

потихеньку, щоб ніхто не чув: такий постійний у них звичай».

Про зовнішність і характер Богдана Хмельницького сучасник посол Венеційської республіки Альберт Віміна, що бував в Україні, писав, що «на зріст він скоріше високий, ніж середній, широкий у костях, сильної будови. Мова його і спосіб керування показують, що він має зрілий і проникливий розум... У поведінці він м'який і простий і тим викликає до себе любов козаків, але, з другого боку, держить їх в дисципліні суворими карами».

В літописі Граб'янки (*Григорій Іванович Граб'янка* (? - бл. 1738) читаємо: «Це була людина воістину варта звання гетьмана. Він

51

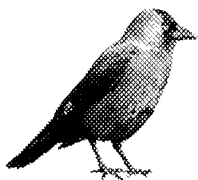
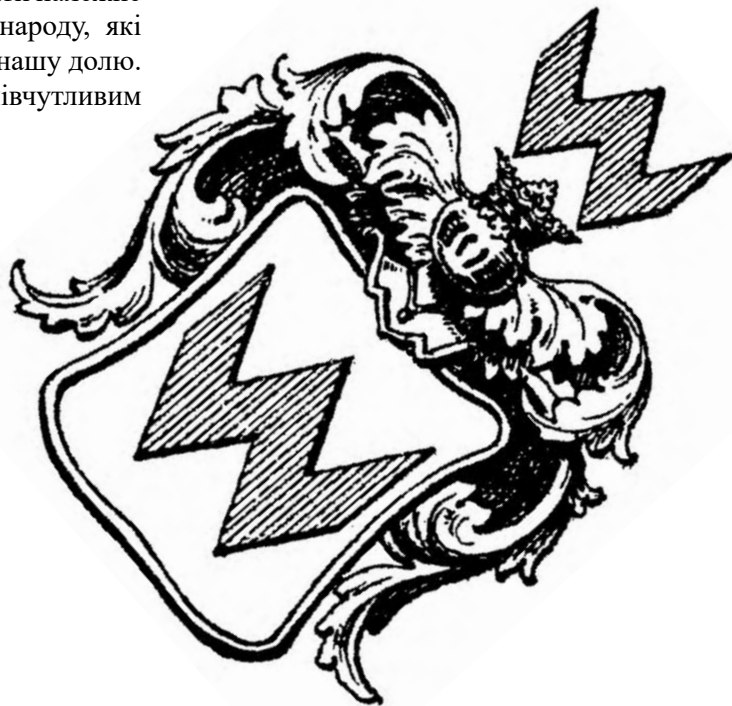

жсовква, костел св. лаврентія та стара ратуша на акварелі поч. XIX ст.

не боявся біди, у найтяжчому становищі не втрачав голови, не боявся найтяжчої роботи, був міцним духом; з однаковою мужністю зносив мороз і спеку, їв і пив не скільки хотів, а скільки можна було, ні вдень ні вночі не знемагав від безсоння, а коли справи і труд воїна зморювали його, то він спав невеличку крихту часу і спав не на коштовних ліжках, а в постелі, що до лица воїна. Лягаючи спати, не думав, як би знайти тихий куточок, а вкладався посеред військового гамору; одягався він також як і всі інші, мав коней і зброю не набагато кращу, ніж в інших. Не раз його бачили, як, укритись військовим плащем, знеможений, він спав посеред сторожі. Він завжди першим кидався у бій і останній повертався з битви».

Нам, врешті, необхідно навчитися поважати самих себе, знати, розуміти і віддавати належне великим синам і дочкам нашого народу, які незмірно послужили йому і склали нашу долю. Поставмося ж з вдячністю і співчутливим серцем до їх подвигу.

52

53

жовтва, гравюра карта аґера, поч. XIX ст.

ринкові кам'яниці жовкви

О К С А Н А

Б О Й К О

В А С И Л Ь

С Л О Б О Д Я Н

Після надання місту локаційного привілею на магдебурзькому праві 1603 року Жовква почала забудовуватися на основі регулярного плану – за прямокутно-прямолінійним принципом. Магдебурзьке місто отримало владу, яка складалася з в'їта – щорічно обираного, чотирьох консулів, семи лавників та 12 радних. Першим в'їтом став відомий львівський архітектор Павло Щасливий (1601-1610), а по його смерті в'їтом був Амброзій Прихильний (1611-1614) – також знаний львівський архітектор. Власне їм належить реалізація урбаністичної візії Жовкви.

Після закладення Ринкової площі поступово виникають вулиці. 1607 року утворилися вулиці Белзька, Хрестова та Мурована, 1609 року виникли вулиці Широка на Львівському передмісті та вулиці На скалці і Ярославська на Глинському передмісті. 1627 року старанням в'їта Блажея Напори виникли вулиці Болотна і Зелена.

Площа Ринок закладена на плані близькому до квадрату. Первісна ратуша, що стояла посередині, була фахверковою. Можливо, що її будував Павло Щасливий. 1687 року звели муровану ратушу. Її будівничим був королівський архітектор Петро Бебер. Поставили її дещо ближче до парохіяльного костелу. Як пише С. Баронч, на площі стояв стовп ганьби з великим каменем, а довкола самої ратуші містилися крамниці. Вона простояла до XIX ст. Під час її розбирання 1832 року було віднайдено банькуз двома пергаментними аркушами, які містили напис про час зведення ратуші, фундатора – Яна Собеського, імена архітектора – Петра Бебера, будівничого – Йосифа Пінковського,

королівських малярів – Йосифа Елевриса та Григорія Треша. Міський уряд тоді перенісся у ринкову кам'яницю № 10.

На площі, згідно з локаційним привілеєм, на початку XVII ст. щорічно відбувалися чотири ярмарки, пізніше, наприкінці цього сторіччя, – три ярмарки: шеститижневі, за руським календарем, – на Йордан та святого Івана Хрестителя, чотиритижневий, за католицьким календарем, – на святого Мартина. Окрім того, два рази на тиждень відбувалися торги. В місті існувало дуже багато цехів, зокрема шевський, кравецький, кушнірський, ткацький, пекарський, різницький, гончарський і боднарський.

Центральна площа у давні часи була вигідним місцем для мешкання купців та торговців. Ринкові кам'яниці зводили заможні міщани, не шкодуючи коштів на добрих будівничих. Про престиж ринкових кам'яниць можуть свідчити податки, які сплачували мешканці міста на замок у XVIII ст. Якщо кам'яниці навколо Ринку платили по 1 золотому 5 грошів, то всі інші будинки в мурах платили по 18 грошів. Цікаво, що чільні кам'яниці на Жидівській вулиці платили так само, як ринкові, а затильні – як всі решта.

Лише північну та східну сторони Ринку творила регулярна житлова забудова. Більшість ринкових кам'яниць зведені за подібними планувальними схемами (тридільні тритрактіві), мають подібне архітектурне вирішення фасадів. Кам'яниці північного приринкового кварталу вирізняються підсіннями з триарковою аркадою кожна, за винятком середньої втраченого кварталу, яка мала дві арки. Дві арки має єдина кам'яниця з підсінням східного кварталу.

До найцінніших кам'яниць належить так звана «Королівська кам'яниця» під № 13, подарована

Яном Собеським жовківському юдеєві Бецалові, митникові Руського воєводства. Вона єдина, що має відому дату зведення – 1682 рік, і, очевидно, єдина вона мала аттик. Принаймні це видно на найдавнішому зображенні Жовкви 1810 року Едмунда Жиховича. В кам'яниці № 3, що є однією з найширших, знаходилася друкарня Урі Фебуса Левіта – юдея, котрий переселився до Жовкви в XVII ст. з Амстердаму. В кам'яниці № 9 у XVII ст. містився Венеційський консулят.

56

Забудова, що формує площу Ринок, творить унікальний ренесансовий ансамбль. З давніх кам'яниць збереглося небагато: чотири з підсіннями на північній стороні та сім – на східній, одна з яких має підсіння. До ринкових доєднані три кам'яниці, що первісно формували східний бік вулиці, яка виходила з північно-східного кута Ринку.

Всі ринкові кам'яниці, окрім № 2, зафіксовані на найдавнішому зображенні – карті Фрідріха фон Міга кінця XVIII ст. та бруйоні (чорновому кадастрі) 1841 року. На кадастрах 1854 та 1872 років будинок № 2 показаний, а отже був збудований в проміжку між 1841 та 1854 роками. Нумерація ринкових кам'яниць починається з замку, що є під № 1.

У північній частині Ринку розташований квартал будинків із суцільним підсінням-аркадою (№ 13-16), завдяки якому досягають особливої виразності. Вони частково зберегли давню планувальну структуру та архітектоніку фасадів. Підсіння виконували ужиткові функції, організовуючи простір для торгівлі та вигод мешканців, забезпечений від атмосферних опадів. Будувалися вони на підмурках пивниць-передпоріж, вхід до яких вів з Ринку.

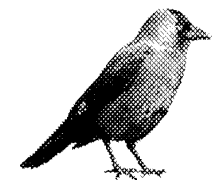
Плани жовківських будинків дуже подібні між собою. До вулиці звернені широкими підсіннями. Збережені донині кам'яниці

майже всі триосьові, вісь середнього прясла приблизно на осі входу і часто дещо вужче від крайніх. Квадратові стовпи аркатури мають приставлені по чотири пілястри, три з яких є конструктивними – як опори арок, а четверта декоративна, переходить на верхні яруси. Перехрестя склепінь декорувалися розетами, ребра – поясками з перелок, а поля – фігурними і рослинними дзеркалами.

Будинки склалися з двох або трьох трактів. В першому тракті по обидва боки центральних сіней-проходу розташовувалися приміщення крамниць з входом з сіней; у другому тракті і третьому – житлові приміщення. Сходи розташовувалися в другому тракті. Інколи в другому тракті приміщення розташовувалися довкола внутрішнього критого подвір'я. Майже під всіма будинками збереглися склепінчасті пивниці (№№ 7, 8, 13-16). Частина будинків (№№ 7, 10, 12, 15, 16) має склепінчасті партерові приміщення.

Наприкінці XIX ст. забудова довкола Ринкової площі була двоярусною, окрім одного наріжного будинку, що залишався партеровим аж до 1950-х років. На думку О. Рибчинського, вся ринкова забудова була партеровою до початку XIX ст. Однак Ч. Тульє твердив, що саме нижні яруси кам'яниць добре збереглися, а верхні, через часті пожежі, у XIX ст. повністю перебудовані. Збережені кам'яниці не мають декору на другому ярусі.

Найгарніші жовківські кам'яниці збереглися у північному приринковому кварталі. Будинки №№ 15 та 16 зберегли декоровані підсіння, вишукані обрамування порталів, які відреставровані у 2000 році. На жаль, декор portalу кам'яниці № 13 втрачений, а портал кам'яниці № 14 взагалі знищений. У східному пряслі Ринку збереглася лише одна кам'яниця

(№ 7) з підсіннями з двох арок. Вирізняється вона тим, що пілони аркади мають оскарпування (контрфорси), а стінні пілястри поєднуються зі скарпуванням волютами. На будинку № 9 зберігся давній герб у вигляді лежачого лева з потворною головою. В цьому будинку, як передає традиція, жив венеційський посол. Це єдина збережена така пам'ятка в Жовкві. Але таких гербів в Жовкві мусило бути більше, тому що відзначення гербами кам'яниць було давньою загальною традицією. Про це свідчать численні збережені герби на краківських, львівських і варшавських кам'яницях.

Поза Ринком кам'яниці з підсіннями розташовувалися на вулицях Запорізькій (Жидівський ринок), яка веде до синагоги, та Львівській. Підсіння на Жидівському ринку були найпростішими зі всіх жовківських підсінь. Багато більшої уваги заслуговувала низка кам'яниць з підсіннями на непарній стороні Львівської вулиці. Щоправда, вони вже не мали такого пишного декорування, а портали і рештки різьби вже перед Першою світовою війною були дуже знищені. Увагу притягав мальовничий вигляд цих підсінь, зумовлений скривленим поворотом повздовжньої осі

57

Жовква, рисунок наполеона орди, поч. XIX ст.

кам'яниці. Ще одна кам'яниця з підсіннями розташована на парній стороні Львівської вулиці, напроти Домініканського монастиря. Вона добре зберегла надзвичайно вишукану декорацію арок, гуртів і склепінь з розет, перелок тощо.

Подібні будинки з підсіннями збереглися у містах Польщі: Замостю, Перемишлі, Ярославі, Казимирі, Сандомирі, Тарнові і Кросні.

Під час Другої світової війни частина ринкових кам'яниць була пошкоджена. У 1950-х роках повністю розібрали знищений східний квартал північного приринкового прясла, низку кам'яниць з підсіннями на непарній стороні вул. Львівської та частину кам'яниць вздовж вулиці Запорізької – давнього Жидівського ринку.

Всі збережені ринкові кам'яниці ґрунтовно дослідили архітектори-реставратори та науковці НУ Львівська політехніка: М. Бевз, К. Присяжний, А. Мартинюк, О. Рибчинський, В. Накопало у 1995 році. Наукові дослідження продовжував В. Накопало. За результатами досліджень відтворено окремі фасади (№ 7, 10, 11, 12, 15, 16 та ін.).

Під час натурних досліджень ренесансових кам'яниць № 7, 9, 12 на пл. Вічевій Володимир Накопало виявив автентичні архітектурні елементи їх оздоблень – портали та віконні обрамування XVII ст. Однак ринкова забудова досліджена ще не повністю. Сьогодні ми не знаємо, чи мали підсіння всі кам'яниці східного прясла. Відповідь могли би дати дослідження пивниць та наявність передпоріж. На жаль, більшість пивниць східного прясла засипана.

Всі кам'яниці впродовж свого існування зазнавали перебудов – більших чи менших. Під час яких вони набували нового архітектурного забарвлення – відповідно до часу. Ці процеси частково можна прослідкувати по сторічній

іконографії, починаючи від кінця XIX ст. Збережений архітектурний вистрій більшості приринкової забудови належить до XIX ст. і має історизуючий характер. Кам'яниці східного приринкового прясла об'єднують подібні вінцеві карнизи, віконні обрамування та ліпні декоративні вставки. Найчастіше змінювалися прорізи партерових приміщень, у яких розташовувалися крамниці та різні установи. Змінювалися також дахи, їх форма, розміри та матеріал покриття. На найдавніших фотографіях – зі зламу XIX-XX ст. – дахи трьох кам'яниць (№№ 14, 15, 16) вкриті гонтами. Хоча первісно вони могли бути вкриті дахівкою, подібно до замку. Після Першої світової війни всі ринкові кам'яниці мали бляшане покриття. На початку 1980-х років дахи кам'яниць північного приринкового кварталу вкрили азбестоцементними шиферними плитами.

Проведеними реставраційними роботами впродовж 1995-2005 років частині ринкових кам'яниць повернено ренесансовий вистрій: портали, віконні обрамування; розкриті замуrowані прорізи та ін.

Кам'яниці на площі Вічевій (Ринок)

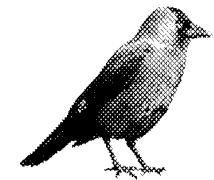
Будинок № 2 (втрачений)

Розташовувався на крайній парцелі від півдня східного приринкового кварталу.

Будинок № 2 був збудований в першій пол. XIX ст. на порожній парцелі (на бруйоні 1842 року ділянка порожня, а на кадастрі 1854 року будинок стоїть під № 9). Він простояв до Другої світової війни. Після знищення в червні 1941 року не відновлювався. Як і інші ринкові кам'яниці, був двоярусним, під високим дахом з люкарнами. Його П-подібний план

58

був зумовлений наріжним розташуванням. На збереженій з 1920-х років світлині видно, що будинок мав дуже скромний декор – горизонтальні між'ярусні тяги, профільований вінцевий карниз і дзеркала, що пластично оживлювали фасади.

Будинок був важливим містобудівним елементом сформованого кварталу. Його вилучення порушує структуру цього приринкового кварталу.

Кам'яниця № 3, XVIII ст.

Кам'яниця займає крайню від півдня parcelю східного приринкового кварталу; палацового типу, цегляна, вкрита двосхилим

бляшаним дахом, прямокутна в плані. Первісно Г-подібна, що видно з кадастрів XIX ст. (№ 10 на кадастрі 1854); коли вона втратила офіцину, невідомо. На відміну від інших кам'яниць, стоїть осібно і має найширший фасад. До Другої світової війни до південного торця прилягав будинок № 2. Планувальна структура будинку – п'ятидільна з центральним входом.

Фасад в класицистичному стилі; дев'ятиосьовий, симетричної композиції, фланкований пілястрами, які завершуються стовпцями вкритими наметовими дашками з кулями. Центральна вісь фасаду підкреслена невеликим пристінком з входом, фланкованим пілястрами, та акцентована трикутним фронтоном з круглим віконцем у тимпані. На

59

жсовква, акварель ілю-кю яворського поч. XIX ст. з малюнку XVII ст.

фотографії 1942 року фронтон центральної частини фасаду відсутній. Торцеві фасади – щипцеві; північний глухий, на південному розрубані два вікна на другому ярусі. Всі віконні прорізи з прямокутними перемичками, декоровані профільованими обрамуваннями з замковими каменями. Партеровий ярус має влаштовані вітринні прорізи. Ритм членування вікон на другому ярусі лівої частини фасаду не співпадає з ритмом членування партерових прорізів. Віконні ритми двох ярусів тильного фасаду співпадають; всі прорізи без декору. На ньому влаштований вхід зі сходами, що веде на другий ярус. Міжповерхове перекриття – пласке. Пивниці не виявлені. До тильного фасаду прилягають господарські будівлі.

Кам'яниця відома тим, що 1690 року король Ян III Собеський надав її на юдейську друкарню для спеціально запрошеного з Амстердаму друкара Урі Фебуса га-Леві, про це відзначає С. Баронч, який в середині XIX ст. писав свою працю про Жовкву. Саме там, в будинку під тодішнім № 10, були віддруковані найдавніші юдейські книжки Галичини. Юдейська друкарня в Жовкві існувала до 1782 року. В советський період і сьогодні на партері розташовані крамниці, а на поверсі – мешкання. Будинок знаходиться у комунальній власності, частина квартир приватизована. 1997 року ДІАЗ Жовкви провів архітектурно-археологічні обміри пам'ятки (арх. Я. Головецький, Р. Гречух). У 2000 році виконали опорядження фасаду; роботи провело МП “Ремесло”.

Кам'яниця № 4, XVII-XVIII ст.

Кам'яниця розташована на parcelі східного приринкового кварталу. Наріжна з офіщиною, від будинку № 3 є прохід; на кадастрі 1854

року під № 11, офіщина має № 12. Цегляна, двоярусна, базована на плані неправильного прямокутника, вкрита трисхилим бляшаним дахом. Збудована у XVII ст. Впродовж існування перебудовувалася, зокрема у XVIII, XIX та XX ст. Архітектурний вистрій чільного фасаду в стилі модерн походить з початку XX ст. Тоді влаштували балкон, замінили трицентрові перемички партерових прорізів на прямокутні та влаштували дерев'яні віконниці крамничних вітрин, а також оздобили фасад ліпним декором.

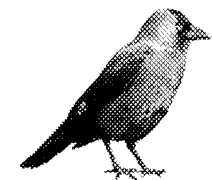
Фасад тривіконний, симетричної композиції з входом на осі. Віконні прорізи мають строгі профільовані обрамування та прикрашені ліпним рослинним декором. На другому ярусі влаштований довгий балкон з кованим огороженням. Партеровий ярус декорований дощатим рустом, прорізаний великими вітринами. Ліпний декор під балконом втрачений. Стриховий ярус (лише над чільною кам'яницею) з прямокутними віконцями підкреслений тягами. Будинок завершений профільованим карнизом. Бічний (південний) фасад без декору. Вхід зі сходами, що ведуть на другий ярус чільної кам'яниці, влаштований на південному фасаді. Офіщина має свої два входи зі сходовими маршами.

Під головною кам'яницею та офіщиною збережені пивниці (частина засипана). Між'ярусні перекриття пласкі.

Як видно зі світлини зламу XIX/XX ст., праву частину партерових приміщень займала аптека, а ліву крамниця. 1931 року власником аптеки був Адальф Фрідман. На віконних прорізах були влаштовані віконниці. В советський період і сьогодні аптека займає цілий партер. Другий ярус та флігель використовується як мешкання. Будинок знаходиться у комунальній власності,

60

частина квартир приватизована.

У 2000 році провели опорядження чільного фасаду будинку.

Кам'яниця № 5, XVII-XIX ст.

Кам'яниця розташована на parcelі східного приринкового кварталу. Цегляна, двоярусна, Т-подібна в плані, вкрита двосхилим бляшаним дахом. Складається з первісних двох кам'яниць збудованих у XVII ст. і об'єднаних у XVIII ст. В другій чверті XIX ст. до чільної кам'яниці добудували видовжену фахверкову партерову офіцину. На кадастрі 1854 року кам'яниця разом з офіциною позначена № 14.

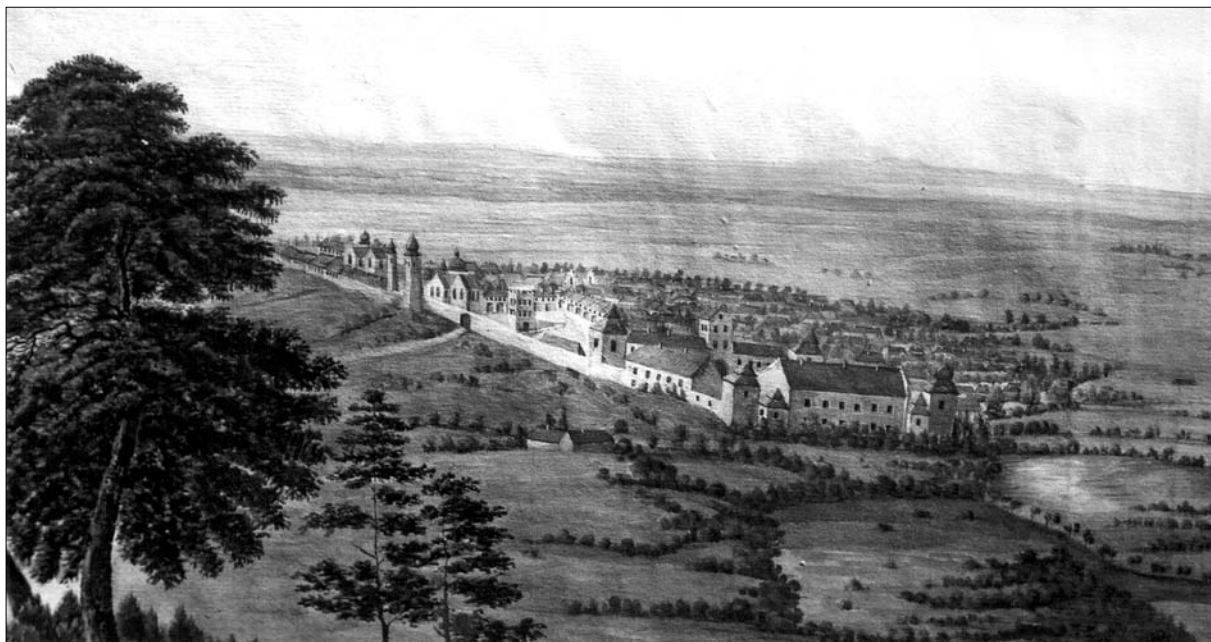
Фасад симетричної композиції, центральна частина якого акцентована аттиком з круглим вікном, порталом півциркульної брами, широким

Між'ярусні перекриття пласкі. Вхід на другий ярус веде з брами.

У другій половині XVIII ст. кам'яниця належала жовківському райці Павлу Стояновичу. В першій чверті XIX ст. до парадної частини будинку добудована довга партерова офіцина для торгового пасажу. На кадастрі офіцина зазначена як мурована, очевидно, була будована пруським муром. Функціональне використання партерового ярусу чільної кам'яниці щораз змінювалося, що було причиною зміни віконних прорізів. Це спостерігається на збережених з різних часів зображеннях кам'яниці. На найдавнішій світлині, з початку XX ст., в центральній частині на місці великого прорізу було два – з півциркульними перемичками. Їх переробили приблизно перед 1910 роком. Архітектурний

61

жовква, акварель е.-к. кронбаха, 1823 р.

вистрій фасаду походить з другої чверті XIX ст., з елементами класицизму та бідермаєру. Балкон влаштований наприкінці XIX ст.

Офіцина кам'яниці від зведення на початку XIX ст. використовувалася на пасаж з багатьма окремими крамничками. На частині партерових прорізів були влаштовані віконниці. В советський період і сьогодні партерові приміщення займають крамниця та офіси. Другий ярус використовується як мешкання. Торговий пасаж розібраний у 1980-х роках. Будинок знаходиться у комунальній власності, частина квартир приватизована.

У 2000 році провели опорядження чільного фасаду.

Кам'яниця № 6, XVII-XIX ст.

Кам'яниця розташована на parcelі східного приринкового кварталу; на кадастрі 1854 року має № 15. Цегляна, двоярусна, П-подібна в плані, з прямокутною парадною частиною, вкритою низьким двосхилим бляшаним дахом. Два різночасові флігелі творять внутрішнє подвір'я. Кам'яниця тридільна, тритрактова зі сходами в середньому тракті. На давніх світлинах видно, що партерові приміщення мали віконниці.

Композиційна організація фасаду – асиметрична; віконні прорізи згруповані двома блоками – чотири в північному і два в південному. Класицистичний архітектурний вистрій фасаду походить з XIX ст. Всі віконні прорізи прямокутні і ритми членувань співпадають на трьох ярусах; на другому ярусі вікна декоровані профільованими обрамуваннями з замковими каменями. Яруси підкреслені профільованими тягами. Площини під вікнами оздоблені профільованими колами, а простінки стрихових

вікон – маскаронами на гербових щитах.

Міжповерхові перекриття пласкі. Сходи на другий ярус влаштовані в південній офіцині, яка поєднанується з північною балконом з простим огороженням.

В другій половині XVIII ст. кам'яниця відома під назвою Андудльських від імени власників. На партері віддавна розташовувалися крамниці. Поверхові приміщення та офіцину займають помешкання. Будинок перебуває у комунальній власності. 2008 року провели опорядження фасаду.

Кам'яниця № 7, XVII-XIX ст.

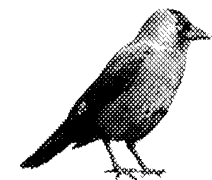
Кам'яниця розташована на parcelі східного приринкового кварталу. Єдина кам'яниця східного прясла Ринку, що зберегла первісну планувальну структуру та підсіння. На кадастрі 1854 року кам'яниця має № 16.

Цегляна, двоярусна, з арковим підсінням, прямокутна в плані, вкрита чотирисхилим бляшаним дахом. Вирізняється вона тим, що пілони аркади мають оскарпування (контрфорси), а стінні пілястри поєднуються зі скарпуванням волютами.

Від самого початку кам'яниця тридільна і тритрактова, з розташуванням сходової клітки в середньому тракті. Глибина першого тракту трохи більша ніж 9 м, а глибина всієї кам'яниці 19 м. Під цілою кам'яницею, а також під підсінням збереглися пивниці. Приміщення пивниць першого тракту і підсіння перекриті півциркульними склепіннями. Північне приміщення першого тракту перекрите півциркульним склепінням з розпалубками, коридор – півциркульним склепінням, а підсіння – двома полями хрестових склепінь. Решта приміщень мають пласкі перекриття.

62

Репрезентативний фасад – чотириосьовий, розділений на два прясла рустованими лопатками, завершений багатопрофільованим класицистичним карнизом на модульонах. Пояс зі стриховими вікнами підкреслений профільованою тягою. Арки підсіння декоровані профільованими обрамуваннями, вікна другого ярусу – профільованими обрамуваннями та прямолінійними сандриками.

Одним з перших, хто досліджував кам'яницю на початку ХХ ст., був професор Львівської політехніки Чеслав Тульє. 1914 року він опублікував статтю про жовківські кам'яниці з підсіннями.

У 1995 році ґрунтовні архітектурно-археологічні дослідження ринкових кам'яниць Жовкви провели науковці НУ Львівської політехніки: М. Бевз, К. Присяжний, А. Мартинюк, В. Накопало.

Натурними дослідженнями Володимир Накопало виявив автентичні архітектурні елементи оздоблення – портали та віконні обрамування ХVІІ ст. Донедавна вважалось, що чільний (західний) фасад кам'яниці зберіг свою первісну структуру. Ймовірно, під час впорядкування міста за часів австрійської влади, в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. він отримав нове, виконане в тиньку, декоративне оздоблення. Цей декор повторено реставрацією 2000 року. Вигляд первісної композиції та архітектурних елементів головного фасаду пам'ятки виявлено дослідженнями залишків віконного прорізу та сандрику над ним другого ярусу – між центральною лопаткою та вікном на південь від неї.

Збиті цегляні випуски автентичного сандрика виявлені також на південній стіні сіней кам'яниці – над дверним прорізом.

63

жовква, ринок, поч. ХХ ст.

Важливо зазначити, що в кам'яниці виявлені блокам'яні архітектурні елементи. У великій камері пивниці зберігається портал входу до неї з тракту сходової клітки. На фасаді в підсінні зафіксоване фрагментарно збережене обрамування продуху. Для датування цих елементів кам'яниці необхідно провести детальніше дослідження.

Партерові приміщення використовуються як крамниці, поверхові – помешкання. Будинок перебуває у комунальній власності.

64

2000 року проведено реставрацію підсіння та виконано опорядження фасадів після проведених наукових досліджень (арх. В. Накопало).

Кам'яниця № 8, XVII-XIX ст.

Кам'яниця розташована на parcelі східного приринкового кварталу, в його північній частині; на кадастрі 1854 року має № 19, офіцина – № 18. Цегляна, двоярусна, Г- подібна в плані (офіцина прилягає лише до північної частини тильного фасаду), дводільна, тритрактова зі сходами в середньому тракті, вкрита низьким двосхилим бляшаним дахом. На збережених давніх світлинах вона закрита кам'яницею з підсіннями. Архітектурний вистрій фасаду в стилі історизму походить з XIX ст. Фасад увінчаний профільованим карнизом на модульонах та пояском з сухариків. Віконні прорізи прямокутні, на другому ярусі згруповані двома блоками по два. Ритми членувань вікон другого ярусу співпадають зі стриховими, а також з партеровими прорізами правої частини. На другому ярусі вікна декоровані профільованими обрамуваннями з прямолінійними сандриками на кронштейнах. Під вікнами другого ярусу проходить

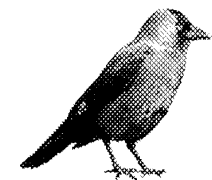
профільована тяга. Простінки стрихових вікон оздоблені маскаронами на гербових щитах. На осі другого ярусу влаштована ніша, у якій первісно була поміщена скульптурка. Збережені стилеві двері головного входу.

Міжповерхові перекриття пласкі; пивниці перекриті півциркульними склепіннями. Частина пивниць засипані.

В правій частині на партері розташована крамниця. В лівій частині влаштовано цукерню; ця частина фасаду опоряджена в новоукраїнському стилі, званому «євроремонт». Поверхові приміщення та офіцину займають помешкання. У 2000 році провели опорядження фасаду кам'яниці.

Кам'яниця № 9, XVII-XVIII ст.

Кам'яниця розташована на parcelі східного приринкового кварталу і була останньою в його північній частині. На кадастрі 1854 року вона складається з трьох частин (№№ 21 з офіциною, 24, 25); на parcelі стояли також мурована споруда під № 20 та дерев'яна під № 27, що виходить на вул. Звіринецьку. Кам'яниця цегляна, двоярусна, Г- подібна в плані, тридільна, три трактова зі сходами в середньому тракті, вкрита низьким двосхилим бляшаним дахом. Фасад п'ятиосьовий, симетричної композиції, з архітектурним вистроєм XIX ст. в стилі історизму, увінчаний профільованим карнизом на модульонах, підкреслений між'ярусною профільованою тягою. Віконні прорізи другого ярусу прямокутні, декоровані профільованими обрамуваннями. Ритми членувань вікон другого ярусу співпадають зі стриховими, а також з партеровими прорізами. Стіна під вікнами другого ярусу була декорована овальними медальйонами (збережений лише один). На

осі над центральним півциркульним входом у ніші поміщена скульптурка лежачого лева – символ Венеційської республіки. Входи у бічні крамниці влаштовані по сходах. Перекриття першого ярусу півциркульні з розпалубками, другого пласкі; півниці не досліджені.

На партері розташовані дві крамниці. Поверхові приміщення та офіцину займають помешкання. У 2000 році провели опорядження фасаду кам'яниці. Під час ремонтних робіт Володимир Накопало провів архітектурно-археологічні дослідження, якими на фасаді виявлені залишки обрамування аркового прорізу головного входу в кам'яницю. Обрамуння головного входу композиційно пов'язане з нішею зі скульптурою лева. Нижня частина ніші вирішена у формі виступаючого

профільованого підвіконника. Профіль тягнутий з розчину по випусках одного ряду цегли зі стесаним під кутом краєм.

Дослідження фасаду та залишків обрамування головного входу в кам'яницю дає підстави для уточнення часу побудови кам'яниці, принаймні, її наземної частини. Розміри цегли в муруванні стіни чільного фасаду, стилістика обрамування входу кам'яниці належить до XVIII – першої пол. XIX ст.

Кам'яниця № 10, XVII-XIX ст.

65

Кам'яниця розташована на парцелі, яка прилягає до крайньої північної парцелі східного приринкового кварталу, і є першою на втраченій вулиці, що виходила з північно-східного кута

Жовква, бул. Жолківських, поч. XX ст.

Ринку. На кадастрі 1854 року вулиця, на якій вона стоїть, називалася Замковою Schloß Gaße, кам'яниця позначена №№ 30 і 34 з осібною офіциною під № 28 (втрачена). В советський час вона мала адресу вул. Львівська, 2.

Цегляна, двоярусна, прямокутна в плані, тридільна, вкрита низьким двосхилим бляшаним дахом. Фасад п'ятиосьовий, симетричної композиції з входом на осі, увінчаний профільованим карнизом на модульонах, підкреслений між'ярусною профільованою тягою. Архітектурний вистрій в стилі історизму. Віконні прорізи прямокутні, на другому ярусі декоровані профільованими обрамуваннями з замковими каменями у вигляді акротеріїв (на двох вікнах втрачені). Ритми членувань вікон другого ярусу співпадають зі стриховими, а також з партеровими прорізами. Стіна під вікнами другого ярусу декорована прямокутними тафлями, оздобленими рослинним орнаментом. Партерові приміщення перекриті хрестовими склепіннями, другий ярус має пласкі перекриття; півниці не досліджені.

У 2003 році провели опорядження фасаду кам'яниці. Під час ремонтних робіт Володимир Накопало провів архітектурно-археологічні дослідження, якими виявив ренесансове мурування та мурування XVIII ст. цеглою. Різниця в цеглі мурування зумовлена тим, що будинок належав двом власникам. Поріг головного входу мурований з каменів, покладених на муровану дугу склепіння півниці (засипані). Дослідженнями виявлено залишки давніх перемичок вікон та дверного прорізу головного входу в кам'яницю, які первісно розташовувалися нижче. Також віднайдено сліди первісного пофарбування фасаду розбіленою вохрою. При цьому ремонті відновлено обрамування двох вікон на партері.

Дослідження фасаду та залишків обрамування головного входу в кам'яницю дає підстави для уточнення часу побудови кам'яниці, принаймні, її наземної частини. Розміри цегли в муруванні стіни чільного фасаду, стилістика обрамування входу кам'яниці належить до XVIII – першої пол. XIX ст.

Будинок перебуває в комунальній власності. На партері розташоване бюро адвоката, поверхові приміщення займають помешкання.

Кам'яниця № 11, XVII-XIX ст.

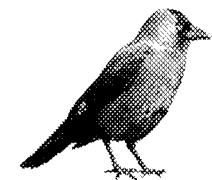
Кам'яниця розташована на parcelі давньої вулиці, що виходила з північно-східного кута Ринку. В XIX ст. вона була поділена між багатьма власниками, що видно на кадастрі 1854 року – позначена під багатьма номерами №№ 35, 36, 37, 39 та № 41 – дерев'яна офіцина (втрачена). Забудова parcelі творила внутрішнє подвір'я. В советський час кам'яниця мала адресу вул. Львівська, 4.

Цегляна, двоярусна, прямокутна в плані, тридільна, двотактова, вкрита низьким двосхилим бляшаним дахом. Фасад чотириосьовий, симетричної композиції, з входом на крайній осі від півдня, увінчаний профільованим карнизом на кронштейнах, підкреслений між'ярусною профільованою тягою. Архітектурний вистрій в стилі історизму. Віконні прорізи прямокутні, на партері декоровані ренесансовими профільованими обрамуваннями у вигляді порталів. Ритми членувань прорізів співпадають. Перекриття приміщень пласкі; півниці не досліджені.

У 2000 році провели опорядження фасаду кам'яниці. Під час ремонтних робіт Володимир Накопало провів архітектурно-археологічні дослідження, якими виявив, що автентичне

66

мурування XVIII ст. виконане з цегли вохристого кольору; у XIX ст. фасад доповнювався, в советський період були замінені лучкові перемички віконних прорізів на прямокутні, а також замуровані двері на крайній від півночі осі, що вели в крамницю. Реставраційними роботами відновили обрамування партерових прорізів.

Будинок перебуває в комунальній власності. На партері розташована перукарні «Шарм», поверхові приміщення займають помешкання.

Кам'яниця № 12, XVII-XIX ст.

Кам'яниця розташована на parcelі давньої вулиці, що виходила з північно-східного кута Ринку. На кадастрі 1854 року Г-подібна в плані, позначена № 100. В советський час кам'яниця мала адресу вул. Львівська, 6.

Цегляна, двоярусна, прямокутна в плані, тридільна, тритрактова, вкрита високим двосхилим бляшаним дахом з двома невеликими люкарнами. Фасад п'ятиосьовий, симетричної композиції, з широкою центральною брамою, увінчаний профільованим карнизом, підкреслений між'ярусною профільованою тягою. Відновлений архітектурний вистрій в стилі ренесансу. Віконні прорізи другого

67

Жовква, ринок, поч. XX ст.

ярусу прямокутні. Партерові прорізи, що поєднують двері з вікнами, лучкові, декоровані ренесансовими профільованими обрамуваннями, симетрично розташовані відносно центрального входу, закриваються віконницями. Центральна вісь фасаду на другому ярусі підкреслена балконом на кам'яних кронштейнах, з кованим огороженням. Партерові перекриття приміщень хрестові, сіней – циліндричне з розпалубками, на поверсі – пласкі; півниці не досліджені.

68

У 1996 році проведено архітектурно-археологічні дослідження (арх. В. Накопало). На головному фасаді кам'яниці, над теперішніми прорізами другого ярусу, виявлене зрубане мурування випусків цегли трикутних сандриків. Збережені пілястри з обох боків дверного прорізу виходу на балкон обмежувались горизонтальною тягою сандрика, однак після його демонтажу продовжені до профільованої тяги вінцевого карнизу. В помешканні кам'яниці збереглися рештки елементів, розташованої в ній вудильні.

1996 року партерова частина фасаду кам'яниці відреставрована на основі проведених досліджень. Будинок перебуває в комунальній власності, поверхові приміщення займають помешкання.

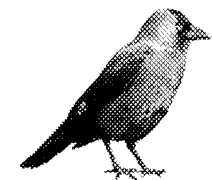
Кам'яниця № 13, XVII-XIX ст.

Кам'яниця, звана Королівською, розташована на наріжній parcelі північного приринкового кварталу, в його західному пряслі. На кадастрі 1854 року позначена №№. 129, 133, 134, 135. В советський час кам'яниця мала адресу пл. Леніна, 17.

Кам'яницю збудував Станіслав Томашевич перед 1682 роком, а вже наприкінці того року

продав її митникові Подільських земель, старозаконному Якубові Бецалові. В документі купівлі-продажу ця кам'яниця названа вежею. Назва була зумовлена тим, що вирізнялася вона від інших кам'яниць своїм виглядом, а саме: подібно до веж її увінчував аттик. Це дозволяє припустити, що звів кам'яницю будівничий Петро Бебер, автор жовківської ратуші, збудованої 1683 року. Атик вона мала ще в першій половині XIX ст., що засвідчує гравюра Жиховича 1810 року. Коли його зняли, не відомо. Збережений опис кам'яниці з початку XX ст. Ч. Тулле атика не фіксує: «Склепіння триаркових підсінь декоровані розетами, а ребра – перелками. Дві передні крамниці, на жаль, переділені стінками на невеличкі приміщення. З сіней є вихід на вкрите світловим дахом подвір'я. Цей дах мав світловий ліхтар, а інший, менший світловий ліхтар освітлював сходові марші, які вели на ганок, що оббігав довкола подвір'я і з якого входи вели до помешкань. Ганок мав дерев'яну точену балюстраду. Весь вистрій цього подвір'я творив надзвичайно мальовниче враження. Такого типу будинки – з вкритими світловими дахами подвір'ями і галереями на другому ярусі – мали кам'яниці в Ярославі, Кросні та деяких інших містах».

Кам'яниця від самого початку була тридільною і тритрактовою. В її середній частині розташовувалися вкриті сходи та вкрите внутрішнє подвір'я-колодязь (в'ята). На жаль, цей будинок не зберігся: у 1950-х роках його майже повністю розібрали через аварійний стан. Пізніше на збереженій частині аркади та стінах фронтальної частини кам'яницю відновили з ґрунтовною зміною тильної частини, планування, віконних прорізів, їх ритму та габаритів. Тоді в будинку влаштували вісім помешкань на двох ярусах, а на партері невеличкі крамниці.

В тильній частині знаходяться фундаменти втраченої частини кам'яниці, засипані румовищем та ґрунтом, через що рівень землі значно вищий, ніж мощення в підсінні. 1996 р. МП «Ремесло» провело часткову реставрацію будинку, зокрема відтворено білокам'яне обрамування вікна в підсінні. В наступні роки тривали ремонтно-реставраційні роботи в партерових приміщеннях та фасадах.

Кам'яниця перебудовувалася у середині ХІХ ст. (тильна частина). Тоді ж, напевно, зняли аттик та розрубали вікно на осі чільного фасаду. Фасад отримав новий архітектурний вистрій, властивий австрійському класицизму:

трикутні сандрики над вікнами другого ярусу та профільовані обрамування.

Цегляна, двоярусна, прямокутна в плані, тридільна, тритрактова, вкрита високим чотирихилим шиферним дахом з двома невеликими люкарнами, з триарковим підсінням. Під всім будинком і під підсіннями є пивниці (частково засипані). Пивниці перекриті циліндричними склепіннями, підсіння – трьома полями хрестових склепінь, міжповерхове перекриття – пласке. Частково збережений ренесансовий портал головного входу. Реконструйований будинок має гладкі фасади. Лише чільний фасад оздоблений простими

69

жсовква, ринок, поч. ХХ ст.

пілястрами. В підсіні реконструйоване ренесансове обрамування лівого вікна та півничного продуху, праве вікно та вікна бічного фасаду в процесі відновлення.

Будинок перебуває в комунальній власності, частина помешкань приватизована. На партері розташовані крамниця, перукарня і два помешкання, на поверсі чотири помешкання.

Кам'яниця № 14, XVII-XIX ст.

70

Кам'яниця розташована на parcelі північного приринкового кварталу. На кадастрі 1854 року позначена №№. 141, 142 з двома дерев'яними офіцинами. В советський час кам'яниця мала адресу пл. Леніна, 18. Постала в XVII ст. Цегляна, двоярусна, прямокутна в плані, тридільна, однокрактова, вкрита високим двосхилим шиферним дахом з двома невеликими люкарнами, з триарковим підсінням. Ще на початку XX ст. кам'яниця мала гонтове покриття даху. При заміні його на бляшане перед Першою світовою війною дах понизили. Ще в 1950-х роках зберігалася бляшана покрівля. Пивниці під першим трактом (інші не виявлені) частково перекриті циліндричним склепінням, підсіння – трьома полями хрестових склепінь, всі інші перекриття – пласкі.

В советські часи кам'яницю перебудували: влаштувавши сходи на поверх в північній частині сіней, замінили склепіння на пласке перекриття (збереглося лише в східній частині пивниці), замінили бляшану покрівлю даху на шиферну, змінивши форму люкарн, фасад позбавили декору, зберігши лише архівольти аркади та підвіконні полицки на другому ярусі.

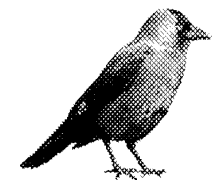
2000 року під час опорядження фасадів було проведено дослідження кам'яниці (арх. В.

Накопало), якими виявлено п'ять будівельних періодів: первісні віконні прорізи XVII ст. були ширші, мали лучкові перемички і виступаючі підвіконники; у другому періоді (XIX) вікна звузили (ймовірно, тоді на другому ярусі замість п'яťох вікон влаштували чотири); у третій період партерові вікна понизили; у міжвоєнний період замурували продухи; в советські часи на партері влаштували нові вітрини для хлібної крамниці. В першій половині XIX ст. кам'яниця вирізнялася тим, що її аркада підсінь, єдина з кам'яниць того кварталу, мала архівольти (гравюра Жиховича 1810 року). До середини XX ст. гладку площину фасаду ділила між'ярусна тяга, до якої доходили пілястри на пілонах аркади, вікна другого ярусу були оздоблені класицистичними профільованими обрамуваннями з замковими каменями, партерові вікна мали віконниці.

Підсіння перекриті трьома полями хрестових склепінь. Будинок перебуває в комунальній власності. На партері розташована крамниця «Родинна ковбаска».

Кам'яниця № 15, XVII-XX ст.

Кам'яниця розташована на parcelі північного приринкового кварталу. На кадастрі 1854 року позначена №№. 143, 144, 145 з офіциною під № 148. В советський час кам'яниця мала адресу пл. Леніна, 19. Постала в XVII ст. Цегляна, двоярусна, прямокутна в плані, тридільна, двокрактова, вкрита двосхилим шиферним дахом з однією невеликою люкарною, з триарковим підсінням. Ще на початку XX ст. кам'яниця мала гонтове покриття даху. При заміні його на бляшане перед Першою світовою війною дах понизили та ліквідували люкарни. Тоді ж на другому ярусі прорізували шість вікон замість

первісних чотирьох. Ймовірно, тоді також зняли декор на аркаді, який видно на фотографії з 1900-х років. Ще в 1950-х роках зберігалася бляшана покрівля даху, яку перед 1982 роком замінили на шиферну з влаштуванням однієї люкарни. Під цілим будинком є пивниці, перекриті циліндричними склепіннями з розпалубками. Підсіння перекриті трьома полями хрестових склепінь на підпружних арках, декорованих поясками з «волових очок» і розетами. Партерові приміщення перекриті хрестовими склепіннями, сіни – лучковим; всі інші перекриття – плоскі.

2001 року під час реставрації фасадів було проведено дослідження кам'яниці (арх. В. Накопало), якими виявлено цегляну підлогу в пивницях. Роботами відновили білокам'яний ренесансовий портал головного входу, декорований діамантовим рустом, розкрили два продухи пивниць, відновили просте обрамування партерового вікна..

Будинок перебуває в комунальній власності. На партері розташована крамниця «На підсінню».

71

жовква, ц.к. фінансова дирекція, поч. xx ст.

Кам'яниця № 16, XVII-XIX ст.

Кам'яниця – наріжна, розташована в західній частині північного приринкового кварталу. Вона була єдиною партеровою спорудою на Ринку. Її висота, скоріше за все, зумовлювалася тим, щоби не заслоняти церкву отців Василян, яка до перебудови на початку XX ст. була меншою і нижчою. На кадастрі 1854 року вона позначена № 150 з дерев'яною офіщиною під № 149. В советський час кам'яниця мала адресу пл. Леніна, 20. Зведена в XVII ст. з цегли на прямокутному плані. Первісно була партеровою, тридільною, двотрактовою, з триарковим підсінням. Вкривав її високий трисхилий гонтовий дах з двома невеликими люкарнами, що видно на гравюрі 1810 року Жиховича та акварелі Ауера 1830-х років. Ще на початку XX ст. кам'яниця мала гонтове покриття. При заміні його на бляшане перед Першою світовою війною дах понизили та влаштували лише одну люкарну. Під час II світової війни кам'яниця втратила другий тракт, який зафіксований на плані Тульє 1914 року. Ця частина кам'яниці також була склеплена: чотири приміщення перекривали хрестові склепіння, а сіни – бочкове з трьома парами люнет.

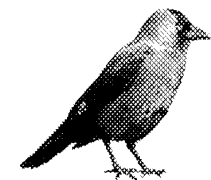
Пивниці під першим трактом (інші не виявлені) частково перекриті циліндричним склепінням. Підсіня перекриті трьома полями хрестових склепінь і є наймальовничішим зі всіх підсінь жовківських кам'яниць. Підпружні арки декоровані фігурними філлонками. Білокам'яний ренесансовий портал півциркульного головного входу оздоблений діамантовим рустом. Влаштований над ним світлик декорований обрамуванням з прямокутними «вухами».

Наприкінці 1950-х років кам'яницю перебудували на двоярусну, влаштували нижчий дах з шиферною покрівлею, в східному тильному приміщенні влаштували сходи, розібравши склепіння, чільне західне приміщення розділили на три – згідно з трьома пряслами хрестових склепінь, і розрубали ще одне вікно. У 1996-2001 роках кам'яницю відреставрували, провівши перед тим дослідження (арх. В. Накопало). Було відтворено два партерових вікна в підсінні (замуроване та розрубане на двері), розкриті продухи, відреставровані брами з порталом та дверима, два вікна на західному фасаді, але не надбудований в советський час поверх зберегли. На всіх партерових вікнах влаштували металеві віконниці. Будинок перебуває в комунальній власності.

Втрачені кам'яниці східної частини північних приринкових кварталів, XVII-XX ст.

Східне прясло північного при ринкового кварталу складалося з трьох кам'яниць. На кадастрі 1854 року вони подрібнені відповідно до поділу на власності і позначені багатьма номерами: наріжна східна №№ 106-110 з офіщинами №№ 104, 105 без внутрішнього подвір'я; середня під № 101 з мурованою офіщиною та внутрішнім подвір'ям; наріжна західна під № 123-126, 128 та дерев'яною офіщиною під № 127. З часом власником кожної стала одна особа, що видно на кадастрі 1872 року, де кожна кам'яниця має свій окремий номер: наріжна східна – 109; середня – 111; наріжна західна – 126. Кам'яниці цього кварталу були збудовані в

72

XVII ст. з цегли на кам'яних фундаментах. Всі базувалися на прямокутних планах і мали тридільні тритракткові планувальні структури. З найдавніших збережених зображень, з початку XX ст., видно, що кам'яниці цього кварталу були поверховими під бляшаними дахами. У XIX ст. дахи були під гонтами, що видно з акварелі Кронбаха 1823 року. Хоча три втрачені кам'яниці різнилися шириною, всі мали п'ять віконних осей. Дві крайні мали триаркові підсіння, середня – двоаркове. Ці кам'яниці, подібно до східного приринкового кварталу, об'єднував декоративний фриз

прорізаний стриховими віконцями. Він появився під час ґрунтовних перебудов у XIX ст. При заміні високих гонтових дахів на нижчі бляшані підняли стіни стриху з віконцями, ліквідувавши люкарни. Архітектурний вистрій в стилі історизуючого класицизму походить також з того часу: між'ярусний карниз, віконні обрамування, пілястри. Тоді на східній кам'яниці був влаштований балкон з металевим огороженням на литих кронштейнах. Арки підсінь західної та середньої кам'яниць були декоровані профільованими архівольтами, а пілони всіх арок оздоблювали пілястри, що доходили до між'ярусного карнизу.

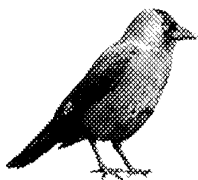
73

ЖСОВКВА, ПОЧ. XX СТ.

Західна кам'яниця була пошкоджена під час Другої світової війни і стояла до 1950-х років. В середині 1950-х ціле східне прясло північного приринкового кварталу розібрали, влаштувавши на його місці травник. Згідно з аналізом архітектурно-археологічних досліджень у 1995 році, дві з трьох втрачених кам'яниць (середня і східна) були зруйновані ще у XVIII ст. до рівня фундаментів і пивниць. Пивниці були перекриті циліндричними склепіннями з розпалубками.

74 Під підсіннями пивниць не виявлено. Підсіння перекривали прясла хрестових склепінь на підпружних арках. Очевдно, що подібно до склепінь інших підсінь вони мали оздоблення. Партерові приміщення також були склеплені. В. Накопало запропонував проект реконструкції (2000) північних приринкових кварталів у ренесансовому стилі. Згідно з проектом, кам'яниці втраченого кварталу мають високі ренесансові аттикові яруси.

75

жовква, подвір'я костелу св. лаврентія, кін. xx ст.

КОСТЕЛ СВЯТОГО ЛАВРЕНТІЯ

О К С А Н А

Б О Й К О

В А С И Л Ь

С Л О Б О Д Я Н

Костел Св. Лаврентія (Небесної Цариці, Св. мученика Лаврентія і єпископа Станіслава), парохіяльний закладений Станіславом Жолкевським у 1606 р. Проект костелу приписується львівському архітекторові італійського походження Павлу Щасливому. Він вів будову до часу своєї смерті 1610 року, після чого будівництво завершував Амброзій Прихильний. Не виключено, що до 1618 року у будівництві брав участь і Павло Римлянин. Парафію Цариці Небес і святих Лаврентія і Станіслава єпископа заклав Станіслав Жолкевський згідно з ерекційним актом 12 серпня 1620 року. 28 травня 1623 року завершена споруда була освячена львівським архієпископом Яном Андрієм Прухницьким.

Костел постав на Ринку на пагорбі, насипаному татарськими полоненими. Регіна Жолкевська та її донька Софія Данилович щедро фундували внутрішній вистрій костелу. На 1640 р. костел мав сім вітарів і багату бібліотеку. Великим меценатом був король Ян III, який прикрасив інтер'єр скульптурою та батальними картинами пензлів малярів Мартино Альтомонте (*Martyno Altomonte*), Шимона Богуша (*Szymon Bogusz*) та Андрія Стеха (*Andrzej Stech*), що зображують битви під Клушином у 1610 р., під Хотиним 1675 р., під Віднем 1683 р. та під Парканами і Остригомом 1683 року.

За часів панування короля Яна III Собеського костел був центром державних і політичних церемоній Речі Посполитої. З костелом пов'язані важливі сторінки біографії короля – тут йому вручили орден св. Духа, наданий французьким королем Людовіком XIV, а дружині Марисенці – Золоту Троянду, надану па-

пою Інокентієм XI. Храмом опікувались і наступні спадкоємці. 1690 року споруда була пошкоджена пожежею, після чого відновлена.

Костел став усипальницею цілої родини Жолкевських, Даниловичів, Собеських та багатьох інших. Надгробні пам'ятники родини Жолкевських: канцлера і великого коронного гетьмана Станіслава та його дружини Регіни з Гербуртів, а також їх сина Яна і доньки Софії Данилович створені у 1623-1636 роках одним з кращих львівських скульпторів першої половини XVII ст. Войцехом Жичливим. В картуші надгробка поміщені родинні герби – Любич, Корчак, Гербург і Півкозич. У 1861-1868 роках надгробки були відновлені та вкриті латинськими написами Парисом Філіппі (*Paris Filippi*).

1742 року львівський архієпископ Миколай Вижицький (*Mikolaj Wierzycki*) підніс костел до рангу колегіяти, а 1743 дідич міста Михайло Казимир Радивил (*Michal Kazimierz Radziwill*) уфундував абатство. При колегіяті існувала школа заснована Станіславом Жолкевським 1610 року. 1785 року абатство та колегіята були ліквідовані австрійським урядом і костел перевели у ранг звичайного парафіяльного. 1811 року в костелі встановлено орган.

В середині XIX ст. костел був занедбаний. У 1862-1867 роках ґрунтовно відреставрований з великим пієтетом з ініціативи ксьондза Юзефа Новаковського (*Jozef Jablonowski*), учасника польського повстання в Росії 1831 р., і будівельного комітету у складі губернатора Галичини Юзефа Яблоновського, Володимира Дідушицького і Яна Чайковського. До роботи були запрошені кращі львівські і краківські митці і ремісники, зокрема, різьбарі Парис Філіппі і Павло Ойтеле (*Pawel Oitele*); малярі Юзеф Холевіч (*Jozef Cholewicz*), Александр Рачинсь-

кий (*Aleksander Raczyński*), Миколай Стржегоцький (*Mikolaj Strzegocki*), Ізидор Яблонський (*Izydor Jablonski*), Антоні Качмарський (*Antoni Kaczmariski*). Стюкові і мармуризаційні роботи здійснив Вітті (*Witti*); позолотні роботи – Захарський (*Zacharski*); столярні роботи – Слівінський (*Sliwinski*) і Бардз (*Bardz*). Відновлену споруду освятив львівський архієпископ Франциск Ксаверій Вежхлейські 12 вересня 1867 року.

78

Консерваційні роботи здійснені у 1900-1908 роках з ініціативи Грона консерваторів Східної Галичини. Наступний ремонт був проведений з ініціативи священика Лаврентія Озги (*Wawrzyniec Ozga*) 1928 року. Тоді були відновлені дахи, баня, сигнатурка, здійснена консервація стюків і відновлення кам'яного фризу. Мулярські роботи виконував Ян Оберц (*Jan Oberz*) з Жовкви. Від 1946 по 1989 рік костел стояв зачинений і періодично використовувався як склад. 1963 р. Постановою Ради Міністрів УРСР костел внесено до національного реєстру пам'яток архітектури під охоронним №386. Частина вистрою знищена, а знамениті батальні полотна вивезені до Олеського замку в 1970-х роках.

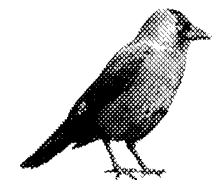
Від 1989 року в костелі тривають реставраційні роботи, які виконують студенти і випускники Варшавської Академії Мистецтв (ASP) під керівництвом консерватора Януша Смази (*Janusz Smaza*) та Петра Козарського (*Piotr Kozarski*) на кошти *Fundacji Ochrony Zabytków* з Варшави. 2002 року зі Швейцарії привезли і встановили механізм для органу, виготовлений 1900 року. Скульптури органу та казальниці реставрував і доповнив авторськими скульптурами, а також реставрував сталлі Степан Скіра, мешканець Жовкви.

Костел розташований на західній ринковій стороні (тепер площа Вічева), виходячи на неї східним фасадом. Є важливим містоформуючим елементом, домінантою міського краєвиду.

Костел у стилі ренесансу мурований з цегли на кам'яних фундаментах з білокам'яним декором. Споруда вирізняється вишуканими пропорціями та архітектурним вистроєм. Збудований на плані хреста, прямокутними раменами якого виступають каплиці Найсвятішої Діви Марії (від півночі) та Св. Трійці (від півдня). Між раменами трансепту і вівтарем розташовані дві квадратові в плані двоярусні захристії, виходи на другий ярус яких влаштовані в товщі стіни. Велика ренесансова баня середохрестя на восьмигранному барабані домінує в панорамі міста. На гребені двосхилого даху вівтаря 1741 року встановлена шестигранна сигнатурка.

Білокам'яна різьба роботи місцевих майстрів дорійського фризу та порталів виконана з майстерною досконалістю. Метопи фризу заповнені рельєфами, що зображують військові атрибути, маски левів та могутніх орлів, святих вершників-воїнів Юрія і Мартина. Чільний фасад акцентований експресивною скульптурою архангела Михайла на фронтоні. Про синтез архітектури і скульптури свідчать майстерно виконані різьблені білокам'яні портали, які прикрашають гладкі площини стін. Портал головного входу оздоблений різьбленими фігурами святих, бічний – ренесансовими розетами.

Ренесансовий інтер'єр костелу прикрашений розкішною білокам'яною різьбою талановитих жовківських майстрів. У костельний вистрій внесені елементи оздоби церков. Вітрила підкупольного барабану декоровані різьбленими зображеннями євангелістів. В костелі збереглося п'ять різьблених з дерева вівтарів.

Вівтар по лівій стороні нави з іконою Богородиці-Годувальниці роботи італійського майстра Карла Дольчі (тепер твір знаходиться в Ермітажі у Санкт-Петербурзі). Серед вівтарних ікон вирізняються ікони пензля придворного королівського маляра Василя Петрановича, відомого автора іконопису. Йому та Юрію Шимоничу-Семигиновському, галицькому шляхтичу, належали живописні портрети засновників Жовкви.

У вівтарній частині костелу знаходяться створені у 1623-1636 роках надгробні пам'ятники родини Жолкевських: канцлера і великого коронного гетьмана Станіслава та його дружини Регіни з Гербуртів, а також їх сина Яна і доньки Софії Данилович, роботи одного з кращих львівських скульпторів першої половини XVII ст. Войцеха Жичливого. Окрім того в костелі є багато епітафій та пам'ятних

79

костел св. Лаврентія, кін. XX ст.

таблиць. За стилістикою костел є однією з найкращих ренесансових пам'яток України.

Обіч костелу Св. Лаврентія стоїть вежа-дзвіниця. Вона постала в першій чверті XVII ст. в системі міських фортифікацій як центральний елемент західного прясла. Про дату її зведення може свідчити рік відлиття першого дзвону – 1608. Її будівничим вважають Амброзія Прихильного, який, ймовірно, спричинився до її розбудови в 1620-х роках. Під 1690 роком згадано про те, що дзвіниця згоріла. Того ж року її відбудували. Інформація про цю подію була вписана на дзвоні, перелятому 1692 року в Гданську на кошти Яна III Собеського. На початок XIX ст. вона була дещо нижчою і не мала вінцевого «аттику», про що доносять іконографічні матеріали з XIX ст., зокрема гравюра Ауера з 1840-х рр. 1885 року документи описують її як поруйновану: спорохнявіли дерев'яні конструкції, понижене бляшане покриття бані, осипаний тиньк. Щойно на початку 1920-х років дзвіницю відновили стараннями отця Лаврентія Ожги. Бронзові пам'яткові дзвони, серед них дзвін 1692 року фундації Яна III, реквізовані під час другої світової війни. Очевидно тоді стіни дзвіниці дістали декоративне завершення. 1993 року баню і ліхтар дзвіниці відреставрувала польська Фундація охорони пам'яток. На дзвіниці помістили новий дзвін, відлитий 1991 року у відновленій лядвисарні братів Фельчинських в Перемишлі, на кошти Адама і Марти Важних. На сьогодні ця вежа перебуває у доброму стані.

Вежа-дзвіниця розташована у збереженому західному пряслі міських оборонних фортифікацій і є активною домінантою міського краєвиду.

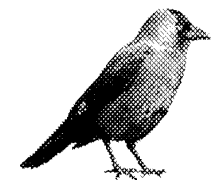
Вежа мурована з каменю і цегли; на плані правильного восьмигранника. Триярусна, тов-

щина стін кожного ярусу – різна. Найгрубші стіни цоколю муровані з каменю, нетиньковані. В цокольному ярусі знаходиться пивниця. Перший ярус мурований з тесаного каменю вперемішку з цеглою має сім однорозмірних бійниць, розташованих за променевою симетрією, та вхід з боку міста. Всі бійниці закладені цеглою в найвужчій частині. Другий ярус муру – цегляний з включеннями каменю, має вісім однорозмірних бійниць, розташування яких аналогічне до бійниць першого ярусу. Третій ярус – найвищий, мурований з цегли, містить вісім однакових стрільчастих вікон, по одному в кожній грані, і через одну грань – чотири бійниці, розташовані під вікнами. Вежі увінчані короною фризу, декорованого пілястрами, та розвиненим карнизом на кронштейнах. Перекриття між ярусами відсутні. У внутрішньому об'ємі вежі збережена лише частина несучих дерев'яних конструкцій (всі розкоси і дощаті настили знищені в кінці XX ст.). Восьмигранна барокова баня складної конфігурації, вкрита мідною бляхою, завершена ліхтарем з хрестом на підхрестовому яблуку.

Барокове завершення вежі-дзвіниці гармонійно поєднане з ренесансовою стилістикою споруди.

80

81

жовква, костел св. лаврентія на літографії карла ауера, поч. XIX ст

оборонні мури і брами жовкви

О К С А Н А

Б О Й К О

В А С И Л Ь

С Л О Б О Д Я Н

Жовква від її закладення була укріплена мурами з вежами, оборонність яких посилював пояс земляних бастіонів. Зведення мурів розпочалося 1594 року, а завершилось 1621. В оборонну систему міста були включені замок, чотири брами (Львівська, Жидівська, Туринецька, Глинська і Звіринецька) та сім веж. Оборонна система Жовкви була розпланована за староголландською системою. Міські мури мали один чи два (залежно від безпеки ділянки) яруси дерев'яних бойових галерей з бійничними рядами з кількома типами бійниць (щілинні, ключові) – для дальнього і ближнього обстрілу. Вже в році завершення фортифікацій (1621) укріплення витримали напад татар. Наприкінці XVIII ст. укріплення Жовкви втратили свою оборонну функцію, а від 1787 року розпочався їх частковий демонтаж. На кадастровому плані Жовкви (1854) уфортифіковане середмістя ще чітко зазначене лінією мурів. До сьогодні міські мури збережені фрагментами. Фрагмент оборонного муру між замком і Звіринецькою брамою реконструйований 1994 р.

Оборонні мури по периметру оточували колишнє середмістя. Сьогодні вони інтегровані в міську систему і є затилками забудови. Окремі збережені фрагменти мурів є композиційними елементами площ і вулиць, а реконструйований у 1990-х роках фрагмент південного прясла є репрезентативною спорудою. Всі мури по периметру мають перепад висот з ухилом в бік колишніх передмість. З колишніх оборонних мурів міста залишилися лише окремі фрагменти.

Західне прясло (від північної вежі замку до круглої вежі на вул. Василянській і далі

до втраченої північно-західної вежі на вул Коновальця). До цього прясла мурів між вежею і Глинською брамою на місці казематів прибудовано ратушу (1928-1932). Мур збережений практично на всю висоту. Зведений з каменю з цегляними бійничними нішами і ключовими бійницями в білокам'яних блоках. Під бійницями йде полиця від бойової галереї. Це прясло було відреставроване і законсервоване в 1930-х роках – одночасно зі зведенням ратуші. Мур укріпили розвантажувальними цегляними арками і домурували з цегли верх; з боку замкової вежі розрубали аркову браму. На ділянці від Глинської брами до дзвіниці костелу з боку міста добудований двоярусний цегляний будинок. Зберігся лише фрагмент не оббудованого муру між дзвіницею та будинками на північ. З боку колишнього передпілля цей фрагмент був відреставрований на початку 1990-их років Львівською реставраційною виробничою майстернею. Останній фрагмент західного прясла муру від вул. Василянської на північ до вул. Коновальця зберігся в дуже зруйнованому стані на невелику висоту – до рівня бойової галереї.

Північне прясло муру простягалося вздовж вулиці та однойменної пл. Коновальця. В місці втраченої Жидівської (Туринецької) брами був згин. Збереглася лише східна частина північного прясла, при якій в середині XVII ст. був зведений Домініканський монастир. Фрагмент стіни зберігся до середини її другого ярусу з полицею бойової галереї та бійницями двох типів.

Східне прясло між Домініканською (північно-східною) та втраченою південно-

східною вежами. Майже на середині цього прясла, на вул. Львівській стояла Львівська брама. Збереглася лише північна частина муру – при Домініканському монастирі. Зовні вона забудована господарськими спорудами, з боку подвір'я – у поруйнованому стані, зі слідами розібраної прибудови з внутрішнього боку в найпівнічнішій частині. Лише в цій частині збережені бійниці. Донині збереглася полиця бойової галереї. Внутрішнє лице кам'яної

стіни першого ярусу має цегляну аркатуру, яка потовщує мур.

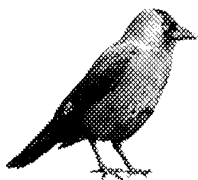
Південне прясло між втраченою південно-східною вежею та східною вежею замку. Західна частина муру – від вежі замку до Звіринецької брами реконструйована 1994 року МП «Ремесло»: відтворені бойова дерев'яна галерея, ряд ключових бійниць та відреставрована аркатура першого ярусу. На відрізку між Звіринецькою брамою та

84

жовква, глиняна брама, фото поч. xx ст.

південною вежею до муру, з внутрішнього боку прилягають будинки. Оборонна стіна збережена. Невеликий не оббудований відрізок від південної вежі на схід з внутрішнього боку має збережену полицю бойової галереї та замуровані бійниці.

Окремі збережені фрагменти колишніх міських фортифікацій мають виразні оборонні риси.

В північно-західному пряслі оборонного

муру, в місці його зламу стоїть оборонна вежа, яка перебудована на помешкання. Споруда фіксує кут вулиці Василянської і є її композиційним елементом. Вигляд ще не розібраної вежі північно-західного прясла міських мурів зафіксовано на панорамі Е.-К. Кронбаха 1825 року. Це висока, кругла в плані споруда, з трьома ярусами бійниць, вкрита бароковою банею. Між 1825 і 1847 роками розібрали верхні яруси вежі; збережену нижню

85

жсовква, оборонні мури, звіринецька брама після реставрації напр. 1990-х

частину включили у новозведений мешкальний будинок, що знівелювало цілісність оборонного характеру споруди. Вежа зведена з вапняка і тесаного пісковика зі склепленими цеглою камерами. Товщина муру – 1,70-2,00 м. Донині збереглася лише цокольна частина з півницею круглої у плані первісної споруди в тілі мешкального будинку, добудованого з боку середмістя. До цоколя вежі прилягають залишки оборонних мурів. Фрагмент стіни з північного сходу включений в тіло будинку. Нижня частина сучасної споруди з відкритим кам'яни муруванням має виразні оборонні риси.

У південно-східному пряслі міського муру влаштована Звіринецька брама. Дорога через Звіринецьку браму вела на ловецькі маетки дідичів міста Жолкевських, які простягалися на Гараї. На другому ярусі брами розташовувалась сторожова охорона та зберігалася зброя. З цього ярусу були виходи на бойові галереї південного прясла міського оборонного муру. Наприкінці XVIII ст., коли відпала оборонна функція міських укріплень, які частково розібрали, брама була реконструйована. Наступна реставрація відбулася 1892 року за проектом львівського архітектора Юліяна Захаревича. Роботи велися будівничим казарм в Жовкві Загурським під наглядом Грона консерваторського. Після проведених робіт Звіринецька брама набула сучасного вигляду – пануючих тоді класицистичних рис. 1979 року її внесли до реєстру пам'яток національного значення під № 1383. У 1991-1992 роках браму реставрували: на другому ярусі відновили колишні сторожові приміщення, влаштували

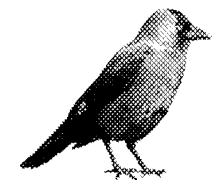
камін. Роботи виконувало МП «Ремесло». Від 1998 року приміщення використовується громадською організацією.

Наріжна північно-східна вежа міських укріплень і Домініканського монастиря двоярусна, з грубими стінами (1,80-2,00 м), мурованими з каменю і цегли, з двома ярусами бійниць великого розміру. Зона обстрілу вежі – приблизно 260°. Перший ярус перекритий півциркульним цегляним склепінням. Вежа зберегла виразні риси оборонної споруди.

Центральна вежа південного прясла міських укріплень після їх зведення функціонувала як в'язниця, про що доносить згадка під 1626 роком. На початок XIX ст. вона була збережена лише частково з боку середмістя. В результаті розвитку міста вежа опинилася серед забудови і використовується як допоміжний прохід. Мурована з каменю і цегли, первісно кругла в плані, двоярусна. До нашого часу залишилась тільки півкругла північно-західна частина цоколю і першого ярусу вежі з входом. З боку міста закладений арковий проріз брами з рештками білокам'яного порталю. До вежі прилягають фрагменти оборонного міського муру, західну частину якого включено в тіло будинку, збудованого в середині XIX ст. Лише товщина муру збережених фрагментів вежі свідчить про оборонний характер первісної споруди

86

87

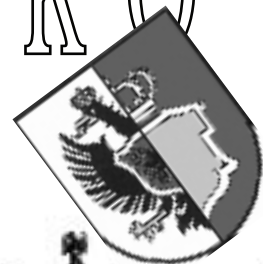

Жовква, брама коствола св. Лаврентія, ХХ ст.

ЗВІДНИЙ МІСТ ЖОВКІВСЬКОГО
ЗАМКУ

ОЛЬГА

ОКОНЧЕНКО

ІГОР

ОКОНЧЕНКО

Проблеми відтворення укріплень жовківського замку

З прийнятою версією, жовківський замок був закладений у 1594 році. Впродовж чотирьох століть існування оборонні споруди замку зазнавали змін, які були результатом перебудов викликаних оборонними і цивільними потребами, а також наслідком руйнувань від дії часу і людських факторів. У наш час споруди замку містять нашарування різних періодів, кожен з яких є цінним з історичної точки зору.

У численних публікаціях і обговореннях неодноразово наголошувалося на необхідності відтворення земляних укріплень і фоси (зі боку міста) для унаочнення естетичних та історичних цінностей пам'ятки, тому, що замок містить поєднання різних функцій, серед яких основні резиденційно-житлова і оборонна, а внаслідок нівелювання і перебудов укріплень оборонна функція замку на даний час не чітко виражена. Тому навіть часткове відтворення земляних укріплень і фоси з найбільш репрезентативної сторони замку відкритої до теперішньої центральної площі міста сприятиме розкриттю оборонної суті даного об'єкту.

Низка дослідників, ґрунтовно не ознайомившись з предметом, пишуть і переписують один з одного хибну інформацію, що офіційно прийнятий засновник міста, гетьман Станіслав Жолкевський був таким великим прихильником жовківського люду, що (відійшовши від пануючих канонів фортифікації замків) не спорудив між містом

і замком укріплень, хоча про існування фоси і земляних укріплень перед замком добре відомо з іконографічних і документальних джерел. Найбільш інформативні з них стосовно згаданих укріплень це карта Ф. фон Міга (1779 -1782 рр.), на якій зображена фоса і вали перед замком та план, віднайдений і датований Т. Бернатовичем, на якому схематично зображено фосу. Також про існування фоси перед замком довідуємось з інвентарів Жовківського замку XVIII століття. Згідно з інвентарем 1743 року «Перед замком самим, з ринку фоса з тесаного каміння, глибока...». У інвентарі 1750 року вказано: «Перед замком фоса каменями мурована, фоса чиста, вичищена від намулу». Про фосу перед замком і насипний вал згадану у інвентарі, датованому 1762 роком. На існування валу і рову з водою перед фронтальним крилом замку зі боку ринку – вказує М. Осінський, цитуючи інвентар 1750 року. Проте, точні габарити передзамкової фоси донедавна були не відомі. Окрім того, можемо лише припускати, як виглядали вали другої лінії укріплень перед замком.

У результаті досліджень технологічної траншеї в 2002 році навпроти північного наріжника замку нами було виявлено стік рову з втраченим оскарпуванням і зафіксовано напрям контрескарпу фоси на досліджуваному відтинку, який вказував на значне звуження фоси у бік замкової брами. Опираючись на проведений аналіз аналогічного типу фортифікацій, виконано графічну реконструкцію передзамкової фоси, яка була використана для розмітки місць під шурфи і уточнення її габаритів фоси перед

північним пряслом замкових укріплень під час археологічно-архітектурних досліджень оборонних споруд та вузла в'їзної брами жовківського замку проведених у 2009 році археологами Ю.Лукомським та Т.Іванишиним. У результаті археологічних досліджень було віднайдено камеру призначену для функціонування звідного мосту, на дні камери виявлено добре збережений фрагмент самого дерев'яного вагадлового мосту; віднайдено в рові перед брамою мурований виступ камери та автентичні фрагменти профільованої бази пілястри первісного порталю; зафіксовано відмітки закладення фундаментів, габарити фосої тощо.

Отримані дані дозволили визначити спосіб функціонування мосту і його конструктивні характеристики: наявність внутрішньої частини з противагою, та визначити розміри внутрішньої частини звідного мосту і рівень робочої поверхні.

На основі цих досліджень запропоновано графічну реконструкцію перед замкових укріплень станом на XVII століття

– на період їх оборонного функціонування. Згідно з дослідженнями можна констатувати, що укріплення замку зі сторони середмістя складалось з двох оборонних ліній. Перша лінія складалась з куртини і фланкуючих її наріжних елементів. Перед цими укріпленнями проходила заводнена оскарпована фосої зіркоподібного прорису у плані, звужена у точці в'їзної вузла і розширена в районі чол пунтоне. Зірчаста форма фосої відповідала засадам влаштування фосої у бастионній системі організації укріплень і була викликана потребою отримати однакову ширину фосої, як перед наріжниками так і перед

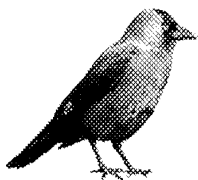
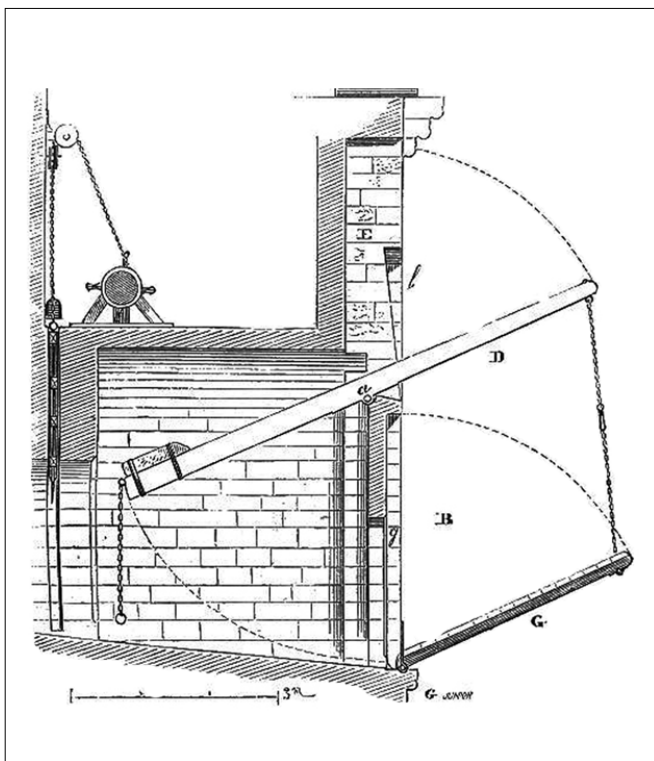
центром куртини, для захисту чол або фасів наріжників вогнем з фланків. Проїзд у замок через фосої першої лінії влаштовано через міст, північно-східна частина якого – стаціонарна, а південно-західна (розміщена в притул до куртини (замкової стіни) – звідна.

Опираючись на правила побудови укріплень XVI–XVII століть можна реконструювати вигляд другої лінії укріплень, яка складалась з валу, фосої, рavelіна і гласису.

жовкві, реконструкція підйомного мосту

90

Вал, який згадано в інвентарях XVIII століття і який можна побачити на карті Ф. фон Міга, на даному відтинку складався з двох півбастіонів, об'єднаних куртиною, по центру якої було влаштовано проїзд. Куртина з проїздом була прикрита (захищена) равеліном (що характерно для спорудження в'їзних вузлів укріплень XVI–XVII століть). Окрім того, 2007 року під час дослідження технологічної траншеї, виконаної будівельниками при спорудженні фонтану на площі Вічевій, М. Кубаєм та Т. Іванишином, було виявлено і зафіксовано фрагмент кам'яного мурування, яке було атрибутоване як залишки оскарпування равеліну другої лінії укріплень замку.

Перед валом навколо равеліна йшла фоса з влаштованим у ній кюветом, за фосою був гласис з прикритим шляхом (на його існування в минулому вказує нехарактерний габаритний розмір сучасної площі Вічевої, оскільки сильно розвинене передполе було характерним і необхідним атрибутом існування замків XVI–XVII століть) Згідно з даною реконструкцією планувальна структура і габарити площі перед замком були іншими, значна її части

була зайнята укріпленнями і передполем.

У зв'язку з відсутністю необхідності суттєвих змін сформованої планової структури площі Вічевої – елементи укріплень другої лінії запропоновано лише позначити а фосу відтворити. Пропозиція відтворити фосу ставить, у свою чергу, питання про влаштування комунікаційного зв'язку замку з площею. Для вирішення даної проблеми було запропоновано відтворити замковий міст на період оборонного функціонування замку.

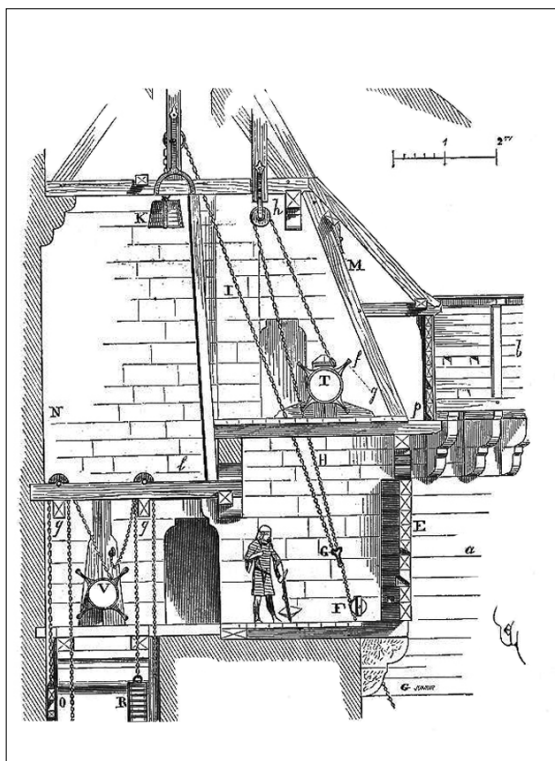
Інформація про міст у інвентарях а також дані отримані у результаті вищезгаданих

археологічних досліджень вказують на можливість функціонування різних варіантів мосту у окремі періоди.

Наявність в існуючій споруді брами декількох будівельних етапів, останні з яких припадають на не оборонне функціонування замку, призвело до втрати більшості елементів пов'язаних з конструкцією мосту. Змінився рівень денної поверхні проїзду, перемуроване склепіння над проїздом і частина мурів брами. Під лицевою пілястрою недавно реставрованого порталу,

91

збереглися автентичні фрагменти профільованої бази пілястри первісного порталу.

Попередній портал обрамлював дещо ширший проріз від існуючого. Згідно з відомостями поданими у історичних інвентарях звідний міст перед замком існував ще в середині XVIII ст. Інвентар за 1743 рік подає: «... брама мурована навпроти ратуші, перед нею міст старий з поруччями з двох сторін,..... також звідний міст на двох ланцюгах з кунями (кільцями – прим. авт.) залізними на валу з двох кінців окованими, з рихвами (металевими кільцями для скріплення) і чопами (цапфами), ворота подвійні, оббиті залізною бляхою з смужками залізними на цвяхах, у воротах – фіртка з металевими ґратами ... в тій брамі міст, по ліву руку камін синій, по праву руку тюрма темна».

У інвентарі за 1750 рік наведена аналогічна інформація. Певні зміни зустрічаємо в інвентарі датованому 1762 роком: «Рухаючись далі до замку, посередині згаданой фоси, на кам'яному підмурівку міст на вісьмох тесаних стовпах, дубових, при якому поруччя з обох

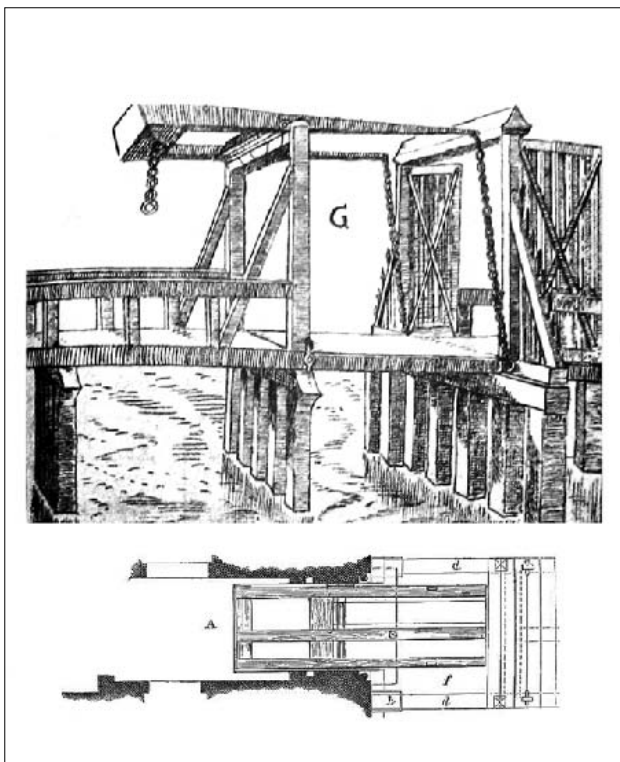
сторін соснові чорно з золотим мальовані і при них лави для сидіння. Декілька кроків під саму браму йдучи, стикається другий міст звідний, колись був на ланцюгах ... ».

Не зважаючи на великий масив зібраної інформації, залишилася не з'ясованою інформація про окремі деталі звідного механізму.

З кількох відомих у науковому світі варіантів влаштування звідного моста, кожен міг мати місце на певний період оборонного функціонування жовківського замку.

Варіант №1. Міст, який складається з зовнішньої і внутрішньої частин, урівноважених на цапфах; ланцюги зафіксовані кунями наприкінці внутрішньої частини моста, до якої прикріплено противагу. Ланцюги, через отвори у склепінні, потрапляють у машинний зал (розміщений на другому ярусі в'їзної вежі), де і відбувається керування операціями підйому та опускання.

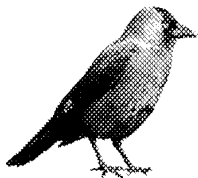
Варіант №2. Міст, який складається з зовнішньої і внутрішньої частин, урів-

реконструкція підйомних механізмів мосту жовкві, реконструкція підйомних механізмів мосту

92

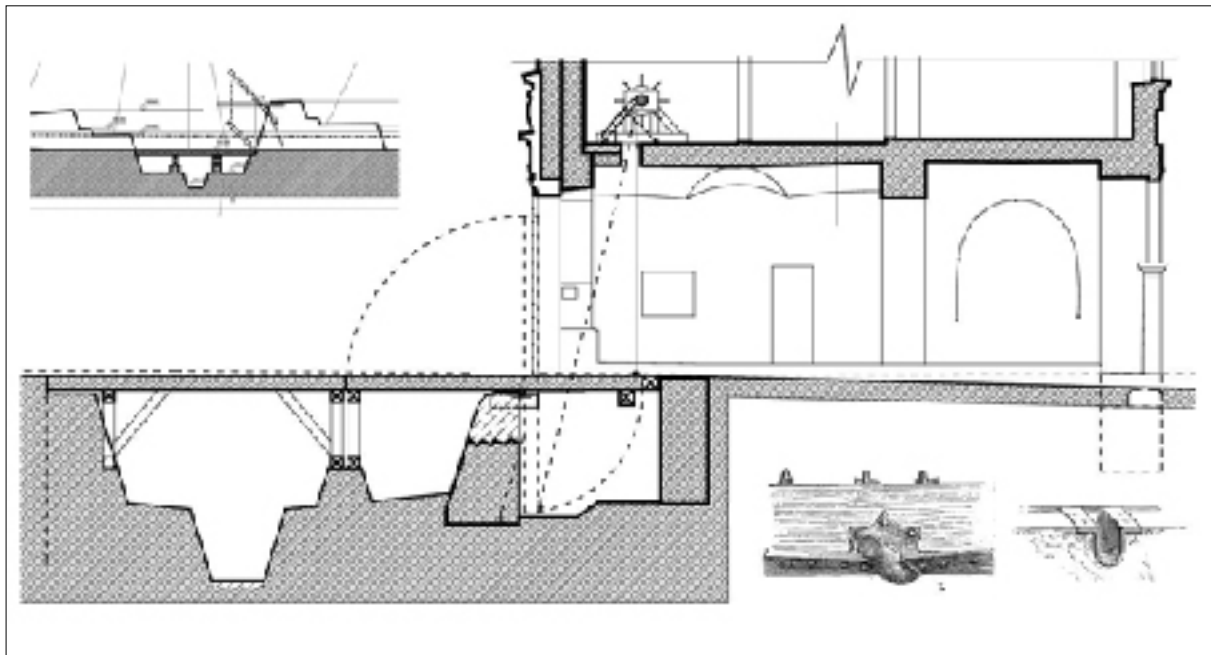

новажених на цапфах; ланцюги зовнішньої частини підчеплені до зовнішніх виступаючих важелів противаг, які, при підйомі моста лягають у вертикальні щілини (на місці яких у даний момент – віконні прорізи над проїздом). За допомогою ланцюгів важелі противаг з внутрішньої сторони підпорядковані підйомним механізмам (які розміщені на другому ярусі в'їзної вежі), де і відбувається керування операціями підйому – опускання .

Варіант №3. Міст, який складається з зовнішньої і внутрішньої частин, урівноважених на цапфах; одні ланцюги підчеплені до кінця зовнішньої частини моста, а інші (при наявності противаги) підчеплені до внутрішньої частини моста. Ланцюги зовнішньої частини мосту – через приймальні порти (які розміщені у

фасадній стіні у рівні сучасного фронтона існуючого оздоблення порталу) зв'язані з машинним залом, розміщеним на другому ярусі, а ланцюги внутрішньої частини мосту зв'язані з машинним залом через отвір у склепінні. Механічна схема роботи даного звідного моста вимагала синхронної роботи двох барабанних механізмів: перший – піднімає зовнішню частину моста, а другий (одночасно з першим) опускає внутрішню частину моста з противагою (і навпаки).

Варіант №4. Міст, який складається лише з зовнішньої частини зафіксований цапфами; ланцюги зафіксовані наприкінці зовнішньої частини моста; ланцюги через приймальні порти (які розміщені у фасадній стіні у рівні сучасного фронтона існуючого оздоблення порталу)

жсовква. реконструкція підйомних механізмів

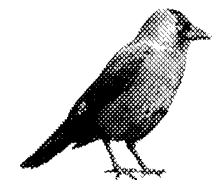
потрапляють у машинний зал (розміщений на другому ярусі в'їзної вежі), де і відбувається керування операціями підйому – опускання. При застосуванні даного варіанту влаштування механізму звідного мосту – внутрішня частина мосту з противагою стає непотрібною (тому частину мосту з противагою – відрубали, а камеру – засипали). Влаштування механізму звідного мосту згідно четвертого варіанту – згадується в інвентарному описі жовківського замку станом на 1743 рік.

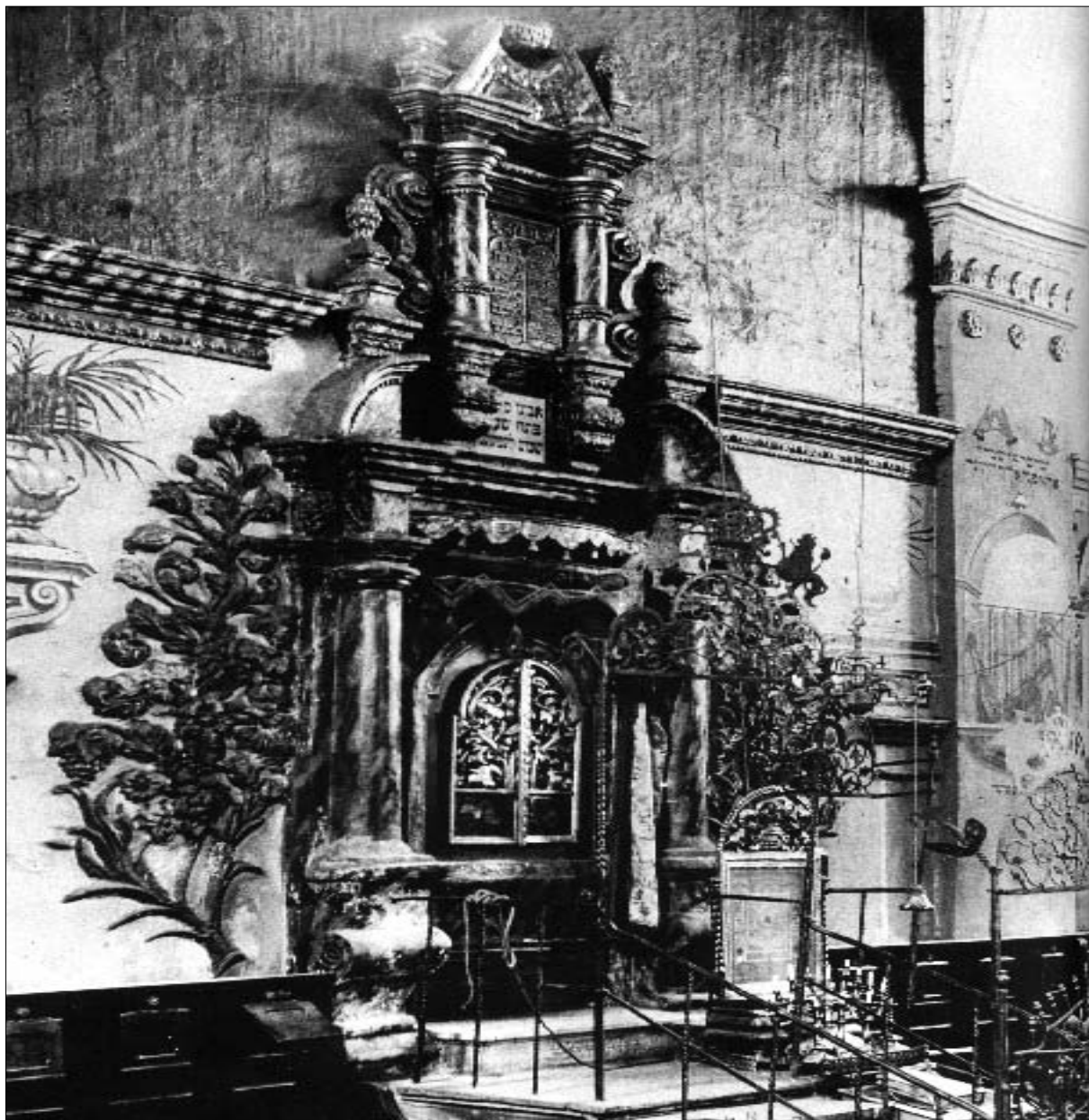
94

Жоден з варіантів не підходить ідеально для застосування у існуючій споруді в'їзної брами жовківського замку, це пов'язано зі змінами, які зазнала будівля починаючи з другої половини XVIII століття, після того, як звідний міст припинив своє функціонування. Окрім того, в існуючих конструкціях споруди брами після проведених у середині XIX століття «...робіт для впорядкування в'їзного блоку з наданням йому привабливого і величного вигляду, гідного королівській резиденції...» не збереглося приймальних портів.

Розглянувши всі варіанти принципів схем влаштування механізмів підйомного моста та можливість їх адаптації до існуючого порталу з його заданим отвором і габаритом дзеркала – дослідники запропонували до втілення схему згідно з варіантом №1, як таку, що відповідає всім вимогам і умовам, та гармонійно вписується в існуюче середовище, дозволяє зберегти автентичну субстанцію порталу.

Маємо надію, що відтворення, реставрація та позначення передзамкових укріплень жовківського замку з боку середмістя сприятиме кращому розумінню Жовкви героїчного минулого даного терену.

95

жсовквв, синагога, арон га-коодеш, хіх ст.

ратуша міста жовкви

О К С А Н А

Б О Й К О

В А С И Л Ь

С Л О Б О Д Я Н

Після розпланування міста на магдебурзькому праві посередині ринкової площі звели будівлю для самоврядного уряду – ратушу. Перша жовківська ратуша була скоріше фахверковою будівлею, тобто з дерев'яним каркасом заповненим цеглою. 1687 року на її місці збудували муровану будівлю у ренесансовому стилі. Вона вигляд триярусної квадратної в плані вежі, до якої з боків прилягали партерові крила з крамницями, на торцях двоярусні альтани. Вежа була вкрита кількаярусним завершенням з балконами-галереями, годинником, судовим дзвоном, увінчана флюгером з гербом короля Яна III Собеського – «Яніна». Такий її вигляд описаний в інвентарі міста Жовкви 1750 року, опублікований 1933 року М. Осінським: *«Ратуша посеред Ринку, в квадрат мурована. Нижній ярус виглядає так: входячи від замку – подвійні ворота на завісах, з фірткою, цвяховані. Тут вага на ланцюгах, окута штабами, там комірка темна, замикана, склеп долішній, до якого двері від замку дубові, вікно з ґратами. Сходи всередині до пивниці сховані там під дверима замиканими. При нім [склепі] з того ж боку три склепи, подібні один до одного, з сосною підлогою. До кожного [склепу] ведуть подвійні окуті двері. При ратушевих сходах – кімнати по краях, з примурованими сіньми з дверима. Вийшовши на другий ярус, є сіни з двома перехідними дверима на завісах, на пробої (штирі) замикані. Треті двері до зали суду магістрату [у якій є] зелений п'єци,*

двоє вікон в олово оправлених, з віконницями, лавки з підлікотниками – звичайні, камін шафоподібний, [висять] королівські портрети. Ідучи вище, йдуть сходи з поруччями на блясинах. Увійшовши до сіней, у яких є три вікна без шкла і без рам. Тут три карцери з замиканими дверима, на завісах. Велика ізба (кімната) з підлогою, а селя розібрана для зручності трубача. Там п'єци, двері і вікно на завісах. Йдучи під годинник, там в'язання пруське в мурі [фахверкова стіна]. Добрий балкон квадратний [обхідний] з поруччями на блясинах, під яким – перша велика баня, покрита бляхою. В ній, з боку замку, – великий добротний годинник з циферблатом, мальованим золотими цифрами. Над цією банею – менший балкон з поруччями на блясинах, над яким друга баня з судовим дзвінком. Вище – третя, в якій годинниковий дзвін. На котрій [третьій бані] залізний штибер білою бляхою оббитий, з залізною кулею, галкою і щитом [флюгером] з Яніною з короною. Повернувшись на низ, з обох боків цієї ратуші – вісім крамниць, належать до костелу, з них одна порожня, а решта з замиканими дверима, добрі. При цій же ратуші дві альтани на два яруси: одна мурована від костелу, зі всім належним – двері, вікна, п'єци, покої мешкальні; а друга з низу мурована, зверху – дерев'яна, має сходи, ганок, порядні вікна, п'єци, столи, лави. Під ними муровані пивниці, двері на завісах, з клямками, пробоями і внутрішніми замками в обох, з вигідними сходами».

Ренесансова жовківська ратуша простояла до 1832 року і через аварійний стан була розібрана до фундаментів. Її руїни ще довго

грудою лежали посеред ринкової площі. Серед них був віднайдений торговий лікоть (мірило) з написом: *«Міра мірою – вічна, продаж і купівля – тимчасові»*. Під час розбирання мурів ратуші була віднята також залізна куля, в якій виявили пергамент з написом: *«Року Божого 1687 Юзеф Пінковський народжений на Литві Р.Б. 1659, дня 15 березня, що пробув п'ять років на службі його королівської милости Яна III, присутній при тому, як королівський будівничий Петро Бебер, будівничий цього ж короля і найстаріший надвірний, за королівським наказом, забив перший цвях у вежу 26 червня 1687 року, про що залишив згадку для наступних часів дня 1 серпня 1687 року»*. Наприкінці тексту дописані ще дві особи, причетні до будівництва ратуші, зокрема маляр короля Яна III – Юзеф Елеврес (Józef Elewres) та Георг Треше (Georg Tresze) з Бреслава (Вроцлава). Власне цей замуrowаний напис розкрив нам історію будівництва втраченої будівлі. Щаслив випадком маємо ім'я архітектора та дату побудови ратуші. Архітектор при дворі короля Яна III Петро Бебер в 1685–1694 роках працював у Жовкві, перебудував за цей період замок, та, ймовірно, долучився до будови жовківської синагоги. Петро Бебер відомий також відбудовою ратуші в Кракові та добудовою четвертого ярусу Вежі Корнякта (дзвіниці Успенської церкви) у Львові.

Після включення наших земель до складу Австрійської імперії, нова влада робила спроби відновити ратушу і пристосувати її для нових потреб. Було навіть розроблено два проекти її перебудови. Проект з 1788 року передбачав пристосування будівлі під тюрму,

перебудовуючи одноярусні крила на триярусні. Другий проект, датований 1820 роком, передбачав пристосування ратуші під магістрат. За цим проектом планувалась реконструкція лише основної частини ратуші – триярусної вежі з пивницями, без бічних крил, які на той час були втрачені. Однак обидва проекти так і залишились нездійсненими.

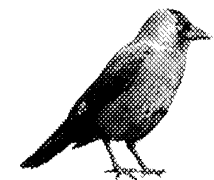
Інший вигляд, ніж той, який ми можемо собі уявити за описом 1750 року, має ратуша на акварелях топографа Е.-К. фон Кронбаха 1823 року та невідомого художника кінця XVIII – поч. XIX ст. На зображенні панорами Жовкви з пагорбів Гараю фон Кронбаха (зберігається у Львівському історичному музеї) добре видно забудову ринкової площі і триярусну вежу ратуші посеред Ринку. Друге зображення віднайшов у фондах того ж музею та ідентифікував Олег Рибчинський. На обидвох акварелях жовківська ратуша завершена не кількаярусною банею, а увінчана аттиком. На акварелі невідомого автора на південно-східній стіні вежі ратуші зображено сонячний годинник, бічних галерей вже немає. Під час впорядкування Ринкової площі 2003 року археологи виявили фрагмент мурувань пивниці ратуші.

Отже, після того, як 1832 року ренесансову жовківську ратушу розібрали, міський уряд засідав в кам'яниці № 8 на вулиці Жолкевського (нині Львівській).

1926 року був оголошений конкурс на ратушу, у якому переміг проект львівського архітектора Броніслава Віктора. Лишень 1932 року завершилося зведення нової ратуші. Вона постала на місці середньовічних казематів колишньої надвірної варті короля Яна III

98

Собеського, пізніших казарм, при західному оборонному мурі міста, між замком і Глинською брамою. Автор проекту, використавши стіну та півниці казематів, вписав споруду в ансамбль Ринкової площі і надав їй необарокових рис. На другому ярусі вежі, на чотирьох фасадах були влаштовані годинники фірми “Michael Misowicz w Krośnie”. Віконний проріз вежі був заповнений вітражем із гербом міста. До 1939 року з балкону ратуші щодня опівдні трубач виконував міську мелодію. В советський час споруда використовувалася виконкомом

районної ради та іншими міськими службами.

Ратуша розташована при західному оборонному мурі міста, між замком і Глинською брамою. Споруда є композиційним елементом в забудові міської площі та домінантою у міському силуеті.

Ратуша зведена з каменю і цегли. Нижній ярус – колишні двоярусні казарми муровані з каменю, перекриті трицентровим склепінням. Двоярусна брила вкрита чотирихилим дахом під черепицею з чотирма люкарнами, під вкритими трисхилими дашками. На тильному

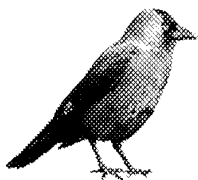
99

Жовква, міська ратуша, ХХ ст.

фасаді збережено кілька ключоподібних бійниць. Двоярусна, прямокутна в плані споруда з триярусною квадратною вежею увінчаною бароковою банею на осі. Архітектурний вистрій у модерністичному стилі з елементами арт деко. Чільний фасад акцентований триарковим портиком, який імітує підсіння навколоринкових кам'яниць. Центральна арка підкреслена низькими спарованими бочкоподібними колонами на високих п'єдесталах. Чільний фасад прорізаний ритмом прямокутних вікон. Другий ярус декорований модерновими фігурної форми пілястрами у міжвіконних простінках, вікна в пласких обрамуваннях. Всі фасади завершені стилізованим карнизом великого виносу. Два верхні яруси вежі оперезані балконами, нижній на стилізованих кам'яних кронштейнах. В інтер'єрі збережені дерев'яні двомаршеві сходи з перилами з точених баясин. Модерністична жовківська ратуша доповнює ренесансне середовище ринкової площі міста.

100

101

жовква, міська ратуша, 20 ст.

синагога міста жовкви

О К С А Н А

Б О Й К О

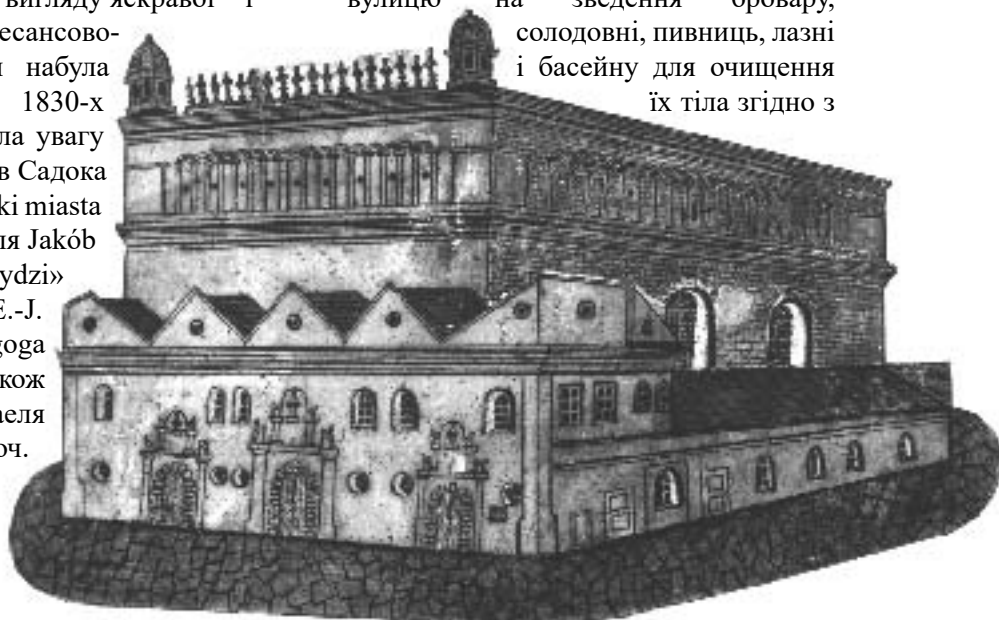
Нині про зниклий світ юдейської спільноти Жовкви, що співіснувала в її християнському лоні понад 300 років, нагадує Велика синагога. Жовківська синагога є однією з найрепрезентативніших юдейських святинь не лише в Україні, але й в Європі. З огляду на архітектуру – це яскравий взірць ренесансово-барокової споруди оборонного типу, з характерною об'ємно-планувальною структурою. Будівля має цікаву, оповиту легендами і до кінця не розгадану історію. Донині лише в здогадках залишаються імена її архітекторів та будівничих і не з'ясовано, чому будівництво відтягувалося на десятки років. Зведена 1687 року у ренесансовому стилі, впродовж існування зазнавала істотних змін, які торкалися не лише оздоби, але й конструктивної схеми, при тому завжди залишалася нетинькованою, а вигляду яскравої стильової будівлі з ренесансово-бароковими ремінісценціями набула під час її реконструкції у 1830-х роках. Ця пам'ятка привертала увагу дослідників, зокрема істориків Садока Баронча Sadok Barącz «Pamiętki miasta Żółkwi» (1852) (1), Якуба Шаля Jakób Schall «Dawna Żółkiew i jej żydzi» (1939) (2), Е.-Я. Садовську Е.-J. Sadowska «Renesansowa synagoga w Żółkwi» (1999) (3), а також архітекторів Альфреда-Ізраеля Гротте Alfred-Israel Grotte (поч. ХХ ст.) (4) та Казимира і жовква, синагога, xviii ст.

Марію Пехотків Kazimierz i Maria Piechotkowie (наприкінці ХХ ст.) (5).

Історія синагоги нерозривно пов'язана з історією жовківських юдеїв, найдавніша відомість про яких збереглася в записках жовківського пінкасу і датується 1593 роком (6). Очевидно, ці записи стосуються юдеїв Глинська, наступника княжого міста Щекотина, міські традиції яких продовжила Жовква. 1594 року після надання магдебурзького права Жовква була локована на ґрунтах села Винники, що межувало з тодішнім містом Глинськом. Вже на початку ХVІІ ст. Жовква, з огляду на національний склад, була характерним галицьким містом, у якому замешкували поляки, русини та юдеї, а дещо пізніше (1612) прибули вірмени і татари (7). 1600 року тодішній власник міста, белзький воєвода Станіслав Жолкевський дозволив старозаконним звести будинок молитви, виділивши в північній частині міста під забудову «окрему ділянку і вулицю на зведення бровару, солодовні, пивниць, лазні і басейну для очищення їх тіла згідно з

103

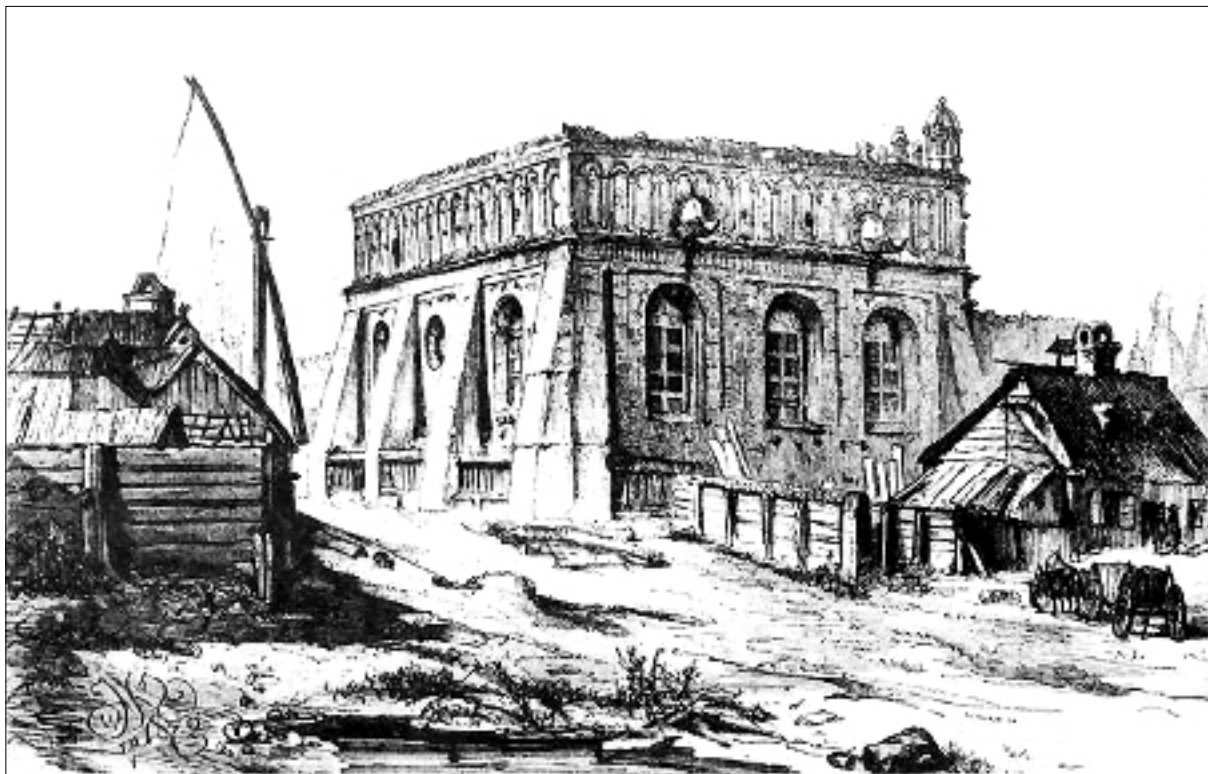
Законом» (8). І вже 1601 року в Жовкві відзначена Жидівська вулиця, на якій мешкали юдеї (9), однак синагогу збудували вони значно пізніше. До 1626 року жовківська юдейська громада була прикагалком львівської (10).

1603 року король Зигмунд III підтвердив локацію міста, здійснену львівським каштеляном Станіславом Жолкевським і надав поселенню магдебурзьке право (11). Разом з локаційним привілеєм у місті дозволили проводити чотири рази на рік ярмарки і два щотижневі торги (12). У правах король зрівняв Жовкву з містами-магдебургіями, звільнивши

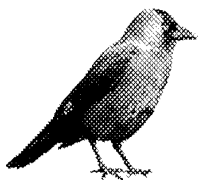
її від мит та різних податків, і дозволив вільно торгувати купцям і ремісникам з інших міст (13). Сприятливі умови притягували до новозакладеного міста юдеїв-торговців. Тут знаходили прихисток і ті юдеї, які втікали від погромів, а також від різних дискримінаційних обмежень з інших міст (14). З метою обмеження юдейських осад, каштелянова Регіна з Гербуртів Жолкевська 1619 року видала спеціальний указ, згідно з яким кожний бажаючий замешкати в Жовкві юдей, мусив сплатити 50 гривень на будову міських фортифікацій та відпрацювати повинність нарівні з іншими мешканцями.

104

Жовква, синагога на рисунку Яна Матейки 1871 р.

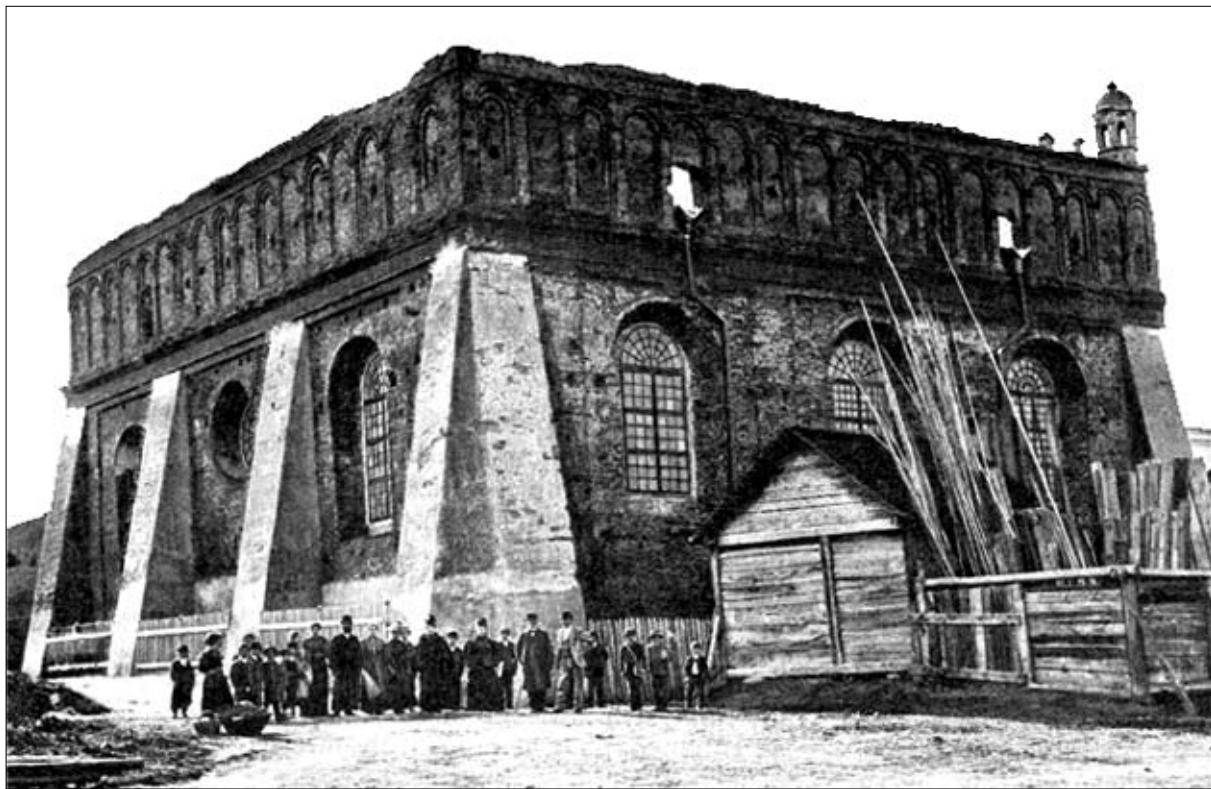

Завдяки спільним зусиллям всіх мешканців, 1621 року місто було оточене оборонним муром з чотирма брамами, одна з яких називалася Жидівською (15).

1924 року в будинку Арона Мошковича була влаштована синагога і лише 1626 до неї призначили першого рабина (16). Ця синагога була дерев'яною. У юдейській ділянці, названій в документах Жидівською вулицею, опріч синагоги розташовувалися необхідні для дотримання юдейського ритуалу будинки: ритуальна лазня з миквою (басейном з дощовою та джерельною водою) (17), шхіта – різня для

дрібних птахів, а також, будинок рабина, Бейт гаМідраш – школа з бібліотекою і молитовним залом, гекдеш – шпиталь і юдейські ятки.

Не зважаючи на різні тодішні заборони щодо місця замешкання, жовківські юдеї купували будинки в різних частинах міста, в тому числі на Ринку і на передмістях (18), відкривали свої крамниці та ятки. Їхнє громадське та культурне життя концентрувалося довкола синагоги. Вже 1640 року жовківські дідиці дозволили юдеям відкрити при синагозі релігійну школу з вивченням Талмуду – ешиву, у якій навчали Мендель з Жовкви, Елізер Фавір, Беньямін

Жовква, синагога, XIX ст.

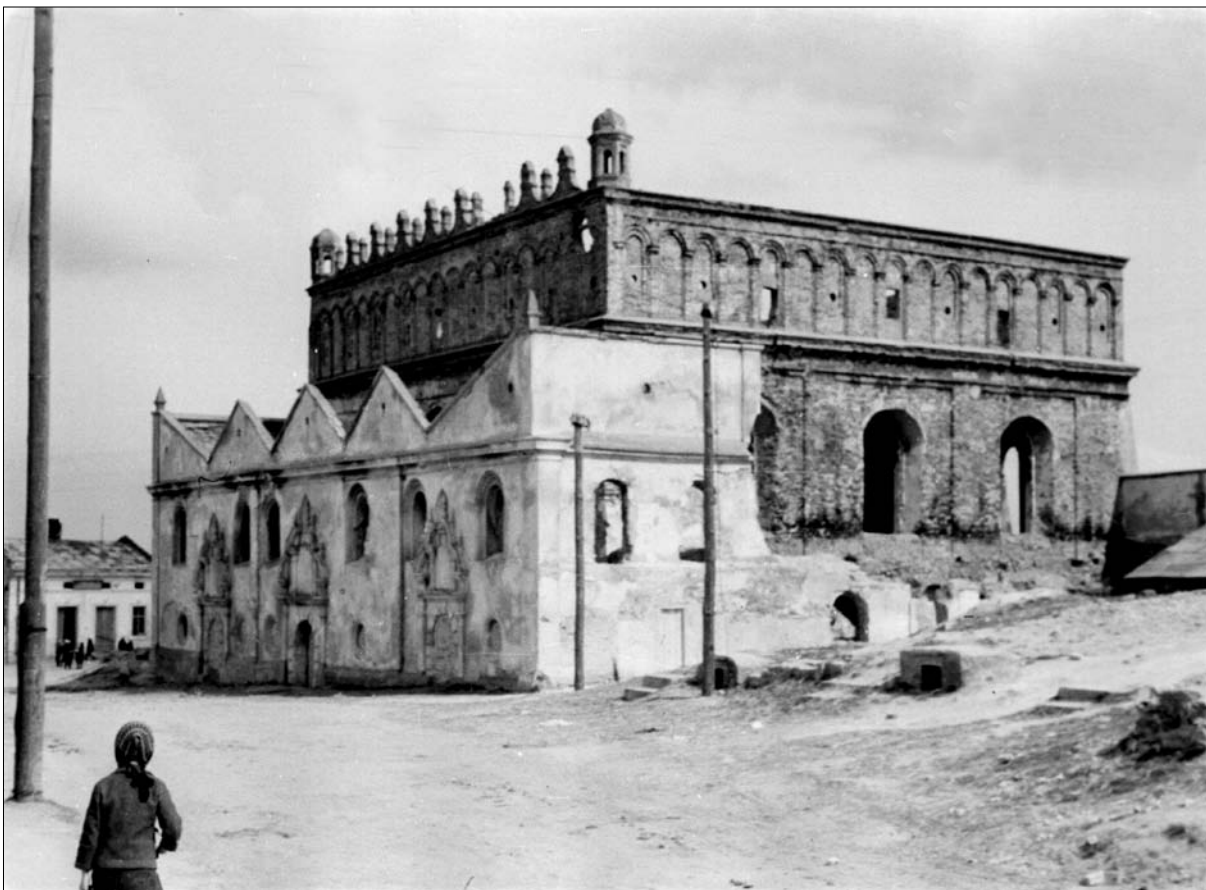
Озер, Єгуда бен Ізраель (19). Юдейська громада міста поступово зростала – якщо у 1628 році юдеї замешкували 21 дім, то у 1680 вже 88. У другій половині XVII ст. Жовква наповнилася львівськими юдеями (20).

1687 року король Ян III Собеський, правнук гетьмана Станіслава Жолкевського підтвердив права, надані юдейській громаді Жовкви попередниками. Жовківські юдеї мали право

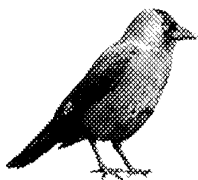
вільно займатися різними ремеслами. Нерухоме майно можна було купувати лише за дозволом замку. Привілей підтверджував також право на окописько (так в Галичині називали юдейський цвинтар) або серед юдеїв Бейс Олом, та муровану синагогу. 1693 року Ян III дозволив за громадські кошти вибудувати в місті лазню, з заборонаю мати в Жовкві більше двох – лише одну міську, другу – для юдеїв. Цей привілей

106

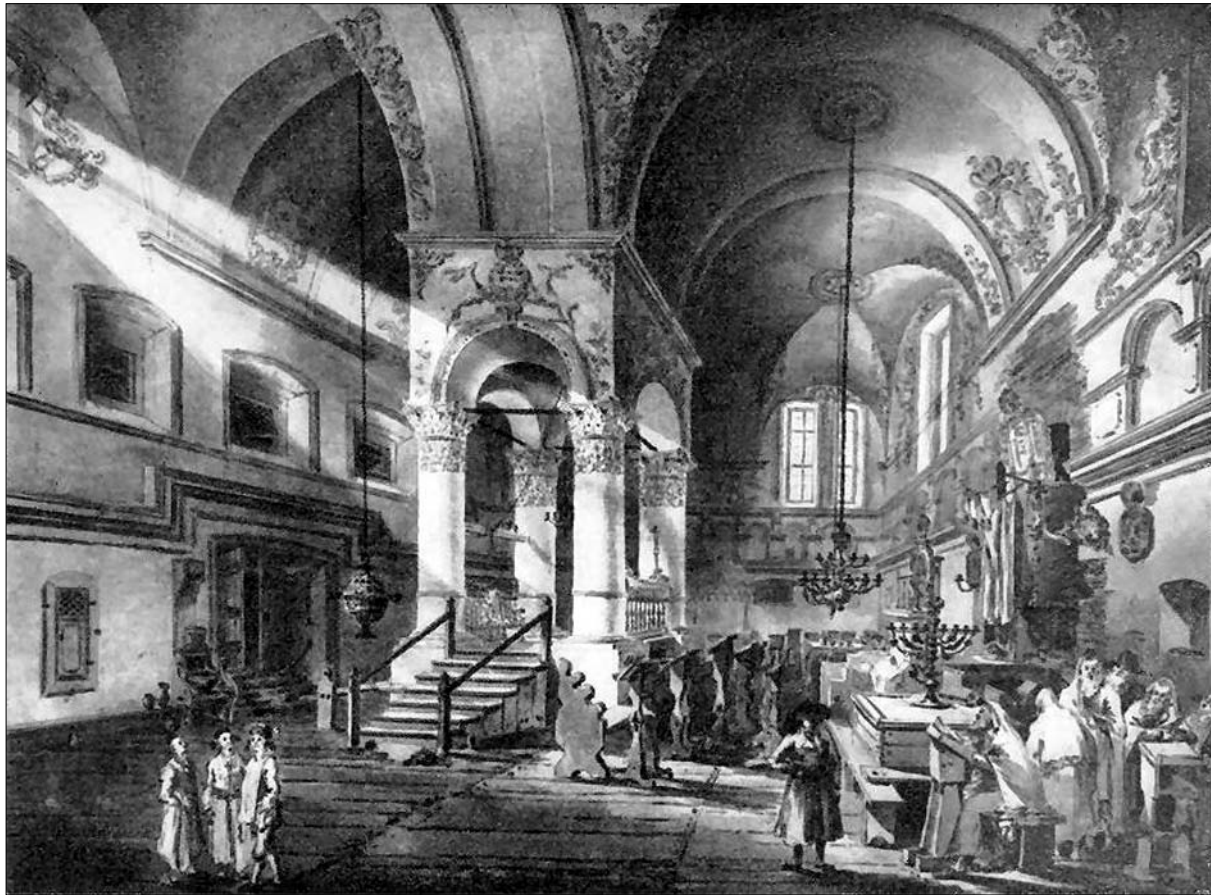
Жовква, синагога після спроби підірвати її нацистами у 1941 р.

підтвердив король Август 1740 року (21). 1735 року юдейська громада звела шпиталь, кагальний будинок і Бейт га-Мідраш, який був мурованим і давнішим від Великої мурованої синагоги (22). У цей час жовківський юдей Ісер Маркович був земським маршалком (23).

Жовква була колискою гебрайського друкарства – найдавнішого на теренах українських земель. Заснував її 1690 року,

згідно з привілеєм Яна III Собеського, юдей Урі Фебус га-Леві, який прибув до Жовкви з Амстердаму. Кожна книжка, що виходила з цієї друкарні, окрім назви міста, мусила подавати його дідича. Нашадки Урі Фебуса володіли друкарнею в Жовкві до кінця XVIII ст. Друкар Мойзес (Дрикер) та інтролігатор (палітурник) Зелік (Бухбіндер) (24) були останніми її працівниками.

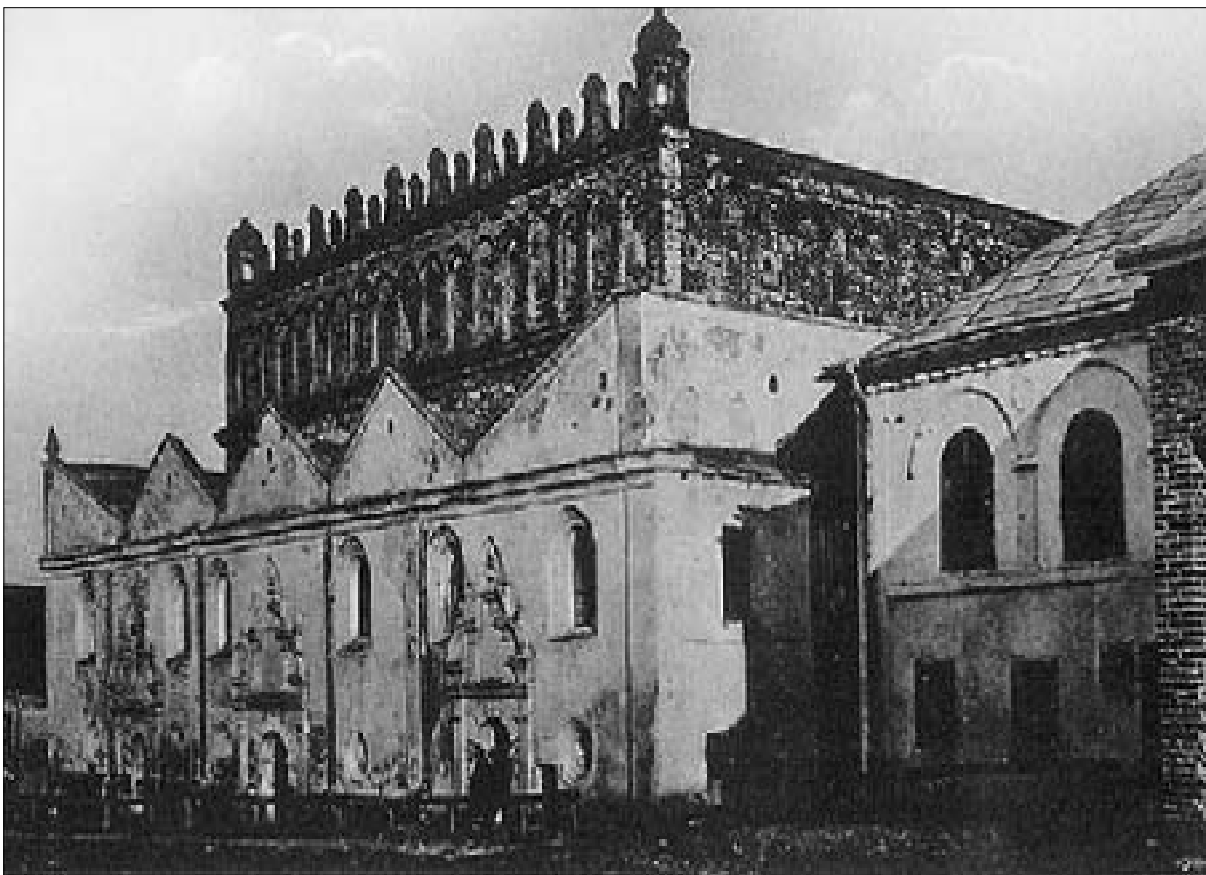
Інтер'єр синагоги у ланькуті з бімою посередні, XIX ст., рисунок зимунда фотеля 1797 р.

На 1765 рік юдейська громада Жовкви нараховували понад 1500 повнолітніх осіб, і володіла більше як 270 будинками. На час приходу Австрії 1778, в самому центрі міста нараховувалося 100 юдейських домів (25). Практично повністю до рук юдеїв перейшла приринкова забудова, на підсіннях якої велися жвавi торги. На торговицю перетворилася вулиця, що вела з Ринку до синагоги і називалася Юдейський ринок – Juden Marktplatz позначено

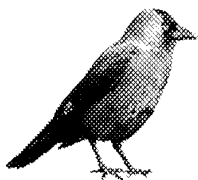
на кадастральній мапі Жовкви 1854 року (26). На кінець 1890 року в Жовкві з загального числа 7 143 мешканців юдеї склали 3 783 особи (53%) (27). Після Першої світової війни їхня кількість зменшилася і за переписом 1921 року, вони нараховували 3718 осіб (47%) з загального числа 7867 мешканців (28). У міжвоєнний час чисельність мешканців Жовкви зросла, але відсоток юдеїв зменшився: на 1939 рік юдеї склали 4 270 осіб (38%) від загального числа

108

Жовква, синагога, ХХ ст.

11 100 (29). Життя просперуючої юдейської громади в Жовкві, подібно до інших громад Східної Європи, обірвала Друга світова війна.

Постання мурованої синагоги в Жовкві пов'язане з іменем короля Яна III Собеського.

Хоча питання про її зведення було поставлене багатораніше. Ініціатором мурованої будівлі був Арон Мошкович, власник ділянки та дерев'яної божниці. Збільшення вірних спричинилося до спроб отримати дозвіл на будову більшої святині. 18 червня 1635 року тодішній дідич Жовкви Станіслав Данилович, дід Яна

Жовква, синагога, ХХ ст.

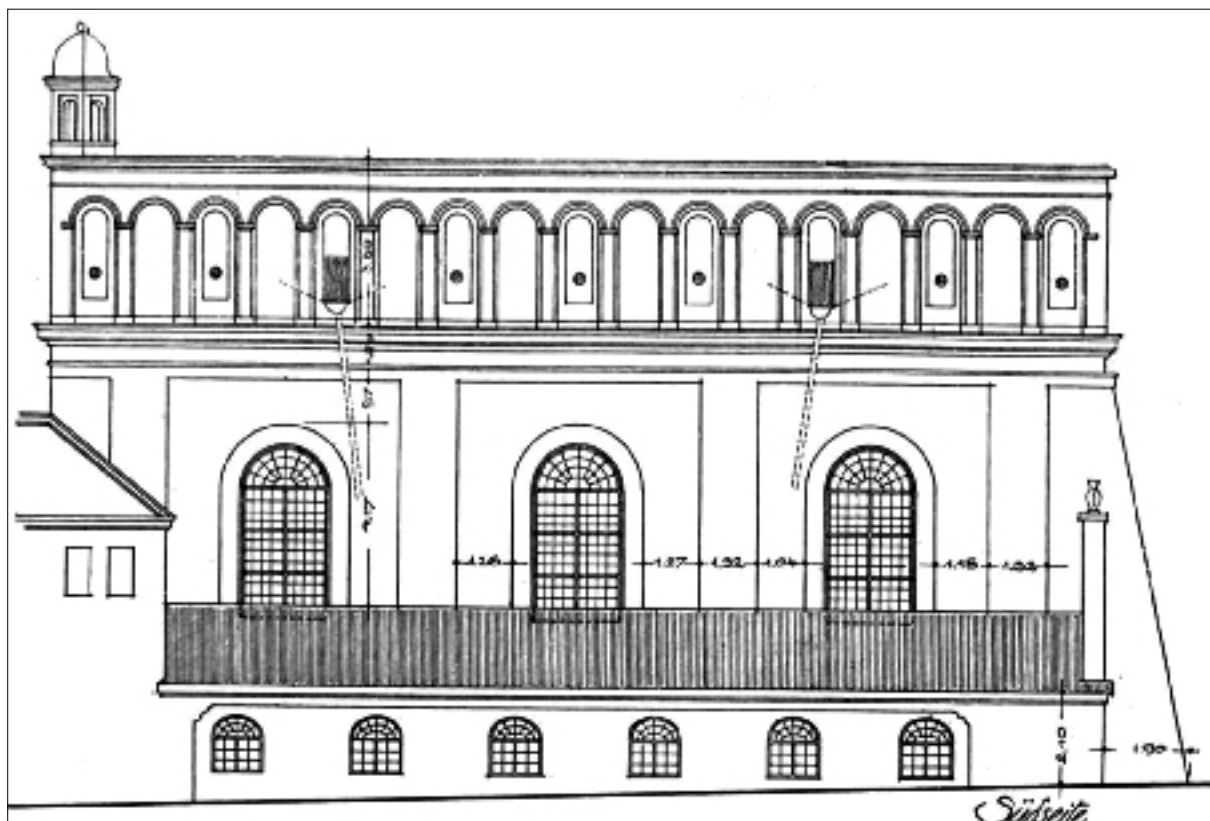
III, дозволив на місці дерев'яної синагоги збудувати муровану: «нову божницю дозволяю збудувати на тому ж місці – на фундаменті або дерев'яному, або мурованому, так як захочуть, згідно зі звичаєм облаштувати, на мурування якої не буду боронити ані перешкоджати брати каміння з моїх ґрунтів» (30). Однак синагогу тоді не звели, натомість юдеї, скориставшись з дозволу, набудували низку будинків. Року 1664 Ян Собеський, дідич Жовкви, підтвердив привілей на зведення синагоги. І знову будувати

її не розпочали. У 1678 і 1687 роках Собеський повторював свій дозвіл – вже як король Ян III.

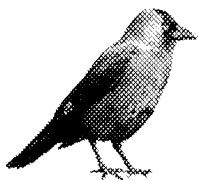
Минуло понад пів сторіччя від першого привілею, як почали будувати в Жовкві муровану синагогу. Перешкодою у будівництві, очевидно, була політична ситуація – руїна Речі Посполитої у другій половині XVII ст., початок якій поклала козацька війна 1648 року. Будівництво синагоги розпочалося після королівського привілею 1687 року. Цим роком датована синагога у Донесеннях Жовківського

110

ЖОВКВА, СИНАГОГА

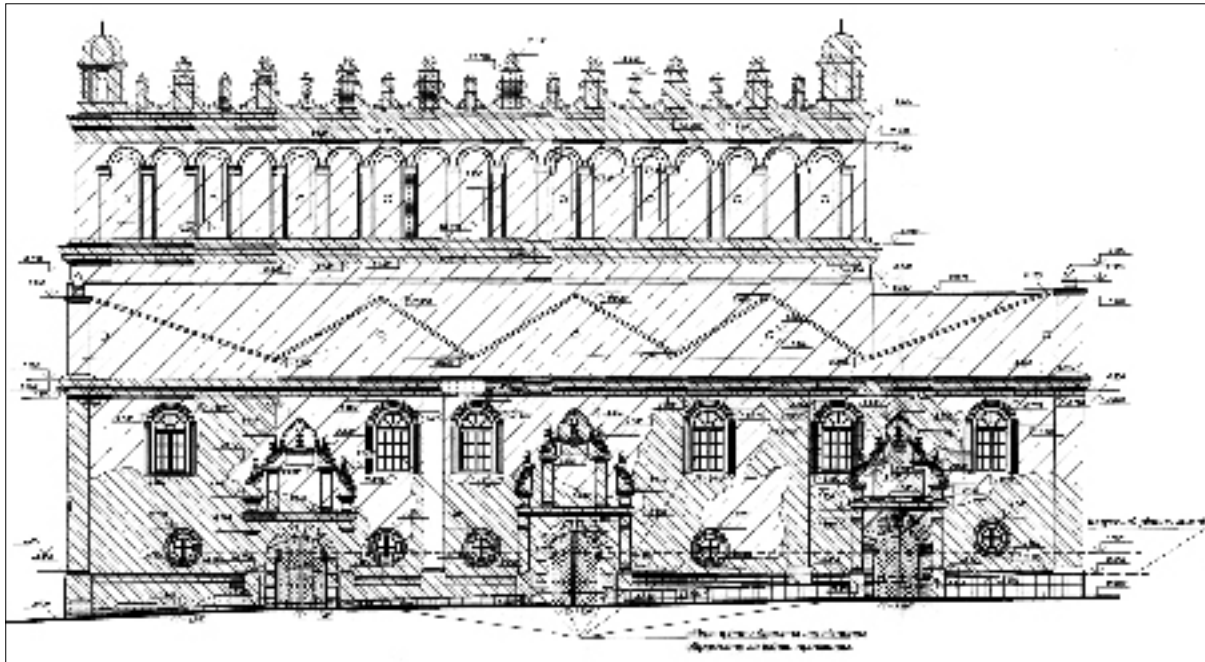

окружного управління Намісництву про кількість синагог за 1827 рік (31). Але привілей 1692 року львівського архієпископа Яна Ліпського, який звучить так: «вимурувати синагогу на вулиці при Жидівській брамі, на тому ж місці, де... стояла стара дерев'яна божниця збудована, згідно з нашим дозволом від фундаменту, і щоби не перешкождала костелу, який віддалений» (32), заперечує ведення будівельних робіт 1687 року. Однак, Ліпський міг дати свій дозвіл *post factum*, коли споруда вже завершувалася. У привілейі виразно підкреслювалося оборонне призначення синагоги: «щоби жиди під час обстрілу та вторгнення...могли мати безпечний сховок і склад» (33).

Трикратне підтвердження Даниловичівського привілею Яном III Собеським спричинилося до виникнення легенди про фундування синагоги королем. Зокрема, А. Шнайдер пише, що король до її зведення долучився значним датком (34). Насправді король своїх коштів на будову не давав, але дав дозвіл, подарував будівельний матеріял і позичив громаді 8 тис. Золотих (35). Через причетність Яна III до будови, синагогу називали фундацією або школою Собеського – *die Sobieski Schul*. Доречі, за його фінансову допомогу золочівську синагогу також називали фундацією Собеського(36). Хоча в дозволі короля йшлося про виділення ним каменю, синагогу зводили і з каменю, і з цегли. Для

111

будови мусила бути створена «фабрика», якою керував архітектор-будівничий, і яка, ймовірно, мала свою цегельню.

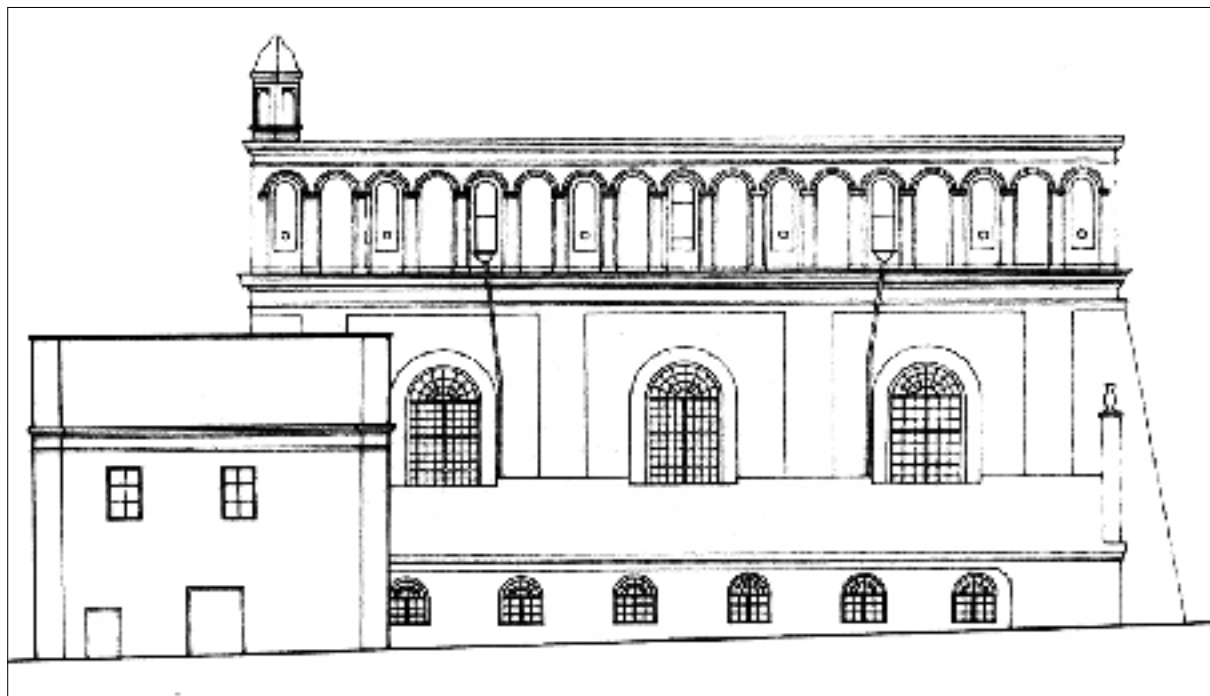
В історичній науці утвердилася думка, що автором жовківської синагоги є Петро Бебер, архітектор німецького походження, який працював в Жовкві у 1685-1694 роках. В той період він перебудував жовківський замок та звів ренесансову ратушу (1687) (37), а також кам'яницю з аттиком на Ринку (38). Бебер був королівським будівничим – «муратором» короля Яна III. Йому належить завершення вежі Корнякта у Львові (1695) (39). Цей архітектор міг бути автором проекту синагоги і під його керівництвом розпочиналася будова,

але закінчувати її мусив інший будівничий, бо роботи тягнулися ще довго після смерти Бебера (†1694); ним міг бути будівничий Львівського цеху (40).

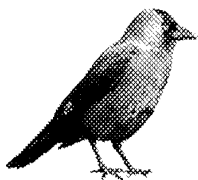
Отже мурована синагога в Жовкві постала на місці давньої дерев'яної – при північному пряслі міських оборонних мурів, біля міської брами, яка називалася Жидівською. Ця частина середмістя є найнижчою. І хоча синагогу збудували величною, та в репрезентативній панорамі міста її не видно. Подібно до інших тогочасних сакральних споруд, постала вона з потужними стінами, товщиною ~2,0 м, та з міцними дверима, – щоби можна було заховатися від нападників. Як і інші муровані

112

ЖОВКВА, СИНАГОГА

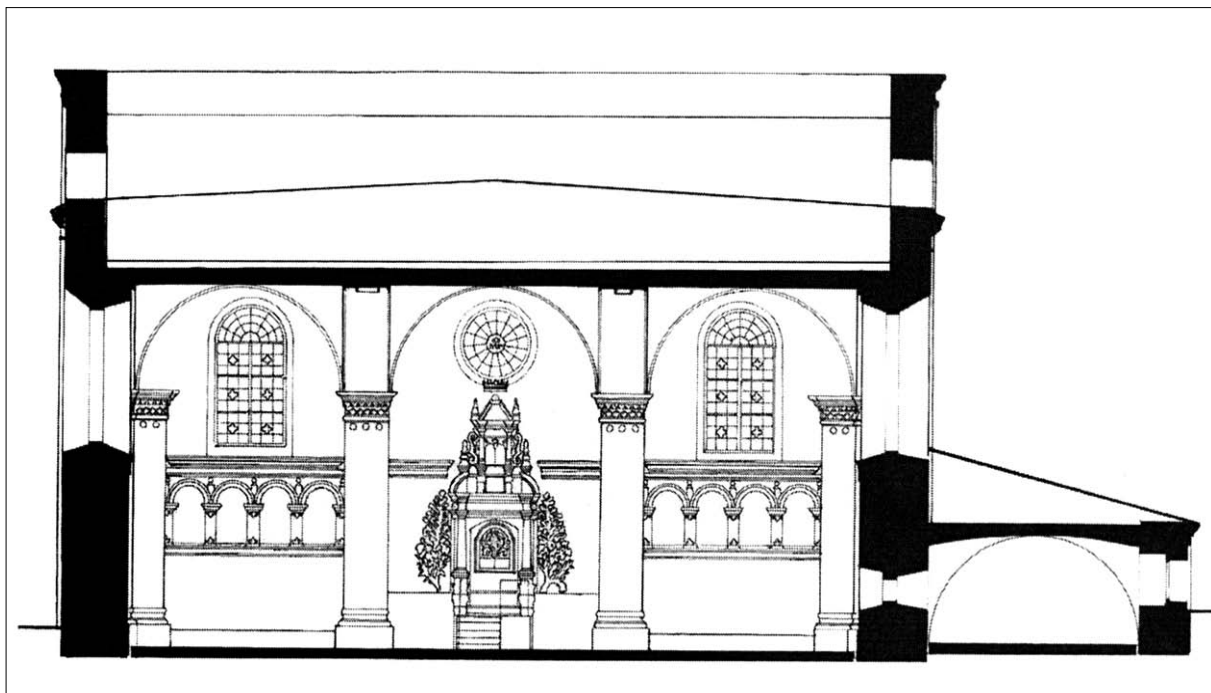
синагоги XVII ст., жовківська також вирізнялася великою кубічною брилою з великими вікнами. Після зведення головної брили при південному фасаді, на всю його довжину, за спеціальним дозволом, була зведена партерова жіноча молитовня – езрат нашим. Вона з'єднувалася з чоловічим залом шістьма невеликими віконцями, що призначалися не для зорового сприйняття, а для слухання молитви, через що розміщувалися досить високо у заглибленій жіночій молитовні (рівень підлоги вимощеної цеглою – -2,15 м) (41).

Просторий молитовний зал, базований на квадратовому плані, традиційно був заглиблений на кілька сходинок (нині він піднятий до рівня

порогу), що пояснювалося регламентацією костельної влади не перевищувати костелу, з іншого боку – таким був релігійний припис, базований на псалмі «З глибини до Тебе молюся Господи» (Кн. Пс. 129). Зал перекривали вісім піль склепінь (чотири хрестових – крайні і чотири кошикових – середніх) на підпружних арках, що спиралися на потужну центральну опору, сформовану з чотирьох круглого січення мурованих колон, з'єднаних у верхній частині. Між цими колонами містилася біма (з івр. – катедра на помості у вигляді альтанки або каплички, призначена для читання Тори), міжстовповий простір якої мав вигляд каплиці, вкритої балдахіном, до якої вели сходи. Таку

113

ЖОВКІВКА. СИНАГОГА

біму в науковому світі називають бімою-опорою. Високі стіни молитовного залу під вікнами оздобили характерним для ренесансових та барокових синагог (XVII-XVIII ст.) Галичини і Волині аркатурним пояском тосканського ордеру, що надав стінам поземого поділу. Невідомо, чи первісно жовківська синагога мала аттик, чи високий з заломом дах – подібно до більшості давніх синагог.

Пожежа 1724 року спричинилася до відбудови синагоги, і саме тоді, очевидно, звели західну брилу з синагогальними приміщеннями, пулишем (присінком) та жіночою галереєю над ним – на емпорі. Обидва яруси перекрили цегляними бочковими склепіннями з розпалубками. На першому ярусі приміщення освітлювалися крізь круглі вікна, на другому – півциркульні. Жіночу галерею на емпорі з молитовним залом з'єднали шістьма прорубаними у західній стіні вікнами з лучковими перемичками. В товщі стіни західної синагогальної брили влаштували вихід на дах. Обидві синагогальні прибудови (партерова від півдня і поверхова від заходу) були вкриті складчастими дахами. Після завершення реконструкційних робіт 1726 року корольович Якуб Собеський підтвердив привілей Яна III на утримання синагоги. Якись будівельні роботи в синагозі велися і в 40-х роках XVIII ст., про що може твердити ще один привілей, наданий синагозі на настирливе прохання наступного діда Жовкви Міхала Казимира Радивиля львівським архієпископом Ігнацієм Вижицьким 1741 року. У ньому йдеться про те, що громада в майбутньому не має права без костельного дозволу вести будь-які будівельні роботи на

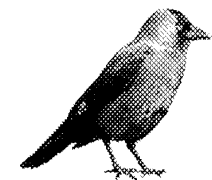
синагозі, навіть у випадку її завалення (42). Не виключаємо, що тоді був влаштований високий бароковий дах, що викликало незадоволення католицької влади. 1746 року Радивил підтвердив привілей Яна III на утримання синагоги (43).

Наприкінці XVIII ст., з приходом нової, австрійської влади, в Жовкві, як і інших містах Галичини, на першому етапі почалися роботи з ліквідації міських укріплень та реконструкції різних споруд для адміністративних установ. Тоді розібрали частину оборонних мурів з Львівською та Жидівською брамами, адаптували замок на тюрму, планували перебудувати ратушу. Щойно наприкінці XIX ст. в місті розпочалися відновлювальні роботи на пам'яткових спорудах. Тоді були реставровані Звіринецька брама (арх. Ю. Захаревич) (44), частина стін при замку, ринкові кам'яниці та ін.

Велика пожежа Жовкви 1833 року серед інших споруд (парафіяльний костел з дзвіницею, дзвіниця Василянської церкви, частина ринкових кам'яниць) сильно пошкодила і синагогу. Відновлювальні роботи були ґрунтовними – вони охопили цілу споруду з втручанням у її конструктивну схему. Про це свідчить рисунок з інтер'єром синагоги перед її відбудовою – з бімою-опорою, поміщений істориком Якубом Шальом у своїй розвідці про юдеїв Жовкви (45), а також очевидні сліди *in situ*. Розмах робіт про який йдеться, очевидно, потребував великих коштів і мусив вестися фаховим будівничим за попередньо розробленим проектом; це міг бути хтось з тодішніх працівників Будівельного

114

циркулярного управління в Жовкві, зокрема, інженер Петер Пешкетль Peter Peschkettl чи будівничий Людвіг Маєр Ludwig Mayer (46). Великий простір молитовного залу, у якому перекриття спиралося на центральну опору – біму-стовп, вимагав надійнішої опорно-конструктивної системи. Ідеальним вирішенням проблеми була «дев'ятипільна схема», коли молитовний зал перекривався системою з дев'ятох однакових склепінь на підпружних арках опертих на чотири розсунуті колони (47). Таку архітектурну організацію мала львівська Передміська синагога, зведена 1632 року; саме вона й започаткувала

цей тип, через що іноді його називають «львівським». Головний зал жовківської синагоги (~20,25x20,25 м) приблизно такий самий, як львівської Передміської (20,10x19,28 м). Проведеною реконструкцією жовківської синагоги змінили її просторово-композиційну схему: молитовний зал, площею понад 400 кв. м, перекрили системою хрестових склепінь на підпружних арках, опертих на чотири могутні колони круглого січення, діаметром 1,70 м.

Після ґрунтовної реконструкції 1830-х років синагога стала виразною стильовою будівлею: головну брилу увінчали «краківським аттиком» з псевдо бійницями, влаштувавши на західному

115

Жовква, синагога, ХХ ст.

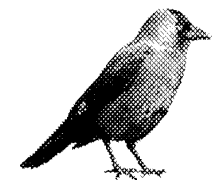

фасаді корону з волот і стовпців, фланковану наріжними вежечками. Архітектоніку будівлі підкреслили характерні для бароко лізени, що поділили площини фасадів основної брили на три прясла з великим півциркульним вікном у кожному. Західну синагогальну брилу з пилоподібним «аттиком», утвореним з трикутних фронтових двосхилих дашків, прикрасили вишуканими маньєристичними порталами, вікна оздобили профільованими обрамуваннями – на зразок перспективних порталів. Потужні контрфорси, якими укріпили східну та північну стіни, надали синагозі монументального характеру.

Інтер'єр реконструйованої синагоги увиразнився новими псевдобароковими елементами: портал головного входу оздобили колонами та високим фронтоном. Особливої уваги надали Арон га-Кодешу, пишно оздобивши двоярусним порталом, фланкованим півколонками та завершеним фронтоном з гебрайським написом; два розкішні стебла з листям і квітами аканту по боках надали йому неповторності. Влаштоване кругле вікно на осі східної стіни – над нішою Тори, підкреслило сакральний характер монументальної споруди. Склепіння синагоги оздобили маньєристичним формованим орнаментом – за взором парохіального костелу, влаштовані тосканські колони і пілястри прикрасили розетами і пальметами. Стіни молитовного залу вкрили характерними поліхромними розписами з символічними тваринами, гебрайськими написами. Інтер'єр синагоги в середині XIX ст., відразу після ґрунтовної реконструкції, описав Садок Баронч: «Синагога збудована в

стилі польського ренесансу. Колони в інтер'єрі з золоченими капітелями, на які опирається склепіння, а квіти при вівтарі дивують делікатністю виконання. На стінах синагоги з вдячності Яну III жовківські юдеї помістили його родинний герб Яніна і польські орли. На східній стіні над Арон га-Кодешом ще видніється гебрайський напис: «Отче Небесний, відкрий браму небесну нашим молитвам». Перед Арон га-Кодешом знаходиться брамка, виконана з бляхи, оздоблена вверху мосяжними левиками. Біма обрамована кутими ґратами. На ній видніються наївні мотиви з тваринного світу. Підноситься вона серед чотирьох колон на першому плані синагоги. З інших культових предметів на увагу заслуговує відлита з мосяжу менора з гебрайським написом імен людей, які її фундували, та датою (5)593 (від Р. Х. 1833). В синагозі знаходиться Мізрах у вигляді прямокутника з датою 5600 (від Р.Х. 1840), автором якого був Моше Бейріш Біндель» (48). В інтер'єрі також заслуговувала на увагу скульптура в люнетах склепіння, оздобленого в замках польськими орлами (49). Біму, розташовану на підвищенні посередині залу, прикрашала кована огорожа з гербом Австрійської імперії – двоголовим орлом.

На початку XX ст. постало питання реставрації синагоги через незадовільний її стан. Проведення реставрації підтримав тодішній консерватор Л. Фінкель. 10 листопада 1904 року юдейська громада звернулася листом до доктора Юліуша Шумлянського – райці Жовкви (надстарости намісництва) про виділення 1000 австр. корон на реставрацію (50). Необхідну суму пообіцяли надати при умові проведення

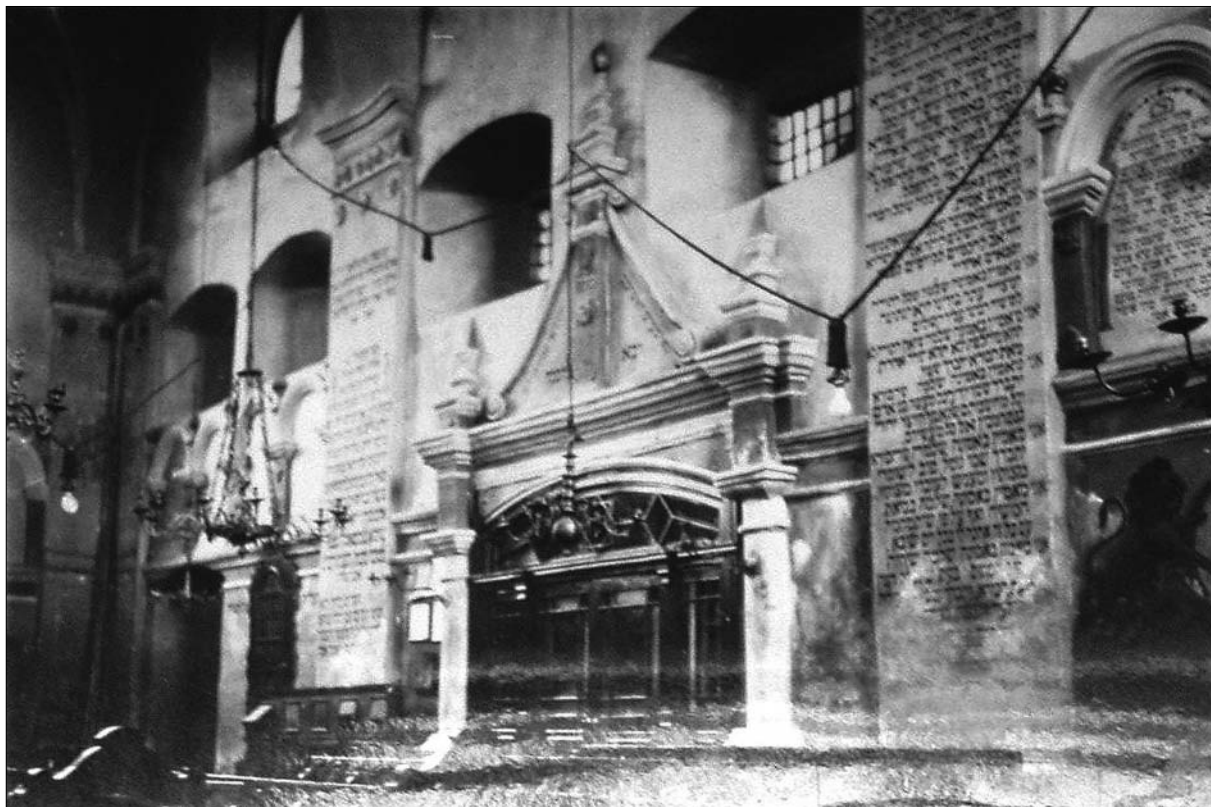
робіт під наглядом Консерваторського Ірона (51). Однак відновлювальні роботи, що почалися 1908 року, керівництво громади не погодило з Іроном. Не зважаючи на пам'ятковий характер споруди, була знищена традиційна синагогальна поліхромія з першої пол. ХІХ ст. Стіни перемалював в рожевий колір львівський театральний художник Зигмунд Бальк, прикрасивши їх ясними фестонами, – як охарактеризував відомий історик юдейської культури Маєр Балабан, – «на зразок літнього

театрику чи сучасної винярні», а «колись був гарно мальований і пам'ятав ще сліди поліхромії» (52). Намагання Ірона добитися від громади зняття «неестетичного» нового розпису, не увінчалось успіхом (53). 1935 року був відновлений присінок (54). Реставраційними роботами, розпочатими 1938 року, планували отинькувати фасади, щоби запобігти їхньому руйнуванню (56). Однак, через брак коштів заплановані роботи не були виконані.

Вже в перші дні німецької окупації, 1941

117

Жовква, синагога, ХХ ст.

року, нацисти намагалися знищити синагогу. Після спроби її підірвати повністю була зруйнована південна жіноча галерея, західна брила втратила дах та склепіння емпори (збереглися сліди), в головному молитовному залі було зруйновано три поля склепінь та колони, а також дах над ним. В радянські часи, у 1955-1956 роках, провели ремонтно-відновлювальні роботи синагоги згідно з документацією, розробленою під керівництвом Г. Говденка (57). Тоді домурували зруйновані цегляні колони та відтворили втрачені склепіння молитовного залу, влаштували консерваційні дахи над головною і західною брилами; замурували два входи на чільному фасаді та всі шість віконць зруйнованої південної жіночої молитовні. Відкриті цегляні стіни синагоги, нарешті, отинькували. Тож синагога стояла нетинькованою до тих пір, поки була чинною.

Року 1963 частково відновлену синагогу внесли до національного Реєстру пам'яток архітектури (ох. № 389) (58). Не зважаючи на отриманий статус будівлю використовували як склад. Разом з тим постало питання про її фахову реставрацію. 1970 року були виконані попередні дослідження (арх. Ігор Старосольський, мистецтвознавець Софія Бокало), на чому й зупинились (59). 1980 року в Інституті Укрзахідпроектреставрація (Львів) розробили проектні пропозиції з реставрації та пристосування синагоги під музей (60). Однак цей проєкт залишився на папері.

Від початку 1990-х років прикладаються зусилля до необхідної реставрації синагоги, яка почала перетворюватися на руїну. В Інституті Укрзахідпроектреставрація на замовлення

Жовківського заповідника розроблялася різна реставраційна документація (61), але, на жаль, через відсутність відповідних коштів на реставрацію не розроблена концепція цілісної реставрації синагоги. 2007 року головну брилу синагоги вкрили мідною бляхою.

Жовківська синагога, яка дійшла до нашого часу – з маньєристичними порталами і аттиком – не є автентичною ренесансово-бароковою спорудою, а результатом ґрунтовної реконструкції 1830-х років. Тоді змінилася просторово-конструктивна структура її молитовного залу, а ціла споруда отримала псевдооборонні риси, підкреслені характерним аттиком та потужними контрфорсами. Однак те, що сьогоднішня пам'ятка не є первісною спорудою, не примешує її архітектурної вартості. Скоріше навпаки: вона стає найцікавішою синагогою оборонного типу, позаяк у своєму будівельному розвитку демонструє дві планувально-просторові структури, характерні для синагог України: з однією опорою-бімою і з чотирма опорами – дев'ятипільну. Заміна першої конструктивної схеми на другу наочно підкреслює перевагу другої. Тому жовківська синагога є яскравим зразком генези архітектурної організації синагог на українських землях.

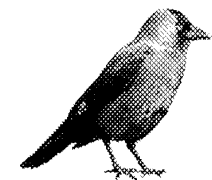
1. Barącz S. *Pamiętki miasta Żółkwi*. – Lwów, 1852.

2. Szall J. *Dawna Żółkiew i jej Żydzi*. – Lwów, 1939.

3. Sadowska E.-J. *Renesansowa synagoga w Żółkwi // Studia z historii architektury i urbanistyki poświęcone profesorowi Józefowi Tomaszowi*

118

Frazikowi. Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków. Pod red. Kazimierza Kuśnierza i Zdzisławy Tolłoczko. – Kraków, 1999. – S. 233-242.

4.Grotte Alfred. Deutsche, böhmische und polnische Synagogentypen vom XI. bis Anfang des XIX. Jahrhunderts. – Berlin, 1915.

5.Piechotkowie M. i K. Bramy nieba. – Warszawa, 1999. – S. 290-294.

6.Szczall J. Dawna Żółkiew i jej Żydzi. – S. 6.

7.Barącz S. Pamiątki miasta Żółkwi. – S. 13.

8.Szczall J. Dawna Żółkiew i jej Żydzi. – S. 6.

9.Ibid. – S. 87

10.Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska. – T. XI, – S. 601.

11 .ЦДІАУЛ, ф. 146, он. 88, снр. 557, арк. 77.

12.Там само.

13.ЦДІАУЛ, ф. 146, он. 88, снр. 557, арк. 78; Barącz S. Pamiatki miasta Żółkwi.

14.Szczall J. Dawna Żółkiew i jej Żydzi. – S. 6.

15.Ibid. – S. 7.

16.Ibid. – S. 27.

119

жсовквкв, нацисти пробують підірвати синагогу, хх ст.

17. Миква віддавна розташовувалася на ґрунті між домом Лазебників та пізнішим муром Домініканського монастиря, що тягнувся аж до Жидівської брами.

18. Szall J. Dawna Żółkiew i jej Żydzi. – S. 13-15.

19. Кравцов С. Исторична довідка / Машинопис. Державний історико-архітектурний заповідник в м. Жовква.

20. Balaban M. Dzielnica Żydowska: jej dzieje i zabytki // Biblioteka Lwowska. – Warszawa: Polski dom wydawniczy, 1990. – Т. III. – S. 41.

21. ЦДІАУЛ, ф. 146, оп. 88, спр. 557, арк. 55.

22. Szall J. Dawna Żółkiew i jej Żydzi. – S. 30.

23. Balaban M. Dzielnica Żydowska: jej dzieje i zabytki. – S. 35.

24. Barącz S. Pamiatki miasta Żółkwi. – S. 55; Szall J. Dawna Żółkiew i jej Żydzi. – S. 15.

25. Szall J. Dawna Żółkiew i jej Żydzi. – S. 14.

26. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 5, спр. 234, арк. 2.

27. Słownik geograficzny krylestwa Polskiego i innych krajów słowjańskich. – Warszawa, 1895. – Т. XIV. – S. 817.

28. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. – Т. XIII. Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1924. – S. 51.

29. Кубійович В. Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини) на 1.1.1939. – Wiesbaden, 1983. – S. 104.

30. Szall J. Dawna Żółkiew i jej Żydzi. – S. 7-8.

31. ЦДІАУЛ, ф. 146, оп. 85, спр. 2367, арк. 4-6 (1827).

32. Barącz S. Pamiatki miasta Żółkwi. – S. 129.

33. Balaban M. Bożnice obronne na wschodnich

kresach Rzeczypospolitej // Nowe życie. – Warszawa, 1924. – S. 199-200.

34. Sneider A. Starożytnosci miasta Żółkwi. – Lwów, 1867. – S. 14.

35. Szall J. Dawna Żółkiew i jej Żydzi. – S. 28

36. Бойко О. Юдейська діляниця в містобудівній структурі Золочева // Галицька брама. – Львів, 2007. – Ч. 1.

37. Ім'я архітектора – Петро Бебер – віднайдено під час розбирання ратуші 1832 року. Див.: Накопало В. Нові дослідження старої жовківської ратуші // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. – Ч. 15. – Львів, 2005. – С. 86.

38. О. Бойко, В. Слободян. Исторична довідка на ансамбль житлової забудови Ринкової площі – пл. Вічева №№ 3-16 у м. Жовква Львівської обл. на основі літературних та графічних джерел // Комплексні наукові та інженерні дослідження і проєкт реставрації та ревіталізації ансамблю. – Львів, 2008 рік.

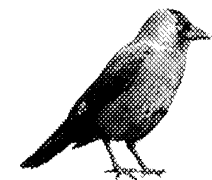
39. В. Вуйцик. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. – Львів, 1979. – С. 20; Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР (ПГА УССР). – Т. 3. – Київ, 1985. – С. 93.

40. В Цеховій книжці під 1685 та під 1710 роками вписані: Станіслав і Войцех Зичливі, Ян Покорович, Мартин Градовський, Лаврентій Прихильний, Криштоф Виправний або Франциск Вигідний. Див.: Kowalczyk M. Cech budowniczy we Lwowie za czasów polskich (do roku 1772). – Lwów, 1927. – S. 81.

41. Архів Інституту Укрзахідпроектреставрація. Звіт про підсумки археологічно-архітектурних досліджень синагоги 1692 р.

120

42. Schall J. *Dawna Żółkiew i jej Żydzi*. – S. 30.

43. *Ibid.* – S. 29.

44. *Kronika czynności Koła c.k. Konserwatorów i korespondentów Galicyi Wschdniej // Teka konserwatorska*. – Lwów, 1892. – S. 161.

45. Szall J. *Dawna Żółkiew i jej Żydzi*. – Lwów, 1939. Насправді на рисунку, виконаному 1797 року Зитмундом Фогелем Zygmund Fogel, зображено інтер'єр синагоги в Ланьцуті (1761), але він був аналогічним до жовківської синагоги перед її відбудовою.

46. *Schematismus der Königreich Galicien und Lodomerien für das Jahr 1842*. – Lemberg, 1842. – S. 51; *Schematismus der Königreich Galicien und Lodomerien für das Jahr 1843*. – Lemberg, 1843. – S. 37.

47. Кравцов С. О происхождении девятипольных каменных синагог. – Иерусалим-Москва, 2002. – С. 193. За такою ж схемою збудована острозька синагога у першій пол. XVII ст.

48. Barącz S. *Pamiętki miasta Żółkwi*. – Lwów, 1852.

49. *Там само*. – S. 32.

50. ЦДІАУЛ, ф. 616, оп. 1, спр. 40. арк. 50 (1905).

51. ЦДІАУЛ, ф. 616, оп. 1, спр. 42. арк. 19.

52. Bałaban M. *Bożnice obronne na wschodnich kresach Rzeczypospolitej // Nowe życie*. – Warszawa, 1924. – S. 199-200.

53. ЦДІАУЛ, ф. 616, оп. 1, спр. 55, арк. 12.

54. *Przewodnik po Polsce*. Cz. 2. – Т. II. – S. 106.

55. Szall J. *Dawna Żółkiew i jej Żydzi*. – S. 33.

56. Памятники градостроительства и

архитектуры УССР. – С. 154-155.

57. *Там само*.

59. Архів ін-у Укрзахідпроектреставрація, Ло-60. Матеріали до проекту ремонтно-реставраційних робіт по пам'ятнику архітектури синагоги в м. Нестерові Львівської обл. // Українське спеціальне науково-виробниче управління, м. Київ, 1970.

60. Архів Інституту Укрзахідпроектреставрація, Ло-60-5. Архітектори У. Піхурко, М. Верес, В. Рогозов (1980), Львів.

61. 1993 року проведені архітектурно-археологічні обміри під керівництвом Ігора Максим'юка; 2007 – проект реставрації фасадів та відтворення південної прибудови (арх. О. Василина). Інститут Укрзахідпроектреставрація, Львів. Ло-60-15.

121

церкви жовкви

ВАСИЛЬ

СЛОБОДЯН

Про початки церковного життя і будівництва на теренах сучасного міста Жовкви не збереглося жодних даних. Єдиною згадкою є відомість про священника у Винниках (1) в податковому реєстрі 1515 року, коли це село ще належало Андрієві Висоцькому (2). Ймовірно, ця давня винниківська церква потрапила в межі міста, закладеного пізнішим власником земель Станіславом Жолкевським і опинилася в його західній частині. У документах 1606 року згадуються вже дві міські церкви – з них одна на Ринку, яку називали східною міською церквою (3). Заснувавши нове місто Жолкевський в одному зі своїх привілеїв, датованому 21 липня 1612 року, відзначив «А іж Церкiew sama starością zwałona zaczyna się walić, pozwalam obywatelom miasta tego (Жовкви), którzy są religii greckiej, rozebrać i nową bądź z kamienia bądź z drzewa według przemożenia na tymże miejscu współ i bratstwo z ropem postawić» (4). Отже, ця вже дуже давня дерев'яна церква Різдва Христового в Жовкві була давніше сільською винниківською церквою. Надзвичайно цікаво, що старі царські двері з цієї церкви ще перед Другою світовою війною зберігалися в церкві василянського монастиря Св. Онуфрія у Львові. Їх права половинка датувалася кінцем XV ст., а ліва мала конкретну дату – 1587 рік (5). Ця церква мусила мати також поважний статус, добрих священників і переписувачів книг, про що свідчить покрайній напис на «Триоді цвітній», написаній при цій церкві в кінці XVI ст., яку 1614 року купив мельник Лаврентій з Волі Висоцької і подарував до своєї церкви, зафіксувавши в написі, що «күпил в братства мѣста Жолкве в храму Рождества Х[ри]с[то]ва» (6).

Привілей Станіслава Жолкевського підтвердила Теофіля Собеська, краківська каштелянова, і Ян Собеський, маршалок і гетьман коронний та король польський. Жовківські міщани отримавши дозвіл на будову нової церкви, почали готувати матеріали, але смерть добродійки Теофілі Собеської зупинила роботи, хоча лише на короткий час. Успішному зведенню мурованої церкви перешкождали війни з турками і татарами. Новий дідич Жовкви Ян Собеський, на прохання міщан Жовкви, відмовив в коштах на будову церкви, зате надав королівський привілей 20 квітня 1684 року з дозволом проводити збір коштів в Польському королівстві, Литовському князівстві і в своїх добрах. Жовківське Братство зуміло, користуючись привілеєм, зібрати кошти на побудову церкви і звело її. Але пожежа 11 травня 1691 року знищила працю міщан – в пожежі церква згоріла (7). Відбудова її тривала ще деякий час. Збиранню коштів посприяло привезення Яном Собеським мощів святого Івана Сучавського до церкви. Окрасою відновленої церкви став іконостас, виготовлений у 1697-1699 роках жовківськими майстрами. Зокрема, на думку Віри Свенціцької (8), різьба його належить різцю жовківського сницаря Симона Путьинського (? [1703]-†1726), який довго був і писарем церкви Різдва Христового (1707-1711). А малярські роботи іконостасу належать пензлю одного з найвизначніших жовківських малярів – Івану Рутковичу (? [1680]-†1708), який був відомим діячем міста і навіть 1686 року обирався лавником. Його підпис на намісній іконі Богоявлення Господнього засвідчує дату початку роботи над іконостасом 1697 рік: «Гей вбразъ справили блгочтивіє панове братіа цихи шевской року Бжїа АХСЗ мца декемвриа дня Г, на пределі продовження робіт над іконостасом: [Бго]явление вбразъ справили

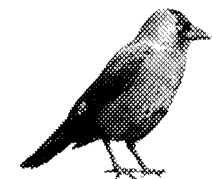
славетнии панове братие цѣху шевской за згоднимъ изволенамъ цѣху пановъ так старшихъ яко и молодшихъ за пановъ цехмистровъ на той часъ будучихъ панъ Андр[іі] Лабакъ старший, пан Иванъ Гичикъ молодшимъ и иннихъ пановъ цѣху будучихъ на той часъ року Бжиа АХЧИ вктовриа дна VI Іваннъ Рѣтквичъ», а на іконі «Тайна вечеря» – завершення 1699 року: «АХЧѢ Августа дн VI Іваннъ Рѣтквичъ малар жулковский».

124

Необхідно зазначити, що ще 1682 року міська жовківська церква Різдва Христового перейшла до рук василян, яких спровадив сюди єпископ Йосиф Шумлянський, усунувши світського священика Лозинського, що насмілився вдруге одружитися після смерті першої дружини. Але вона продовжувала бути парохійною, що засвідчують акти візитацій XVIII ст. Акт візитації 1740 року подає її опис: «Церква тамтешня в мурах міста Жовкви мурована солідно, гонтами вкрита, верхів на ній чотири, копула середня під білою бляхою. Дверей трое, залізом окутих з замками добрими. Всередині в церкві Деїсус сницерської роботи з іншими образами, що в тій церкві є не абияк мальований. На правому крилосі реліквії св. Івана Сучавського в скрині, бляхами срібними прикриті... Головний вівтар з антимином Атанасія Шептицького. ... Амвон сницерської роботи, не мальований. Вівтарів по сторонах чотири посвячених. Підлога кам'яна в усій церкві укладена. ... Срібна дарохранильниця з трьома верхами від пані Теодозії Еліяшевичової. Шати на образ Пр. Богородиці зі срібла і золота з камінням дорогоцінним справили пані Маряна Міляновичева з чоловіком Теодором 1738 року. Корону на образ Христа срібну справила пані Маріанна Міляновичова»(9). Наступний візитаційний акт, складений візитатором о. Миколою Шадурським 11 грудня 1763 року, не

вніс нічого нового у опис вигляду церкви: «Церква Різдва Христового абатська всередині мурів. Стародавньо мурована, за своїми первісними функціями парохіяльна, для якої о. Йосафат Висоцький 3 січня 1754 року отримав у Львові інструмент. При ній мешкають отці ЧСВВ. Парохіян мають 60 і ті мешкають одні в місті, а інші поза містом на двох вулицях до Туринки. ... В тумбі перед правим крилосом лежать мощі св. Івана Сучавського... Ординація 1757 року про піднесення церкви Різдва Христового в Жовкві до рангу абатства»(10). Підкреслення візитатором 1740 року чотирьох верхів на церкві дуже важливе, бо дає можливість зрозуміти планувальну структуру церкви. Її план до перебудови 1904-1907 років зафіксував львівський дослідник архітектор Ян Сас Зубрицький. Ймовірно, дві менші бані здіймалися над бабинцем і одна над вівтарем, а велика баня, восьмирич підбанника якої опирався на чотири колони, здіймалася над навою. Фотографії кінця XIX ст. фіксують вже лише одну велику баню. Менші, ймовірно, були зліквідовані після пожежі 1833 року.

Ще одним цікавим моментом з історії давньої церкви Різдва Христового є двоє дверей-ікон на крайніх осях апостольського ряду первісного іконостасу – праві з постаттю св. Костянтина, імператора Візантії, а ліві – св. Володимира, князя Русі. Це чи не перше в Галичині іконне зображення цього святого, яке стає дуже популярним шойно в другій половині XIX ст. Та куди вели ці двері? На плані Саса Зубрицького показано дві захристії, а зі знімок старої церкви видно, що вони були двоярусними. Отже, з лівої захристії, яка мала ще й сполучення з монастирським корпусом, ймовірно, через двері з св. Володимиром можна було вийти на галерею, що проходила вздовж північної стіни нави, і че-

рез хори потрапити на південну галерею, з якої дверима в іконостасі з св. Костянтином потрапити у приміщення над південною захристією. На жаль, даних про галереї не збереглося. А сам старий іконостас з церкви Різдва Христового вже на початку 1790-х років був переданий до церкви в Новій Скваряві. Акт візитації 1792 року повідомляє, що іконостасу в церкві немає, лише нові царські двері(11). Перебудована церква на початку ХХ ст. за проектом львівського архітектора, професора Львівської політехніки Едгара Ковача та пізніший стінопис, виконаний Юліаном Буцманюком, поставив жовківську

церкву Різдва Христового в ряд найкращих і найцікавіших сакральних споруд України.

Другою найдавнішою церквою Жовкви, а фактично першою її святинєю є церква Різдва Пр. Богородиці на Винниках. Постає вона, ймовірно, відразу після локації міста. Стара сільська церква Різдва Христового опинилася в межах мурів, а на теренах передмістя Винник постає нова. Про її історію і вигляд у ХVІІ ст. не збереглося даних. Нова постає у 1705 році по спаленні попередньої. Про спалення попередньої церкви свідчить акт візитації 1763 року (12). Про дату зведення церкви і її фун-

125

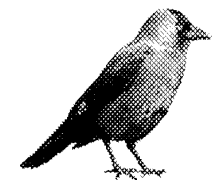
жовкві, церква святої трійці, поч. хх ст.

126

датора повідомляє пишний бароковий різьблений напис на балці огороження хорів: «Изволениемъ Ѡца : совершениемъ Сина и съ проишествьемъ Стого Дха аминь : соврѹжис хра[м] се[й] рок[ѹ] Б[о]ж[ого] АѠЕ м[іся]ца септев[рія] дн КГ : за стараниемъ превле[бного] : Ѡца Івсифа Кирицк[ого] жени Іре[ни] : іог[о] : церкви и прикладомъ ... побожнихъ». Йосиф Кирицький був заслуженим довголітнім парохом цієї церкви. Він відбудував її по пожежі і запросив до роботи над її внутрішнім вистроєм кращих різьбарів і малярів Жовкви. Іконостас церкви на Винниках виконаний у різні часи. Намісні ікони Богородиці, Христа і Різдва Пр. Богородиці згідно з датою на останній «АѠИ» виконані у 1708 році. Ікона Деісус виконана у 1710 році, про що свідчить підпис під нею: «Сію ікону справила благодетелька раба Божія Єфимія Панчиха шбатыелька винницкаа до церкве винницкой Рождества Пр. Б[огородиц]и со чади своїми за спасенне в року Божом АѠІ септемвриа ИІ 1710». Автор їх, на думку дослідника Романа Зілінка, є жовківський маляр Тимотей Стислович(13). інші ікони помітно відрізняються від згаданих і походять з 1727 року (дата на іконі Тайної вечері). Намісна ікона Покрови і завершення іконостасу походять з початку ХІХ ст.

Опис будівлі церкви о. Миколи Шадурського 1763 року дає змогу порівняти тодішній і сучасний її вигляд: «Церква Різдва Пр. Богородиці на підвалинах дубових, ціла зі соснового гибльованого дерева, з одним посередині у формі бані вісімкою випровадженням верху, гонтами недавно побита, підлога з тертиць всередині укладена. Прекрасна і ясна. З дверима одними на захід дубовими на пасах залізних і з таким же замком внутрішнім, а другими сосновими, добре окутими і на засув дерев'яний замиканими»(14).

Такою однобанною і збереглася церква на Винниках донині. Правда, впродовж вже більше як трьох століть відбулися і певні зміни. У ХІХ ст. до східної стіни вівтаря була добудована прямокутна захристія, а до західної стіни бабинця – теж прямокутний присінок, які вкрили двохилими дахами. В кінці ХІХ ст. всі дахи церкви вкрили бляхою, зберігши гонти лише для кожухування стін надопасання і восьмерика. Реставрацією 1968 року, проведеною під наглядом архітектора Івана Могитича, церкві повернено первісний вигляд – розібрано захристію і присінок, відновлено гонтове покриття піддашся. Правда, під час ремонту 1993 року піддашся знову вкрили бляхою, а гонтове кожухування стін замінили на вертикальну шалівку з дошок і лиштв.

Ця жовківська церква належить до групи одностовпних галицьких церков першої половини ХVІІІ ст. в яких зруб надопасання нави здійснюється високо над низькими зрубамі вівтаря і бабинця, дахи яких ледве сягають його верху. Стрункості образу церкви надає і високий світловий восьмерик нави, вкритий шоломовою банею з ліхтарем і маківкою. Широке піддашся на профільованих випустах скриває дві невеличкі захристії зі скісною східною стіною при південній і північній стінах вівтаря, що теж характерне для давнього сакрального будівництва цього регіону. Вражають південний і західний портали з профільованими надпоріжниками. Всередині простір нави розкритий до основи ліхтаря, у вівтарі і бабинці – зімкнені склепіння. Вздовж західної стіни нави тягнуться вузькі хори. Оздобою інтер'єру є п'ятиярусний з пределами різьблений і золочений бароковий іконостас жовківської школи, бароковий вівтар св. Миколи при північній стіні нави.

Третьою церквою Жовкви стала церква Св.

Трійці на Львівському передмісті. Першу її будівлю звели у 1601 році. Як пише Садок Баронч, про цю церкву є згадки у міських документах 1606-1612 років(15). 17 червня 1719 року вибухнула в місті пожежа, яка поширилася на схід і знищила все Львівське передмістя. Тоді згоріла і церква Св. Трійці. Нову будівлю звели вже наступного 1720 року. Візитатор 1740 року відзначив лише що «Церква тамтешня за мурами міста Жовкви на передмісті Львівському дерев'яна, гонтами побита, добра. В коля-

ції дідичів жовківських, жодної дотації не має. В середині Деїсус сницьерської роботи і гарно мальований. Престіл мурований з антимінсом теперішнього єпископа Атанасія Шептицького»(16). Гарний її опис залишив о. Микола Шадурський, який відвідав церкву 1 грудня 1763 року: «Церква на Львівському передмісті Пр. Трійці на підвалинах дубових, ціла зі соснового гибльованого дерева, з трьома у формі бань випровадженими верхами, гонтами давно колись побита і з них опадати зачинає, сама по собі

127

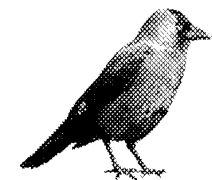
жовквіа, церква святої трійці, хх ст

прекрасна і ясна, з трьома дверима сосновими на захід і на південь, всіма належно окутими і на замки зсередини замиканими. Року 1720 по спаленні давнішої виставлена, але невідомо ким посвячена. При ній з тилу скарбчик мурований. Довкола церкви цвинтар парканом обведений, під дашком давнім, місцями опалім, з фірткою одною від більшої вулиці на двері припираною, при якій збоку дзвіниця велика, тертицями ціла довкола кожухована, також під гонтами. На ній дзвонів помірних три, а четвертий виразно більший. В церкві престіл в квадрат мурований, трьома тувальнями голандськими застелений, між якими антимінс ясновельможного владыки Леона Шептицького 1750 року наданий. На престолі киворій сницерсько різьблений і малярсько золочений зі замком внутрішнім. Антепедіум одне з тканини, друге з дерева сницерсько різьблене і сріблене. Ззаду вітваря образ Св. Трійці великий в сницерській оправі, пристойно мальований, а по боках два образи св. Миколи і Св. Василя Великого на полотні. Жертовник в захристії. Деісус цілий з апостолами, пророками царськими дверима і намісними образами прекрасної сницерської роботи і такого ж малювання. По боках зліва і справа багато образів на полотні і папері мальованих. Ззаду лівого крилоса вітварик сницерсько різьблений і малярсько золочений, в якому образок маленький Пр. Богородиці на мідній блясі, вбраний в ризи срібні, місцями золочені, зі заслонкою ромбковою, сріблом переробленою. Перед ним престіл з антимінсом єпископа Атанасія Шептицького 1723 року. До цього вітваря є відпусти два – другий наданий 16 травня 1645 року в Римі. Павук посеред нави висить мосяжний на 12 свічок. Форми (лавки) дерев'яні. В бабинці справа образ сницерської роботи нетеперішнього малювання з Введенням в храм Пр. Богородиці. При ньому престіл

з двома антимінсами відповідних єпископів. Цим вітварем опікується молодше братство. Зліва другий вітвар з образом св. Миколи на бляті дерев'яному. Хрестильниця на свячення води дубова»(17). З цього опису видно, що зведена церква була після пожежі. На жаль, візитатор не відзначає майстра, який її збудував. Опираючись на надзвичайну подібність церкви Св. Трійці з церквою Св. Параскеви у Крехові, можна припустити що будував їх один цеховий майстрер. Відомо, що у Жовкві був цех теслів. Ймовірно, його членом був і майстер Іван Хомюк, який збудував крехівську церкву. Про це він залишив напис на північно східному вітрилі нави: «ТҀ майстровавъ Іанъ Хомюкъ». Дехто з дослідників пробував приписати йому перебудову цієї церкви 1724 року, датуючи саму церкву XVII ст. Але про її постання, а не перебудову свідчать дві різьблені дати на південних стінах зрубів нави (ззовні) «Цер АЩКД» і бабинця (всередині) «АЩКФ». Майже одночасне зведення надзвичайно подібних за формою і пропорціями церков нашттовує на думку, що і майстер був один – Іван Хомюк. Отже йому належить і будівництво церкви Св. Трійці в Жовкві. Ця будівля належить до церков галицького типу, його тризрубного триверхого варіанту. Кожен з трьох просторів – вужчий гранчастий вітвар і прямокутний бабинець та ширшу квадратову наву вінчають світлові восьмерики, вкриті шоломовими банями з ліхтарями і маківками. Оперізує церкву піддашша, оперте на профільовані випусти вінців зрубів, яке скривало невелику ризницю при північній стіні вітваря та нішу при південній стіні бабинця. 1891 року при ремонті чільні двері на західному фасаді збільшили у висоту, перенісши надпоріжник вверх. Тоді ж на цьому фасаді влаштували невеличкий ганок на двох колонках під двосхилим дахом, який про-

128

різував піддашшя, а також бані церкви вкрили бляхою.

Опис 1763 року розв’язує ще одне дискусійне до тепер питання – час постання мурованої ризниці при східній стіні вівтаря. Більшість дослідників донедавна вважали, що ця ризниця постала у ХІХ ст., і що вікно в ній було перенесене з замку. Але опис 1763 відзначає, що при церкві «з тилу скарбчик мурований», тоді як у описі 1740 року згадка про захристію відсутня. А дата нового антими́нсу на престолі 1750 означає, що того року він був наново освячений після завершення будівельних робіт. Ймовірно, будівництвом керував той самий архітектор, що

й вів будівельно-відновлювальні роботи на жовківському замку.

Церква дійшла до нашого часу практично без змін. У 1976-1978 роках її відреставровано за проектом архітекторів Богдана Кіндзельського та Івана Могитича. Тоді церкві повернено гонтове покриття дахів і бань, справедливо ліквідовано ганок при західній стіні бабинця та неоправдано – ризницю при північній стіні вівтаря.

Всередині всі три простори церкви відкриті до zenіту куполу. Хори складної різнорівневої конфігурації: у бабинці – при північній та західній стінах, в наві – при західній стіні. Вихід на

жовква, церква святої трійці, хх ст.

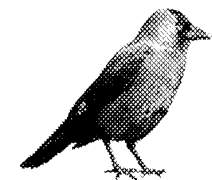
130

хори нави веде з хорів бабинця через арковий проріз. Заслуговує на увагу внутрішній вистрій церкви. В ній зберігся пишний бароковий різьблений і золочений іконостас 1728 року. За своєю програмою іконостас чотирирусний, а враження п'ятирусности створюється через розміщення празничків у два ряди. Його різьбу Віра Свенціцька приписала жовківському сницареві Гнату Стобенському (? [1717]-†1742), який мешкав тут же на Львівському передмісті на вул. Охрімовій і мусив належати до парохії Св. Трійці(18). Ікони належать пензлям декількох малярів жовківської школи кола Івана Рутковича. У 1978-1979 роках його реставрували Петро Лінинський і Ярослав Мовчан. Окрім іконостасу зберігся стінопис вівтаря, виконаний у другій половині XVIII ст. Серед архітектурної і рослинної сценерії зображено сцени молитви Мойсея і жертвоприношення Авраама. Унікальний в сакральному мистецтві України бароковий розпис з мотивами квітів зберігся на оголодженні хорів нави.

Загалом, в церкві Св. Трійці в Жовкві зберігся автентичний дух місця, комплекс внутрішнього вистрою і автентичність матеріалів зовнішнього опорядження, що дало можливість висунути її як одну з восьми дерев'яних церков, номінованих Україною до Списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Ще дві давні жовківські церкви не дійшли до нашого часу. В першу чергу це була церква Воздвиження Чесного Хреста жовківського жіночого василянського монастиря. Цей монастир заснувала дідичка міста Софія Даниловичева десь коло 1625 року. У міських жовківських книгах радних за 1627 рік є декілька записів, пов'язаних з монастирем. Зокрема, в тому році диякон Яків, чернець крехівського монастиря, зі своєю сестрою Марією, черницею жовківсько-

го монастиря коло церкви Св. Трійці, продали ґрунт міщанинові Трушеві. Інший запис стосується городу, який купила черниця Олександра, ігуменя жовківського монастиря, і подарувала його руському шпиталю при церкві Св. Трійці(19). Фундаційні акти монастиря, на жаль, не збереглися. Але акт візитації 1763 року подає інформацію про інші монастирські привілеї: «Права і володіння що служать монастиркові. На пергаменті і з вислими печатками. 1. Від Яна Собеського для монахинь, які маючи право від покійної Даниловичової, воеводини руської на фундацію монастиря та затвердження його воеводичем а пізніше Якубом Собеським і його жінкою Теофілею, під час нападу неприятельського 1673 року необачно в землю заховали, де вони збутвіли і вже майже не читаються, підтверджує їх права на територію «почавши від брами, названої Львівською з однієї сторони, з другої від вулиці що з брами виходить, з третьої від ґрунту Яцка Жолдецького аж до валу передміського тієї ж брами, і з городом за валом, званим Міганським», 15 квітня 1674 року. 2. Привілей короля Яна III на ті ж ґрунти 1687 року. 3. Привілей королевича Костянтина на підтвердження попередніх прав від 20 липня 1709 року. 4. Привілей на ґрунт в розі паркану монастирського, на якому тепер будинок і шинок в ньому від королевича Костянтина «на певний ґрунт при шляху, до монастиря їх прилеглий, від валу при брамі аж по саму дорогу рівно з парканом їх закінчуючи дарую, 1724 року»(20). Первісна монастирська церква згоріла в тій же пожежі 1719 року, що і церква Св. Трійці. Нову церкву звели вже 1720 року. Її опис та опис монастирських приміщень містить той самий акт візитації: «Монастирок велебних панн василянок жовківських. Той монастирок є віддавна зафундований в Жовкві на Львівському передмісті навпроти церкви Пр.

Трійці, тільки через дорогу, навколо опарканений. Посеред нього церква Воздвиження Чесного Хреста на підвалинах дубових, ціла зі соснового гибльованого дерева, з одним посередині у формі бані випровадженим верхом, гонтами побита, але з них вже опадати починає. Досить простора і ясна. Підлога з тертиць всередині укладена. З дверима двома на південь а третіми на захід, всіма дубовими і належно замиканими. Року 1720 по спаленні давнішої, як на одвірку

напис є, виставлена, але невідомо ким посвячена. При ній на вході від вулиці велика дзвіниця, тертицями довкола кожухована і гонтами побита, а на ній дзвонів помірних п'ять. Престіл мурований в квадрат з антимінсом Атанасія Шептицького 1744 року. На престолі образ Покладення до гробу Господа на бляті дерев'яному. Жертовник зліва від вітваря у фрамусі стінній, над ним два образи дерев'яні старі. Деїсус цілий з апостолами, пророками царськими дверима і

131

жовкві, церква різдва христового, xx ст.

намісними образами сницерської роботи і будь як мальовані. На стінах різні образи на полотні і дереві... Павук мосяжний на 12 свічок. У бабинці справа образ св. Миколи на бляті дерев'яному і з висячою лампою мосяжною. Зліва образ Пр. Богородиці і Христа вгорі. На стінах бабинця багато старих образів. Хрестильниця при дверях глиняна. Будівлі в тому монастирку. 1. Трапеза давня. 2. Резиденція, в якій мешкає панна Митрофана, донька покійного о. Івана, пароха ваяльського. Вона прийняла постриг років тому 18 від найвелебнішого о. Йосафата Висоцького, ігумена крехівського, разом і процесію учинила. Єдина, по смерті інших монахинь, яких колись тут було кільканадцять, перебуває в тім монастирку. 3. Халупа під соломою пуста. 4. Ізба під дахом в якій мешкає Тома Бартошевич і дає за неї чиншу 11 золотих. 5. Друга ізба при ній, також під дахом і в ній дівка стара за упрощенням мешкає. 6. Також ізба, з якої допіру вийшов Федько швець, який мешкав в ній років два і не давав чиншу. 7. Будинок з трьома ізбами, з яких одну винаймає за золотих 26 жид Борух Гершкович, другу Габрієль Слоніковський кравець за золотих 10, а третя пустує. На той будинок даний привілей окремих від королевича Костянтина»(21). Як впливає з самого опису, церква Воздвиження Чесного Хреста була тридільною однобанною будівлею галицького типу і перегуквалася своїм виглядом з церквою Різдва Пр. Богородиці на Винниках. В ній був гарний різьблений іконостас та інші предмети внутрішнього вистрою. Але вже в акті візитації відзначено, що на той час – 1763 рік єдиною монахиною була старша віком сестра Митрофана. Ймовірно, після її смерті монастир був ліквідований, а церкву продали до піджовківського села Нова Скварява. Акт візитації 8 лютого 1793 року так описує її на новому місці: «Нова Скваря-

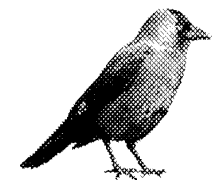
ва. Церква Втечі до Єгипту Пр. Богородиці. На підвалинах дубових, далі в стінах зі соснового гнбильованого дерева з одним посередині вісімкою випровадженим верхом, гонтами побита, підлога всередині з тертиць укладена. Прекрасна і ясна. З трьома дверима, одних на захід зі замком внутрішнім, других на південь ззовні на колодку залізу, а третіх від сходу дубових, на пасах залізних висячих і з середини на бруси дерев'яні запираних. Року, по руйнації старої, 1767 в Жовкві від панн василиянок куплена і тут поставлена. Сама ж, як напис на дверях вказує, 1720 року збудована»(22).

Власне до цієї церкви ще перед 1792 року був проданий іконостас з жовківської міської церкви Різдва Христового, відомий тепер як жовківський (новоскварявський) іконостас у збірці Національного музею у Львові. На жаль, сама будівля церкви не збереглася. У 1930-х роках мешканці села Нова Скварява задумали будівництво нового мурованого храму, проєкт якого розробив львівський архітектор Лев Левинський. А рештки старої церкви розібрали у повоєнний час.

Ще однією давньою церквою Жовкви, яка не збереглася до наших днів, була церква Різдва св. Івана Хрестителя на Глинському (Краківському) передмісті. Правда, у акті візитації 1740 року вона названа Різдва св. Івана Богослова(23), що ймовірно помилкове. На просьбу жовківських передміщан Івана і Андрія Магеровських, Григорія Левицького, Олександра Гончара, Стефана Кеца, Василя Куцюка, Теодора Пивовара, Яцентія Ткача, Івана Рудого, Івана Патеньця, Івана Смоленця, Яремка Трушевича, Йосифа Белзького дідич міста і польський король Ян III Собеський надав 8 грудня 1680 року привілей на заснування нової церкви і ґрунт званий Барановська з дозволом власним коштом збудувати церкву та з

132

дозволом на створення братства при ній. Дозвіл від львівського єпископа Йосифа Шумлянського на будову церкви громада отримала 2 грудня 1680 року. Артикули (статут) братства єпископ затвердив грамотою від 29 січня 1681 року. Гарний опис церкви і її вистрою залишив вже неодноразово згадуваний візитатор о. Микола Шадурський, який відвідав її 11 січня 1764 року: «Церква на передмісті жовківському Краківському Різдва св. Івана Хрестителя на підвалинах дубових, ціла зі соснового гнбльованого дерева, з двома – посередині і над бабинцем вісімкою випровадженими верхами, гонтами побита. Підлога з тертиць всередині укладена. Сама по собі

прекрасна і гарна. З дверима двома, одними на південь, а другими на захід, обидвома сосновими, належно окутими і з замками внутрішніми залізними. Року 1680 за привілеєм найяснішого короля Яна III виставлена, але через давність невідомо ким посвячена. Коло неї цвинтар парканом повністю обведений з фірткою одною від великого гостинця на двері приписаною, а другою від школи без дверей. На цвинтарі дзвіниця тертицями повністю кожухована, також під гонтами, на ній дзвонів три поменших, а четвертий видимо більший. Престіл (менса) в квадрат мурований. Між обрусами антиминос Атанаса Шептицького. На престолах киворій сницерської

133

жовкві, церква різдва христового, поч. xx ст.

роботи і образ Пр. Богородиці на бляті. Жертовник зліва від престолу у стінній фразузі з образом Розп'яття на нім. Поза тим на стінах у віттарі образи різні то на блятах дерев'яних, то на полотні. Деїсус цілий з апостолами, царськими дверима і намісними образами не дуже давньої сницерської роботи і малювання. При лівій стіні перед крилосом віттарик невеликий з образом Пр. Богородиці на полотні. Перед ним престіл. На стінах ікони на дереві малювані. Посеред нави ліхтар мосяжний на 6 свічок. В бабинці справа на престолі стоїть образ процесійний сницерської роботи – з одної сторони Пр. Богородиця, а з другої Вознесення Господне. Зліва віттар з престолом сницерської прекрасної роботи з образом Непорочного зачаття Пр. Богородиці та Благовіщення на засувці. На стінах образів дерев'яних 9, полотняних 4 і старі апостоли з архиереєм вгорі також на полотні давно малювані. Книги всі львівського друку і лише другий требник унівського друку»(24). З опису видно, що це була доволі багата на вистрій церква. Але її вигляд відрізнявся від інших жовківських дерев'яних церков. Тридільна будівля мала лише дві бані на восьмериках – над бабинцем і навою. Цим вона більше нагадувала церкву Успення Пр. Богородиці в Глинську, яка була збудована приблизно в той же ж час, тобто на зламі 1670-1680-років(25). Подібно двоверхою була і друга церква в Глинську – Собору св. Михайла, але верхи в неї були над віттарем і навою(26). Ймовірно, що дерев'яну церкву Різдва св. Івана Хрестителя в Жовкві на Глинському передмісті зводили майстри з Глинська за зразками своїх церков.

Ця церква, вже в другій половині XVIII ст. не мала свого окремого пароха, а парохіян в ній було відносно мало. Шадурський 1764 року відзначив: «Вже 13 років, як тут немає пароха.

Було двох вікаріїв по кілька років, а вже шостий рік, як парохію приєднано до Винник. Парафіян 50 [осіб]»(27). 1782 року церкву Різдва Св. Івана Хрестителя приєднали до міської василиянської церкви Різдва Христового як філію(28). Вона ще позначена на карті Жовкви фон Міґа 1779 року, але її вже немає на чорновику кадастру міста 1842 року. Церкву розібрали у 1818 році і більше не поновлювали.

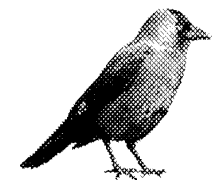
Отже, в Жовкві первісно у Винниках існувала одна церква, а з постановом міста у XVII ст. – ще чотири. Правда, в кінці XVIII на початку XIX їх число зменшилося до трьох. У XVII ст. місто могло пишатися мурованою з ремінісценціями ренесансу міською церквою, дерев'яними церквами галицького типу: двома однобанными, однією трибанныю і навіть доволі рідкісним варіантом галицького сакрального будівництва – двобанныю, з банями над навою і бабинцем. З них до нашого часу дотривали лише прекрасні зразки дерев'яної галицької архітектури XVIII ст. – церкви Св. Трійці і Різдва Пр. Богородиці.

1. Першу згадку про село Винники Садок Баронч датує 1398 роком на підставі згадки під тим роком в рукописі «Munimenta, jura, privilegia, ac decerta Ecclesiae Kulikoviensis r. l.», що в його час зберігався в костелі Куликова. Топонім Винники давніший і означає поселення, мешканцям якого постачали вино містові, в околицях якого розташовувалися. Такі ж поселення маємо: в околицях Львова – місто Винники, в околицях Перемишля – Винна гора, в околицях Самбора – село Винники. Ймовірно, жовківські Винники виникли як поселення, що постачало вино місту Щекотину, згадка про яке датується 1241 роком.

2. Źródła dziejowe. T. XVIII. Cz. I. Polska w XVI w. Ruś Czerwona. – 1902. – S. 156.

134

3. Barącz S. *Pamiętki miasta Żółkwi.* – Lwów, 1852. – S. 12.

4. *Ibid.* – S. 113.

5. Драган М. *Українська декоративна різьба.* – Київ 1970.

6. Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Каталог. Т. I. XI-XVI ст. – Львів, 2007. – С. 420.

7. Схиматізмъ всего клира руского-католического Богомъ спасаемой епархіи Перемышльской на годъ отъ рожд. Хр. 1879. – Перемышль, 1879. – С. 145-151.

8. Свенціцька В. *Словник жовківських майстрів живопису і різьби // Українське мистецтво.* – Вип.. I. – Київ, 1967. – С. 147.

9. Національний Музей у Львові ім. А. Шептицького, відділ рукописів, Ркл-17, арк. 157 зв.

10. Там само. Ркл-24, арк.

11. Archiwum Państwowe w Przemyślu, zespół Archiwum Biskupstwa Grecko-Katolickiego Przemyskiego, sygn. 327, ark. 9-11.

12. НМЛ, Ркл-24, арк. 354 і дальше

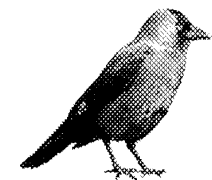
13. Зілінко Р. *Творчість майстрів жовківського малярського осередку // Бюлетень Національний науково-дослідний реставраційний*

жовква, ринок, поч. XX ст.

136

центр України. Львівська філія. – Львів, 2007. – № 9. – С. 24-29.

14. НМЛ, Ркл-24, арк. 354.

15. Barącz S. *Pamiętki miasta Żółkwi*. – Lwów, 1852. – S. 28.

16. НМЛ, Ркл-17, арк. 162 зб.

17. НМЛ, Ркл-24, арк. 168 і далі

18. Свенціцька В. *Словник жовківських майстрів живопису і різьби // Українське мистецтво*. – Вип.. I. – Київ, 1967. – С. 148-149

19. Barącz S. *Pamiętki miasta Żółkwi*. – Lwów, 1852. – S. 24.

20. НМЛ, Ркл-24, арк. 177 і далі.

21. Там само.

22. АРР, з. АВГКР, sygn. 327, арк. 62.

23. НМЛ, Ркл-17, арк. 136 зб.

24. НМЛ, Ркл-24, арк. 345 і далі

25. НМЛ, Ркл-24, арк. 247.

26. НМЛ, Ркл-24, арк. 260.

27. НМЛ, Ркл-24, арк. 352

28. ЦДІАУЛ, ф. 159, оп. 9, стр. 451.

137

жовква, церква різдва христового, xx ст.

церква різдва
пресвятої богородиці

ВАСИЛЬ

СЛОБОДЯН

Церква побудована 1705 року на місці давнішої згорілої, на західному передмісті Винники, на ґрунтах якого в XVI ст. було розташоване місто. Її ктиторами були парох Йосиф Кирицький з дружиною Іриною, а також парохіяни, про що свідчить різьблений напис на балці хорів (деякі джерела подають неправильну дату – 1711 рік). Бароковий іконостас з іконами 1708 - 1710 років належить до жовківської школи кола маляра Івана Рутковича. На зламі XVIII/XIX ст. до східної стіни вівтаря була прибудована прямокутна в плані ризниця. У 1715 році коло церкви звели дзвіницю. На початку XX ст. замінене гонтове покриття на чорну мальовану бляху. Під час реставрації 1968 року була розібрана східна захристія, реставроване піддашшя. В 1970-х роках згоріла дерев'яна дзвіниця. 1993 року церкву вкрили новою оцинкованою бляхою та замінили шалювання стін; бляхою вкрили також піддашшя. На початку 1990-х років провели реставрацію іконостасу.

Церква розташована на цвинтарі, на колишньому західному передмісті, званому Винники. Церква віддалена від міського краєвиду, але є домінантою своєї околиці. Церква стоїть на рівнинній ділянці, засіяній травою і обсадженої липами.

Церква – дерев'яна, тризрубна, одноверха. Орієнтована по осі схід-захід. Підвалини поставлені на кам'яній підмурівок. До квадратної нави прилягають вужчі квадратний бабінець та гранчастий вівтар, по обидва боки якого прилягають захристії, що ховаються під піддашшя.

Нава вкрита шоломовою банею на високому

світловому восьмерику, яку увінчує сліпий ліхтар з маківкою. Церква має два входи – головний від заходу і від півдня. Бабінець без присінку, вкритий двосхилим причілковим дахом з острішком. Вівтарний зруб вкриває п'ятисхилий дах. Оперізує церкву широке піддашшя на фігурних випустах вінців зрубів. Всі зруби по периметру оперезані широким піддашшям, опертим на фігурні випусти вінців зрубів. Стіни надопасання та восьмерики кожуховані гонтами, підопасання – відкриті зруби. Баня та маківки вкриті гонтами.

В інтер'єрі простір нави розкритий до основи ліхтаря; вівтар перекритий зімкненим склепінням з відкритою поверхнею зрубу. Бабінець і вівтар перекриті трапецієвими зрубними склепіннями, над п'ятигранною частиною – гранчастим склепінням. Хори влаштовані в наві. Іконостас з іконами жовківських майстрів кола Івана Рутковича 1708 - 1710 років.

За стилістикою будівля є характерним зразком одnobанної церкви галицького типу XVIII ст.

Іконостас з іконами жовківських майстрів кола Івана Рутковича 1705 року. П'ятирусний, різьблений, рядової побудови з пишною бароковою різьбою.

Намісні ікони: в центрі «Пр. Богородиця» і «Пантократор»; зліва «Різдва Пр. Богородиці», справа «Покрова Пр. Богородиці». Додатковий ряд з сюжетами Нового Заповіту: «Увірування Томи», «Христос і Марія-Магдалина», «Дорогою до Емавсу», «Христос і Самар'янка», неатрибутована ікона, «З'явлення Христа Петрові Александрійському» та «Нерукотворний Спас» посередині.

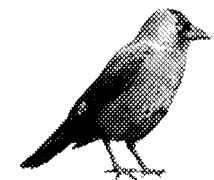
Празничковий ряд з традиційних 12 ікон головних свят року і Таємною вечерею

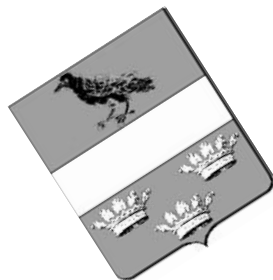

посередині. Апостольський ряд з 6 ікон попарно зображених апостолів та Деїсусом посередині. Пророчий ряд з 6 попарних зображень пророків та іконою «Зняття з хреста» посередині. Завершення іконостасу – «Розп'яття» з 6 клеймами зі Страстями по боках, та пристоячими. Царські ворота з пишною бароковою різьбою та зображеннями в клеймах «Благовіщення» і чотирьох євангелістів. Дияконські ворота з зображеннями святих воїнів на дверях і святих на бічних стінках порталів.

140

Пределі церкви центральні орнаментальні, бічні сюжетні з зображеннями міської архітектури та ангелів. Запрестольний вівтар з іконою Різдва Пр. Богородиці, дерев'яний, різьблений, оздоблений позолотою. Бічний вівтар в наві з іконою Св. Миколи, дерев'яний, різьблений, оздоблений позолотою. У церкві були стародруки XVII-XVIII ст.

Жовква, церква різдва пресвятої богородиці, ХХст.

євреї жовкви
ТАРАС
ВОЗНЯК

Коли мова заходить про єврейський світ якогось з галицьких містечок, то цікаво відчутти, як воно називалося різними мовами – мовами людей, які там колись мешкали. Отож впродовж своєї історії Жовква називалася так – Żółkiew (пол.), זשולקווי (їдиш), Julke (їдиш), Scholkev (нім.), Жолква, Нестеров (рос.), Жовква (рос.), ז'ולקייב (іврит).

Як місто Жовква було закладене на території поселення *Винники* (згадуються з 1242 р.) у 1597 р. *Станіславом Жолкевським* (*Stanislaw Żółkiewski, 1547-1620*).

Місто одразу будувалося за певним планом. У тогочасній Європі було модно будувати так звані «ідеальні міста», міста, настільки добре сплановані, що й життя там мало б бути ледь не ідеальним. Перші такі міста збудували у Північній Італії. А на наших теренах це *Жовква* і *Замостя*, що його збудував 1580 року *Ян Замойський* (*Jan Zamoyski, 1542-1605*).

Жовква одразу, у 1603 р. отримала і міські права. Разом з містом будується і оборонний замок, який зберігся і до тепер.

Жовква відома ще й тим, що тут у першій половині XVII ст. працював єдиний в Україні монетний двір, де зі срібла вдови *Жолкевського* чеканили монети.

Перша згадка про жовківських євреїв датована 1593 р. А 1600 р. великий канцлер коронний *Станіслав Жолкевський* дозволив євреям збудувати свій перший молитовний дім. Очевидно, що євреїв у Жовкві тоді було мало і місцева громада мала статус *львівського прикагалку*. І тільки 1620 р. вона стала самостійним *жовківським кагалом*.

У Жовкві євреям була виділена окрема вулиця, що називалася *Жидівською* і вела з міста попри *Жидівську браму*, одну з чотирьох брам міста. Найбільше ж єврейських будинків було довкола синагоги.

Як приватне місто, Жовква змінювала своїх власників. Ним володів і давній руський рід *Даниловичів*. А через Даниловичів Жовкву успадкував і король *Ян III Собеський* (*Jan III Sobieski, 1629-1696*).

Окрім традиційних, одним з головним промислів жовківського єврейства було друкарство. Зрештою, не тільки євреїв, але й українців та поляків. Згадаймо хоча б славну українську друкарню при монастирі оо. василиян. Жовківські єврейські друкарні славились на всю Європу і працювали дуже довго. Тут друкували не лише традиційну релігійну літературу, але й теологічні диспути авторів, що надсилали свої тексти з далеких країн. Скажімо, автор з Амстердаму римованого трактату, що розглядає питання єврейської етики, перекладач *Азарії*, справжнє ім'я якого – *Менахем Гакоген* (*Azariah, Menahem Hakohen*). Трактат називався «*Палець Азарії*» (*Mehiat 'Azariah, 1727*), і його друкують саме у Жовкві 1795 р. До нині зберігся будинок, де була ця славетна друкарня *Урі Фабуса Леві з Амстердаму* (*Uri Fabus Lewi*) – пл. Ринок, 10. А поруч стоїть будинок, у якому було *посольство Венеційської республіки* при дворі короля Яна. Досі з його фасаду до нас усміхається смішний венеційський левик.

1640 р. власник міста дозволяє жовківським євреям відкрити *ешиву* – єврейський релігійний навчальний заклад.

144

Кінцем XVII ст. датується відомий і кілька разів підтверджуваний привілей власників міста, спочатку руського воєводи Івана Даниловича від 1635 р., а потім і його онука Яна III Собеского від 1664, 1678 та 1687 рр. про право жовківських євреїв збудувати у місті муровану оборонну синагогу. Євреям навіть було дозволено брати камінь на будівництво синагоги з каменоломень власників міста. Цей привілей підтвердив і львівський римо-католицький архієпископ *Ян Липський*, однак тільки 1692 р. *Синагогу* будували від 1692 до 1700 року. Вдячні євреї розмістили на її фронтоні герб свого патрона короля. Це одна з найбільш цінних ренесансових споруд Галичини. Її будівничим міг бути особистий «муратор» короля Речі Посполитої *Петро Бебер* (*Piotr Beber*). На території Польщі жовківській синагозі не було рівних, настільки вишуканою та маєстатичною вона була. Від заздрости католицьке духовництво Жовкви навіть забороняло євреям білити її зовні, щоб не затьмарювала своєю красою сусідні костели. У відповідності з тодішніми вимогами жовківська синагога насправді є чималенькою фортецею з усіма відповідними атрибутами – бійницями. Синагога збереглася до сьогодні. Її періодично намагаються реставрувати, уже покрили мідною бляхою. Але процес затягується, хоча це чи не найцінніша єврейська пам'ятка Галичини і цілої України.

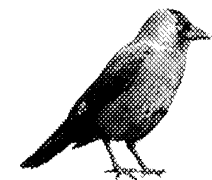
Патрон євреїв король Ян III Собеський залишив по собі у Жовкві добрий слід. Жовква часів короля Яна III Собеского досягла свого найвищого розквіту. Король любив це місто. Надав притулок домініканкам, які прибули з *Кам'яня-Подільського*, і побудував для них

на галицькому передмісті монастир. Був фундатором греко-католицької церкви Василянського монастиря, куди спровадив *моці Івана Сучавського* (*Sfantul Ioan cel Nou de la Suceava, ?-1340*). Австрійський імператор Йосиф II повернув моці до Сучави у 1783 році. Така толерантність Собеского, можливо, пояснюється і тим, що його хрестили у греко-католицькому обряді. На будівництві міської ратуші теж працював його архітектор *Пйотр Бебер*. Він перетворив оборонний замок часів Жолкевського на королівську резиденцію.

Жовква часів короля Яна III Собеского була центром суспільного життя Польщі. У жовківській колегіаті він приймав послів від французького короля *Луї XIV* (*Louis XIV, 1638-1715*) і іспанського короля та імператора Священної Римської імперії *Карла II* (*Karl II Habsburg, 1661-1700*) з привітанням з нагоди вступу на трон. А пізніше, коли повернувся з перемогою у битві з турками під *Віднем*, папський нунцій у Жовкві вручив йому меч, освячений *Папою Інокентієм XI* (*Innocentius XI, Benedetto Odescalchi, 1611-1689*).

1693 року останній раз, уже хворим, король був у Жовкві 10 місяців. У замку в той час відбулися заручини його дочки *Терези Кунегунди* (*Teresa Kunegunda Sobieska, 1676-1730*) з баварським електором *Максиміліаном* (*Maksymilian II Emanuel Wittelsbach, 1662-1726*).

Ніхто із його синів не сів на трон. Королева *Марія-Казимира* (*Maria Kazimiera de La Grange d'Arquien, Marysienka, 1641-1716*) доживала віку у замку *Блуа* під *Парижем*. А королевичі останні роки життя провели у Жовкві. Спочатку в замку поселився *Костянтин* (*Konstanty*

Władysław Sobieski, 1680-1726) з дружиною *Марією-Йосифою де Вессель (Maria Jyzefa de Wessel)*. Вони дбайливо опікувалися замком і намагалися зберегти усе так, як було за життя славетних предків. Після смерти чоловіка вдова ще два роки жила в замку, а згодом виїхала з Жовкви і маєтки перейшли у власність старшого сина короля – *Якуба (Ludwik Henryk Jakub Sobieski, званий Fanfanikiem – Фанфаном, 1667-1737)*. Останньою власницею замку і міста із Собеських була дочка Якуба – *Марія-Кароліна (Maria Karolina Sobieska звана Charlotta – Шарлоттою, 1697-1740)* у 1738-1740 рр.

У XVIII столітті, коли замок належав литовським магнатам *Радвилам (Radvilos, Radziwiłłowie)*, до палацу була добудована двоярусна галерея. З XIX ст. замок, як і все місто, почав занепадати.

Золота епоха королівського двору та придворних «королівських» євреїв відійшла. Королівська резиденція почала перетворюватися у звичайний *єврейський иттел*.

Однак і тоді у Жовкві мешкали такі знані особистості, як *Якуб Бецалель (Yakub Betsalel')*, *Зандер Шор (Sander Shorr)*, видатний *маскіл* та філософ *Нахман Крохмаль (Nahman Krokmal, 1785-1840)*, який працював у місті і як інтелектуал, і як бухгалтер (інтелектуалам завжди було важко заробити на життя інтелектуальною працею).

У Жовкві, на вул. Шевченка, 9, був єврейський цвинтар. Але оглянути можна найголовніше – Жовківську синагогу – Перлину ренесансної архітектури краю. Її пробують утримати в належному стані, хоча, ясна річ всередині нічого немає, але хоча б прибрано. Нещодавно

було дах вкритий мідною бляхою. Збереженню синагоги сприяє і те, що місто є архітектурним заповідником.

1931 р. у Жовкві мешкало близько 3 000 євреїв, а у Жовківському повіті – 3 344 євреї.

Pinkas Hakehillot Polin: Encyclopedia of Jewish Communities, Poland, Volume II, published by Yad Vashem, Jerusalem.

145

ЗИГМУНТ ГАВПТ. ПОВТОРЕННЯ

МАРЕК

ВІЛЬЧИНСКІ

Зигмунт Гавпт, польський письменник і маляр, котрий народився в 1907 році в Улашківцях на Поділлі й помер у 1975 році в еміграції у Вінчестері в американському штаті Вірджинія, потрапляє на шпальти «І» уже вдруге¹. Тим разом це сталося тому, що упродовж кількох років свого життя він був пов'язаний із Жовквою, де опинився разом із батьками в 1916 році, і де мешкав, із перервами на навчання в школах Тернополя та Львова, а потім на незавершені студії у Львівському університеті ім. Яна Казимира та паризькому *Université de la Cité*, аж до 1933 року. До скромного за обсягом літературного доробку Гавпта, одного з кращих стилістів польської мови в ХХ столітті, котрого під оглядом якості та оригінальності вислову можна сміливо поставити поруч із дрогобичанином Бруно Шульцом, належать всього лиш дві збірки оповідань, видані в Парижі Літературним інститутом Єжи Гедройця: *Pierścień z papieru* (Паперовий перстень, 1963) і посмертна *Szpica* (Головна похідна застава, 1989). У сучасній Польщі Гавпт аж ніяк не належить до числа популярних авторів, проте до негласного (і доволі елітарного) клубу його шанувальників належать численні письменники (в тому числі добре знайий в Україні Анджей Стасюк), критики і літературознавці. Звісно ж, варто, щоб його рафінована проза потрапила до рук читачів і в його «малій вітчизні», яку в вересні 1939 року він покинув, але яка супроводжувала його в пам'яті навіть за океаном.

Втім, було б хибним спрощенням припустити, що Гавпт є передусім ще одним ностальгійним «кресовим» письменником, котрий зі сльозою в оці згадує «втрачений рай» юности – подільські луки, архітектуру Жовкви і атмосферу довоєнної львівської богеми. Далєбі Жовква стає під його пером мало не відчутним на дотик конкретним буттям, як-от у чудовому, майстерно сконструйованому оповіданні «Лютня», чи в контрапунктовій гутірці «Про Стефцю, про Хаїма Іммерглока та про скіфські браслети» (обидва тексти у цьому числі), проте інтенсивність, щільність опису – то лише одна сторона Гавптового рівняння, його своєрідної нарисної геометрії, породженої уявою письменника. Природно, що на неї можна легко впливатися, як оце я вплимався у пастку образу із «Лютні», коли кілька років тому, стоячи на містку через річку Свиню, читав уголос наступний уривок: «Біля кригорізів мосту громадилися величезні, позеленілі та закаляні крижини, і через них переливалася з гамором вода, підступаючи до поверхні мосту. З самого ранку було чути приглушені вибухи. На мосту стояв поручник Соболевський, тримаючи в зубах витяжне кільце ручної гранати. Біля передмостового укріплення, поруч із відкритою скринєю, у відсіках якої видніли оливкового кольору яєчка наступальних гранат, клячав вахмістр і «ладував» їх, вкручуючи їм запали. За мить поручник Соболевський, що шукав поглядом щілину між крижинами, кидав із розмаху гранату і згинався навпіл, криючись від бризок води і крижаного дощу, який після вибуху спадав на поверхню мосту. Це мало допомагало».

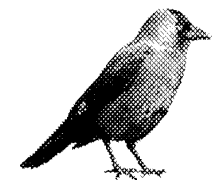

Тієї миті, над вутлим, літнім потічком Свині мені було важко уявити собі жажіття повені, але в тих п'яти реченнях міститься, зрештою, все: брудна зеленавість криги, оливкові шкарлупи гранат, шум води, гук вибухів, квапливість і схоплені у кінематографічному ракурсі рухи двох вояків, котрі використовують знаряддя, зазвичай призначені для завдання смерті, із несподівано мирною метою. Дійсність *in statu nascendi*, у дистильовану мить тривання власне *тепер*, а властиво *тоді*, бо оце ж ми маємо справу із повторенням, зі спробою, аби те, що вже було, вдіялося ще раз, наперекір проминанню часу і не насправді, лиш на папері. Тож я похопися і перечитав текст двічі, щоб тим повтором допомогти повторенню. Теж мало допомогло.

А відтак у фіналі оповідання «Про Стефцю, про Хаїма Імерглюка та про скіфські браслети» я натрапив на такий період, мало не Шульцівський за тональністю: «Поведи її уперед натертими небосхилами підлог, інкрустованими ініціалами меблів, фритюрами кухонних фаршів, фіоритурами модних фризур, фата-морганями альковних фіранок...²» У літературній польській мові зазвичай не прийнято повторювати приголосні на початку сусідніх слів, тому подібне демонстративне нагромадження алітерацій не може не спонукати до роздумів, зокрема тому, що Гавптівська fuga з літерою «ф» супроводжує опис останніх, випадкових відвідин письменником Жовкви під час вересневої кампанії, за кілька днів до безповоротного перетину кордону з Угорщиною. Найявні, отож, – теоретично – прекрасні умови, щоби поринути в ностальгію, щоби обмежитися

спробами вхопити обриси об'єктів і, звісно ж, атмосферу поразки, після якої йому врешті судилося знайти постійне місце проживання абсурдно далеко, аж у Новому Орлеані. Алітерації, цей раптовий естетичний надмір, змушують зауважити деталі, які легко можуть пройти повз увагу читачів «кресових» спогадів: назва іншого оповідання «Емма Боварі – то я сам», цитата з Флобера, або персонаж, який ні з того, ні з сього вигулькує в «Лілі Марлен» серед хлондських євреїв, італійський філософ епохи раннього Просвітництва, автор *Нової науки* Джамбатиста Віко.

Із Флобером, легендарним ремісником французького речення, Гавпта пов'язує ставлення до мови та загострене усвідомлення форми. Щоправда, у тексті фігурують дві жінки, котрих терзає банальна туга за недосяжним – за Львовом, де в крамниці по вулиці Сикстуській (тепер Дорошенка) можна придбати щось настільки чудове, що назва отого чогось поступається трьом крапкам, і за «австрійськими» часами, коли у добу правління Франца Йосифа «народові добре жилося», набагато краще, ніж пізніше, – але річ не в темі, а в конструкції. На перший погляд «Емма Боварі – то я сам» закінчується дивно: раптом, після поліграфічної паузи у вигляді пунктирної лінії, відбувається стрибок із Галичини до... американської Луїзіани, з відступом про надумані, сповнені вигадок *Листи з мандрівки до Америки* Генрика Сенкевича і наче мимохідь кинutoю заувагою про мистецтво опису. Тимчасом Гавпт переноситься в оповіданні з-під «Копичинець або Рави-Руської» на береги Міссісіпі, пробуючи, а чи не вдасться йому штука

переказу органам чуття читача конкретики барв, яскравого світла і спеки в Новому Орлеані, і штука ота вдається надзвичайно. Отож, він сам водночас і є, і не є героїнею Флобера, хоча, як і автор *Мадам Боварі*, не може заперечити тотожності з екс-галицьким оповідачем і його персонажами. Попри це, він виявляється насамперед письменником, спроможним створити зі слів будь-яку реальність, навіть «чужу», із безладною англійською мовою літнього негра, котрий виголошує проповідь до водяних бабок, яка звучить майже так само

природно, як процитована за кілька сторінок до того українська.

Чому Віко? Бо все повторюється в безустанних поверненнях на різних рівнях часу і в змінних вимірах простору. В *Новій науці* мислителя з Неаполя можна знайти доктрину *corso* і *ricorso*, вічного повернення того самого лише з незначною, культурно детермінованою різницею. Те, що діялося колись у Жовкві, Стрию або Хлонді, може трапитися знову й знову в Парижі, Новому Орлеані, або в кам'яному кільці тисячолітнього

Жовква, двір королівського замку, ХХ ст.

Стоунгенджа: в Хлонді, наприклад, офіцер кінної артилерії Войцеховський зустрічається із Саронькою з цілком очевидною метою на місцевому кіркуті, а через багато років оповідач знаходить серед поганських мегалітів на рівнині Солсбері залишений там випадковими коханцями презерватив. Щоб ще більше ускладнити світ, надгробки з кіркута встигають уже внаслідок історичних перипетій перетворитися на вичовганий тротуар, а полковник Хмура, командир артилерійського дивізіону, до війни кадровий офіцер, доживає віку в комуністичній Польщі як колишній працівник фабрики забавок. І все це під назвою «Лілі Марлен», бо може найважливішою в цій історії є славетна пісенька Лали Андерсен, запущена у світ Марлен Дітріх, тобто музика з її ритмом, мелодією і повторюваним приспівом – внутрішній лад, необхідний і в літературному творі.

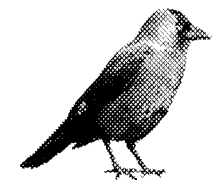
Перш ніж врешті повернутися знову до Жовкви, тобто до «Лютні», ще кілька речень про найкоротший із представлених текстів, «Два візити», який вимагає суто фактографічного пояснення. Поет, котрого оповідач відвідав на курорті в Трускавці, – це Казимир Вежинський, який народився в Дрогобичі та виріс у Стрию, а в 1928 році здобув золоту медаль на літературному конкурсі, що супроводжував літні Олімпійські ігри в Амстердамі; як і Гавпт, в роки війни потрапив у еміграцію, упродовж двадцяти років мешкав у США, в Саг Гарбор на північній околиці Лонг-Айленду. Там відбувся повторний візит, у декораціях дюн, океану й безлічі птахів. Як бачите, закон повторення збувається у Гавпта багатьма способами, також

і в реальному житті. Але час повернутися до «Лютні», жовківського *opus magnum*, час підбити тимчасовий підсумок...

«Лютня», яка в першодруці має ще підзаголовок «путівник по Жовкві та її пам'ятках», починається, невідь чому, з Москви: до «Білокамінної» наближається верхи на коні татарський посланець із «ярликом», ханським указом, а бояри принижено його приймають. Коли опис вершника уже набув обертів і навіть знайшов свій фінал у ресторані на Хрещатику, раптом надходить мить для зміни декорацій: «Але «Білокамінної» я ніколи не бачив, ані не давав чайових татарам-офіціантам. Натомість про Жовкву я можу розповісти дуже багато». Відтак маємо оте «дуже багато» – інтимно, в постаті спогадів про дитинство чи военний вересень, або майже офіційно, в конвенції бедекера, де належним чином перелічено усі місцеві пам'ятки, включно з парафіяльним (нині колегіальним) собором, греко-католицькою церквою, ренесансною синагогою, запроектованою відомим італійським архітектором, і замком Собеських. Загадка Москви розгадується врешті в парафіяльному соборі, місці останнього спочинку коронного гетьмана Станіслава Жолкевського, одного з найвидатніших керманічів давньої Речі Посполитої, котрий здобув і впродовж понад двох років утримував Кремль. Усе оповідання точиться в змінному ритмі життя гетьмана і тривання його ідеального міста, політичних і військових успіхів, які закінчилися поразкою і смертю під час відступу з-під Цецори, помережане описами та ремінісценціями самого Гавпта, з котрим,

150

поза усякими сумнівами, можна ототожнити оповідача. Блукаючи в мундирі покинутим міським архівом, він знаходить на стосі старих документів згаданий у назві інструмент, знову риторичний троп музики, а отже квазі-музичної організації тексту, який пов'яже розбіжні мелодійні лінії. Звідси уже близьенько до жалобної коди, до міста з екзотичною назвою «Нестеров». В останньому абзаці прізвище полеглого російського авіатора прикриває Жовкву, неначе чужинський могильний камінь – плита «кенотафу». На жаль, письменникові не судилося упевнитися, що нині єдиним історичним жалобним знаком є у відродженій

українській Жовкві надгробок пана гетьмана в реставрованому завдяки зусиллям польських консерваторів колегіальному соборі.

В загадковій розвідці, присвяченій повторенню, Кіркегор пише: «Моє відкриття, хоча й несуттєве, було, втім, дивовижним: адже я виявив, що повторення неможливе, а переконався у цьому, повторюючи щось багато разів». У своїй прозі Гавпт безугавно робить те ж саме відкриття, чи йдеться про панну Стефцю, поховану в кургані скіфської принцеси, Хаїма Іммерглюка, чи Жовкву або Хлонд. Можна повторювати минуле знову і знову, але воно завжди розпадатиметься під

151

жовкві, глиньська брама, хх ст.

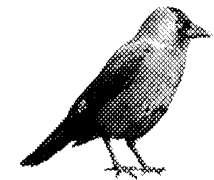
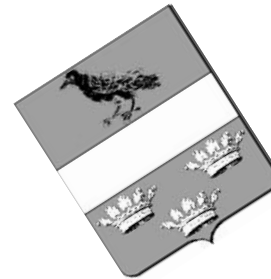
пером на абзаци, поділені низкою тире на фрагменти, окремі образи. Але, мабуть, варто намагатися, позаяк у саму Жовкву вписане сізіфове зусилля: «[...] замок, [...] заснований на плані прямокутника з чотирма колосальними вежами. Коли під час однієї з воєн вигорає одне його крило, тоді в другому щось гніздиться. [...] Потім надходить нова війна, вигорає оте крило, і поволі, розважливо мешканці беруться до відбудови іншого. В ящиках гасять вапно, сиплеться пил зі звожуваної цегли, зводять риштовання, під склепіння підставлять форми, і мурі знову оживають і дихають заново». Так це виглядало століттями, але хто знає, може невдовзі Жовківський замок вдасться нарешті відбудувати цілком?

152

1. В числі 14 (1998) „І” були опубліковані перекладені Андрієм Шкраб'юком оповідання „Покер у Гортанах” і „Баскійський диявол”. А Шкраб'юк вдався до децю іншої форми відтворення прізвища письменника, яке в оригіналі пишеться Haupt – Гавпт.

2. У польському оригіналі: “Poprowadź ją naprzyd poprzez froterowane firmamenty posadzek, fornirowane floresy mebli, fryturę faszerowań kuchennych, fiorytury fryzur modnych, fatatorgany firanek sypialnianych...” При перекладі задля збереження автентичности сенсу довелося відмовитися від частини алітерації.
– Прим. перекладача.

Переклав Андрій Павлишин

153

Precoman
 ZOLIKEN
 19 APR
 Jagönniz
 An:
 Ein Löbliches Herr
 Justizamt
 zu
 Kautz-
 Watauer Dornis
 in Köfzin
 Ten Kalkria
 " Lemberg
 " Olmutz
 " Prag
 Tientsch harte Post

інший на межі культур
і у просторі тексту в прозі
зигмунта гавпта

ТЕТЯНА
ДОВЖОК

Зигмунт Гавпт належав до останніх з галицько-подільського «клану ерцгерцога» (як іменував багатонаціональну спільноту Австро-Угорщини галичанин Анджей Кусьневіч [Kusniewicz 1980, 99]), народився 1907 року в селі Улашківці на Поділлі у скромній учительській родині на теренах імперії, що хилилася до занепаду. Знаменно, що З. Гавпт був випускником останнього класу львівської гімназії ім. Імператора Франца Йозефа I – наступного року школа прибрала ім'я Миколая Коперніка, навчався у Тернополі, Жовкві, Львові, збирав і реєстрував враження багатонаціонального культурного терену, що дарував йому безліч творчих імпульсів. Збірка оповідань «Перстень з паперу» (1962) залишилася єдиною книгою, що вийшла друком за життя автора. Наступна під назвою «Передова варта» була опублікована тільки-но 1989 року у серії «Бібліотека «Культури».

Творчість З. Гавпта – реконструкція фрагментів першосвіту – світу дитинства і юности, де були сформовані критерії життєвого вибору, буття і співбуття з людьми. Культурне різноголосся закладає в основу його світосприйняття на всі подальші роки особливу чутливість до Іншого: «Ми там жили, співжили з людьми, які схоже, але інакше говорили, інакше жили, пазурами з землі видирали своє існування, кохали, помирали... Говорили схоже, але інакше, з придилом, aspire, від них багато переходило до нас, до львівської говірки, до тієї шляхетської,

міщанської, інтелігентської польської мови, надаючи їй виразно-провінційного, помітного акценту» [Haupt 1989, 130], – визнає автор в оповіданні «El Pelele». Згодом в оповіданні «Світи» з'являється найголовніше питання всієї творчості: «Де пролягає межа між мною та іншим?» [Haupt 1989, 159]

Образ Іншого у З. Гавпта – це насамперед образ українця, що реалізується як амбівалентний: є одночасно невід'ємною ознакою «свого світу» та найбільш агресивним противником, загрозою для польської екзистенції на «кресах». В оповіданнях, істотною частиною яких є ремінісценції з періоду найбільш раннього, напівсвідомого дитинства, вже присутні картини українського побуту та образ українця, («Поминки», «Було дуже дивно, бо...», «Фрагменти»), який у призмі дитячої свідомості постає екзотичним, незрозумілим, дещо загрозливим Іншим-Чужим, і таке його сприйняття частково збережеться у всій подальшій творчості.

З. Гавпт далекий від продовження традиції літературного міту польських «кресів», головне в його доробку – роздуми про людину та світ – найчастіше протікають поза рамками історичності, там, де місце і події набувають універсального характеру. В його оповіданнях немає ані слова про історичну місію поляків на «кресах», немає порохунків, хто кому і скільки винен, хто кому більше завдав кривди. Універсальність пограниччя як місця автентичної зустрічі різних народів і культур, місця, де стикалася одна з одною «полярна іншість» [Haupt 1989, 158], звільняє їх від однозначності полоноцентризму. Сутність та

цінності втраченого світу письменник прагне віднайти в органічних виявах різних культурних начал, у їх схрещенні та протистоянні: у мовній польсько-українській мішанині (балак), у польській, українській, єврейській топоніміці, антропоніміці, яка була «незаперечною візиткою» присутності цих культур на Поділлі, в етнографічному колориті тутешнього побуту (найяскравіші взірці – оповідання «Перстень з паперу», «Це я сам – Емма Боварі», «Європія зростає до нуля»).

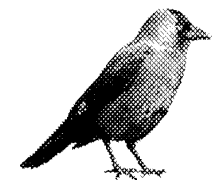
156

Художня дійсність у З. Гавпта неодмінно формується у призмі свідомости Іншого – відмінного від пересічно-польського типу світосприйняття. Проте ця дійсність у З. Гавпта – не результат креативних зусиль автора, а частина його власної, нефіктивної біографії, тому з позиції Іншого осмислюється, фактично, індивідуальний досвід, особисті переживання та процес пізнання світу самим письменником, причому часто сам процес переходу Я автобіографічного в Я ліричне, ефект «бокового зору» стає важливим предметом філософської рефлексії автора-наратора (пор. оповідання «Чати», «Світи», «Біла мазурка», «Фрагменти»). Інший у З. Гавпта – це не завжди представник іншої нації, часто це невловимий зовнішній «третій», що спостерігає за діалогом культур, виступаючи в ролі того сумлінного свідка, який, за Е. Левінасом, забезпечує відкритість та неогоїстичність зверненої одне до одного розмови.

Митець прагне завдяки слову проникнути у суть змінности світу й речей, а відтак знайти відповідь на питання – хто я? і куди прямую? (звідси – провідний у З. Гавпта мотив дороги),

а також – хто я стосовно іншої людини і ширше – стосовно світу, що мене оточує – де межа між єдністю і окремішністю? – «Людина близька мені настільки, що я ідентифікуюся з нею. Наше людство таке подібне, що ми – одне ціле. Ми – одне ціле, і так, і ні» [Haupt 1999, 281], – писав З. Гавпт в оповіданні «Фрагменти». «Відходжу і приходжу. Наближаюся й віддаляюся. Є мить, коли я себе цілком усвідомлюю, а потім гублюся й роздрібнююся в навколишньому просторі. Я є тут і мене немає, бо я вийшов назустріч вигаданому» [Haupt 1989, 161], – так митець прагне виразити складність відношення поміж Я-автором і Я-оповідачем, що трансформується в ситуацію зустрічі Я та Іншого, де останній потребує граничної уваги, аби «промовляти власним голосом», непідлеглим авторському наративу. Іntenцію «розчинення в Іншому» письменник виражає у прийомі, сигналізованому формулою «це я сам» (назва одного з найвідоміших оповідань Гавпта – «Це я сам – Емма Боварі»): він на мить перероджується в леопарда, який скрадається до красуні-сестри («Що нового у кіно?») [Haupt 1999, 40], іграшкового паяца, яким граються молоді черниці («Нетота») [Haupt 1989, 134] колишню кохану Анусю, що самотньо прямує тротуаром («Мадригал для Анусі») [Haupt 1999, 109], і навіть у дорогу, якою їде він сам і яка у контексті його творчости стає метафорою вічного пошуку і вічного становлення («Чати») [Haupt 1989, 193].

Перевтілення Я в Іншого створюють можливість багатовимірною огляду зображуваного світу, вибудовують діалогічний образ. Як писав М. Бахтін: «Переживання [...] має

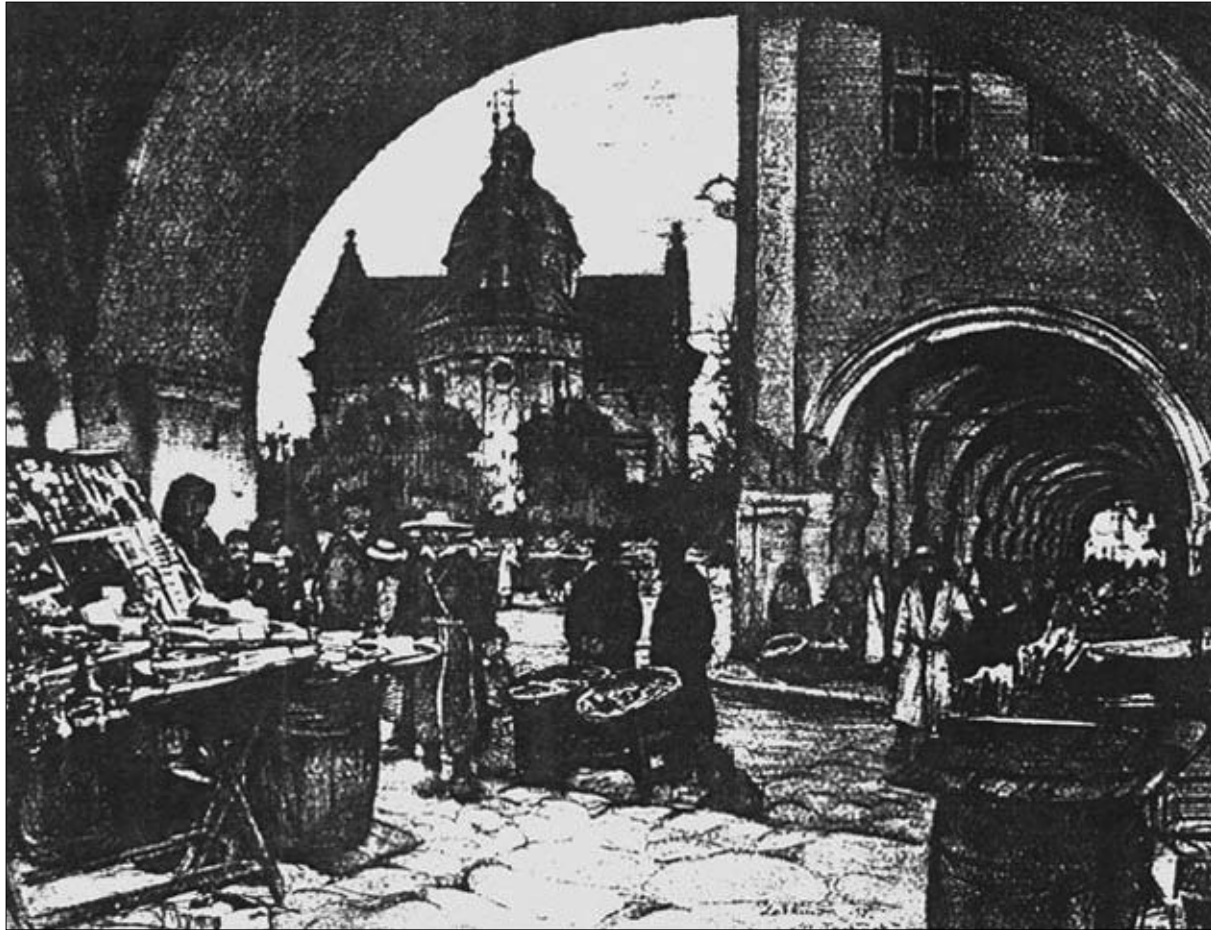

двокий характер: я та інші рухаємося в різних площинах бачення та оцінки; щоб перевести нас в одну площину, я повинен ціннісно стати поза своїм життям і сприйняти себе як іншого серед інших» [Бахтин 1994, 134].

Прагнучи у тексті «надати слово чужому», З. Гавіт стикається з проблемою «невиражальності» живого світу, труднощами передачі «живого слова» у фіксованій мові-

нарації, із засиллям готових стереотипних формул, які мимоволі спотворюють автентичність предмету опису, заганняючи його у загальноприйнятні рамки художньої форми:

«Хотілося б написати щось таке універсальне, аби відгукнулося воно у вусі кожного, аби мало оту об'єктивну цінність. Назбираєш собі дрібниць, реалій, сміття екзотики і в поті чола берешся до роботи, і одразу підкрадається

Жовква, ХХ ст.

до того штамп, щось саме водить рукою, аби написати так, а не інакше, і що з того всього виходить? Неправда, яку кожен помітить, інстинктивно відчує, що це неправда. А вистачило б двох слів...» [Наурт 1989, 62]. Тому залучаючи читача до авторства, вступаючи з ним у творчий діалог, письменник прагне досягти тієї універсальної об'єктивності, яка дозволила б кожному читачеві зустрітися з «кресовою» дійсністю сам на сам, емоційно пережити її без повчального впливу авторського слова. Такий принцип «ненасилля над Іншим» виражається в уславленні унікальності кожного людського індивіда, неповторності кожної істоти й сутності навколишнього світу: «Досить цього узагальнення, колективного мислення і бачення. Взяти кожну людину окремо, так, ніби це унікал, самому переконатися, що це неодмінно унікал. Такий самий, як я, такий самий, як той інший. Дійсно окрема й особлива людина, дійсно неповторна» [Наурт 1989, 157-158].

Цей принцип З. Гавпта втілює і в темі міжетнічних взаємин: письменник далекий від полоноцентризму, проте і не стає на шлях пошуку якоїсь «об'єктивної істини», яка могла б погодити всі сторони. Амбівалентність пограниччя виховала у З. Гавпта надзвичайну чутливість до будь-яких форм стереотипу. В оповіданні «В Парижі і в Аркадії» письменник здійснює спробу деконструкції стереотипного «іміджу» українця і водночас – міту одвічної ненависти між поляками й українцями. У Парижі зустрічаються два емігранти: українець і поляк, які залишили «креси» після Другої світової війни. Для них втрачена назавжди спільна приватна вітчизна уособлює різні ідеологічні

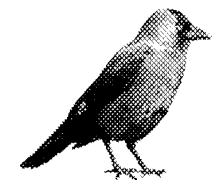
вітчизни. Оповідання демонструє механізм функціонування етнічних стереотипів поляка й українця в ситуації, коли обидва перебувають поза «малою вітчизною», а причина конфлікту вже не існує. З цієї перспективи поляк-наратор усвідомлює безсенсовність усіх суперечок з українцем, який стає репрезентантом українського народу. Проте обох героїв поєднує спільне минуле, тобто ворожість. Мова ненависти, якою вони користувалися на батьківщині, стає мовою порозуміння [Наурт 1999, 48]

Далекий від ідилічності образ України й українців в оповіданні «З Роксоланії», назва якого відсилає до відомого твору ренесансного поета (Ш. Зиморович «Роксоланки», 1654). З. Гавпт вступає в полеміку з виплеканим у літературі мітом українського раю, в автоіронічному коментарі він показує, як легко було б задля створення «підмальованого» художнього образу перетворити прозаїчну, навіть моторошну дійсність, на легенду, а українського селянина, який згвалтував недорозвинену дівчинку, що доглядала гусей, на героя пасторалі-ідилії. Проте за ідилічною декорацією відкривається упосліджений край, і в цьому контексті історія про згнатьблену дівчину – це для письменника «символіка, що поширюється на всю тамтешню кривджену, гвалтовану, забуту землю, сирітську і гарячу» [Наурт 1991, 15].

Для З. Гавпта це насамперед край «орачів, дроворубів, косарів і рибалок, пічників, каменярів, столярів, наймитів, батраків та економів [...] конюхів, пастухів [...] церковних дяків» [Наурт 1991, 14], тобто українців, які

158

займали переважно нижчі щаблі соціальної драбини та переробляли незліченні багатства своєї землі на користь незлічених завойовників, які ділили землю на «воєводства, каштелянства, староства, [...] губернії, області» [Наурт 1991, 14], прозивали народ «русинами з чорним піднебінням, хамами, хохлами» [1991, 14]. Ці люди, що віками виконували підневільні роботи, «призвичаєні сотнями років, поколіннями, що хтось приходив, стояв над ними, поганяв пугою, батогом, палицею, нагайкою і дивився, аби вони належно працювали», зберігають

в очах письменника «якусь гідність, котрої жодне насилля не відбере» («Баскійський диявол») [Наурт 1989, 139]. Тож образ українця далекий від поширеного у польській літературі стереотипу варвара без свідомости й моралі.

У текстах З. Гавпта найбільшою провинною Польщі щодо «кресової» землі є її незнання та небажання пізнати. Розгорнута метафора «глухоти» на заклик Іншого лягла в основу оповідання «Золота грамота». До теми декрету повстанчого Тимчасового Народного уряду, виданого у травні 1863 року, в якому

жсовквкв, початок нацистської окупації, 1941

160

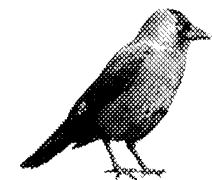
проголошувалося зрівняння у правах польського, українського й литовського народів, а також невід'ємного від цієї теми мотиву різні у Соловйові зверталися Я. Івашкевич («Заруддя»), Ю. Лободовський («Золота грамота», «Пісня про Україну»), Л. Совінський (драма «На Україні»), Ф. Гавронський («Історія родини Животовських»), Ю. Волошиновський («1863 рік») та ін. Проте З. Гавпт не використав цей мотив для роздумів над проблемами польсько-української історії, а надав цьому класичному в польській літературі епізоду універсального звучання: Золота Грамота, незрозумілість якої для українського простолюдю призвела до трагедії, стала в оповіданні символом непорозуміння між людьми, знаком об'єктивної нездатності сучасної людини встановлювати інтерперсональні контакти. Оповідач, змушений під час війни висадитися з парашутом у горах, потрапляє в невідому місцину, де всі мешканці внаслідок дивного генетичного переродження – глухонімі. Спроби порозумітися з тубільцями різними мовами не дають результату. І тоді з глибини підсвідомості наратора вириваються слова Золотої Грамоти, які колись промовлялися в іншій «дикій» країні, до інших тубільців. Проте «як деінде, в інший час, ця грамота не викликала всезагального схвалення, так і тепер, промовлені у цій гірській пустелі, її слова ніби канули в прірву» [Haupt 1989, 251].

Зіставлення «глухоти» українських селян з глухотою горців утворює багаторівневий паралелізм. Відсутність реакції на слова Золотої Грамоти в обох випадках спричинене байдужістю, яка виникає через брак спільної мови і спільної площини порозуміння. Проте

не лише відсталість та ізольованість гірських поселенців є причиною нерозуміння сторін, але й «гуліверівська пиха» [Haupt 1989, 251] прибульця, який довгий час намагається нав'язати своїм рятувальникам власні критерії світосприйняття. Лише тоді, коли наратор сходить зі свого постаменту цивілізаційної вищости і пробує поглянути на себе самого з точки зору Іншого – архаїчної спільноти, він помічає свою екзотичність та «нижчість» у цьому герметичному світі: «Моя специфічність та винятковість була, власне кажучи, чимось потворнуватим на тлі цього відмінного світу [...] я навіть відчував відразу, яку в цих людях пробуджувала моя инакшість, чужорідність прибульця з іншого світу» [Haupt 1989, 254].

В оповіданні розкриваються два рівні значень. Перший містить пряму аллюзію до польсько-українського конфлікту 1863 року, який виник через відсутність порозуміння між народами, поширюючись на характер польсько-українських взаємин загалом. На другому розкривається універсальний зміст оповідання-символу: лише зайнявши горизонтальну позицію Я-Ти щодо Іншого можливо налагодити з ним повноцінний творчий діалог, – чути заклик Іншого та відповідати йому у кожен момент свідомої себе екзистенції.

Інший у творчості З. Гавпта втілюється у цілому спектрі іпостасей: від інонаціонального, соціально відмінного до універсального контексту самопізнання й самоусвідомлення, а передусім – Іншого-ближнього, що вимагає уваги, але не зверхности, співучасті, але не повчання. Нездатність чи небажання вступити в діалог з Іншим постає у творчості З. Гавпта

як основоположна причина лих і конфліктів, в яких людина гине або втрачає своє людське обличчя: від любовних драм, міжетнічних та соціальних конфліктів до геополітичних катаклізмів, що впливають на долі мільйонів громадян землі.

1. *Бахтин М.* Автор и герой в эстетической деятельности // Работы 20-х годов. - К.: Next, 1994. - С. 107-140.
2. *Бубер М.* Я и Ты. - М.: Высшая школа, 1993.

- 175 с.

3. *Левінас Е.* Дослідження думки-про-иншого. - К.: Дух і Літера, 1999. - 291 с.
4. *Haupt Z.* Pierscien z papieru. - Gładyszczw: Wydawnictwo „Czame», 1999. - 295 s.
5. *Haupt Z.* Szpica. Opowiadania. Warianty. Szkice. - Paryz: Biblioteka Kultury. Instytut Literacki, 1989. - 284 s.
6. *Haupt Z.* Z Roxolanii // Kresy. Kwartalnik literacki. - 1991. - Nr 6. - S. 13-15.
7. *Kusniewicz A.* Moja historia literatury. - Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980. - 215 s.

жосовквв, початок нацистської окупації, 1941

ЛЮТНЯ

ЗИГМУНТ

ГАВПТ

А про «Білокамінну», що ж то я можу написати про «Білокамінну»? Що ніколи там не бував, що то далеко, неблизький світ, що наші не називали її на ім'я, бо ім'я стосувалося розлогих просторів, а називали її просто «Столицею». Столицею, але чого? Пограниччя березової тундри і боліт, і степу й татарських володінь. Отож, якщо вже мені забаглося її уявити, то моїй уяві пособить уява інших.

Візьмімо, приміром, такий образ, що міг би вийти з-під пензля якогось набундюченого мазія XIX століття із Третьяковської галереї, або, ще краще, запозичений із фільму Ейзенштейна. Зима, усе засипано снігом аж до синього лісу на горизонті, і присадкуваті вежі, і бані церковні, і частокіл навколо граду, і білий дим із міських коминів на тлі чорного неба. Перед герсою брами – чекають. У важких кожухах і шубах, стьобаних товстих каптанах, шкіряних обладунках із понашиваними на них бляхами, притятим волоссям, бородами (бороди носили, і через багато років пан Пасек згадував, що в битві під Ляховичами аж дивно було наскочити на отакого бородатого войовника, котрий заслонявся іконою, «наче на панотців кидатися», – каже пан Пасек). Від овиду відривається рухлива кома, росте, уже можна розпізнати вершника на коні, кінь продирається крізь замети й заструги та розпорошує грудьми снігову імлу поперед себе. Вершник більшає, уже можна розгледіти бахматову гриву із вплетеними у неї монетами, угорі скарлюченого в кульбаці вершника, в гориті лук, нагай при зап'ясті й вузькооке обличчя. То посланець із Казані, баскак.

А тепер починається церемонія, урочистий ритуал якої нічим не поступається жорстким правилам, чинним при дворі Габсбургів у Ескоріалі або Валуа в Тюільрі. Вершник уже поблизу, і сполохане гайвороння зривається зі снігу та кружляє в небі. Бахмат лупає очима, хрипить і обережно ступає на розстелені на снігу вовчі, ведмежі, лосині, тигрячі шкури, на мерехтливій від чудесних барв коберці, саруки, гамадани, карамани, бухарські дивовижі. Грузнуть у них і потопають непідковані кінські копита. Вершник сидить на коні незворушно, і згори позирає на голені потилиці зібраних, коли ті б'ють до землі чолом. Відтак найстарший із присутніх достойників підходить до путлиці й тримаючи обіруч подає вершникові чару, наповнену пінливим кумисом. Посланець п'є, кумис стікає з його обвислих вусів, краплі молока падають на килим. До того ж церемоніалу належить, щоб найстарший з-поміж приймаючих смиренно припав до землі та злизав проліті краплини напою.

Вершник не зсідає з коня. З горита для лука він швидким рухом добуває берестяний сувій – «грамоту», «ярлик» із волею, указом хана. Приймаючі знову б'ють чолом, торкаючись головами землі.

Що б я мав тут оповісти про «Білокамінну»: про Китай-город, про Крим-город¹, про Троїцькі ворота, про Успенську Богоматір, про церкву Василя Блаженного і про велику гармату, яку називають Цар-Гарматою? Я ніколи цих див не бачив.

Колись, як я був малий, пам'ятаю, батько повернувся з якоїсь тривалої подорожі кіньми, найнятим запрягом. Щось там було – здається,

164

фірман мусив залишити вдома лоша припряжної кобили, і йому довелося віддіджувати їй молоко, вим'я у неї набрякло, отож конче було вдатися до цієї процедури. То мій батько звелів йому зідидити оте молоко до підставленого горняти, а потім сказав мені напитися того кобилячого молока. Трохи то було дивно, трохи огидно, але я напився, і батько, задоволений своїм помислом, дивився на мене й ніби глузливо посміхався, і сказав мені: «А знаєш, тепер на верхній губі з одного боку виростуть у тебе три такі волосини, і з іншого боку три волосини, і очі в тебе зробляться розкосими, і будеш ти зовсім як татарин». А що татари? Нам сьогодні кажуть, що, знову таки, не варто аж так зверхньо ставитися до них, що то була культура, яку ми просто не тямали або не доганяли, що «кожен у кишенці жилета, кожен із тих татарів носив годинник на ланцюжку». Так – оті з Золотої Орди, і ті з Астрахані, і з Перекопа, і Добруджі, і ногайці, і Біла Орда, і Чорна Орда, і ті, хто збирали данину від князів. Аж поки одного разу посольство від Рюриковичів, яке прибуло з даниною до Казані, не знайшло кому її переказати. Настало Куликове поле, минуло сто років, двісті, триста, і страшні колись татари, кажуть, стали найкращими офіціантами у найбільш вишуканих ресторанах імперії, завжди, начебто, таким метрботелем чи «обером» в елегантному ресторані на Хрещатику чи на Мойці був татарин, котрий вклонявся і брав чайові.

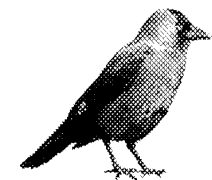
Але «Білокамінної» я ніколи не бачив, ані не давав чайових татарам-офіціантам.

Натомість про Жовкву я можу розповісти дуже багато.

• • • • •
Вона лежить біля підніжжя Розточчя – узвиш і пагорбів, зелених від дубів, буків, грабів і модрин. Колись клімат тут був іще солодшим, що видко з назви передмістя Винники, а скрізь, де є якісь Винники, одразу втямки, що тут колись садили виноградну лозу. Зрештою, Винники були тут іще до того, як заснували Жовкву.

Нею тече річечка, яку називають просто Свиною. Я питав батька: чому Свиня? «Бачиш, – сказав мені батько, – люди завжди так назвуть воду, як вона буде чинити їм шкоду». Бо ця непоказна вода, що тече глибоким ровом, зарослим зеленими лопухами і верболозом, каламутна від мулу, пливе ліниво під мостами, прохолодна, спокійна та дзюркотлива, навесні, ненадовго, на щастя, перетворювалася на розлючену, розгнівану льоху – оскраженілу самуру.

Біля кригорізів мосту громадилися величезні, позеленілі та закаляні крижини, і через них переливалася з гамором вода, підступаючи до поверхні мосту. З самого ранку було чутно приглушені вибухи. На мосту стояв поручник Соболевський, тримаючи в зубах витяжне кільце ручної гранати. Біля передмостового укріплення, поруч із відкритою скринєю, у відсіках якої видніли оливкового кольору яєчка наступальних гранат, клячав вахмістр і «ладував» їх, вкручуючи їм запали. За мить поручник Соболевський, що шукав поглядом щілину між крижинами, кидав із розмаху гранату і згинався навпіл, криючись від бризок води і крижаного дощу, який після вибуху спадав на поверхню мосту. Це мало допомагало. Мало допомогло

також, коли інженер Савицький із повітового управління доріг і гідротехнічних робіт проклав за містом, далеко поза межами Винник, нове русло річки, трасував їй новий канал: прямий, наче стріла, з потужними ескарпами, обшитими дерном, оплетеними матрацами і фартухами та хрусткими острогами. Навесні Свиня шаліла й рила наново.

Про Жовкву казали, що вона схожа на Каркасон, адже місто досі оточене мурами й валами, і в'їжджають до нього крізь брами. Глинська – з класичними шоломами, шишаками, які вінчають тимпан, і з заіржавілим ланцюгом герси або підйомного мосту, Звіринецька – з

гратами тюрми над її склепінням, а на міські вали кидають свою тінь дерева, і біжить їх короною променад для прогулянок. Ринок із навісами, кам'яницею, біля якої в ніші рудий лев поклав лапу на Євангелію, – тут колись була резиденція посла Венеції. Замок, церкви, монастирі домініканців і василіян, щоб усе було так, як описав нам князь-єпископ Вармінський: «Брам чотири уламки, дев'ять монастирів і де-не-де хатки²». Оті «хатки» тяглися уже поза мурами, вздовж вулиці Львівської, яку на знак поваги до заслуг бурмістра, доктора Мушкета, було перейменовано на вулицю Доктора Мушкета. Доктор Мушкет, зовсім не зворушений цим

165

жорква, хх ст.

жестом вдячності співгромадян, слушно сказав про це так: «Раніше євреї виливали нічні горщики на Львівську, а тепер виливають їх на Доктора Мушкета».

Парафіяльний храм: величезний, ренесансний, на плані хреста, з куполом високо угорі й дзвіницею-вежею в міських мурах, підвалини якої омиває Свиня. У храмі надгробки, плити, які возвеличують похованих у склепах під підлогою Даниловичів, Гербуртів, Струсів, Собеських, із червоного, мов засохла кров, мармуру високі пам'ятники в мурі Жолкевським: батькові й синові, Жолкевській із Гербуртів Регіні та невістці, і у мужів Жолкевських належне їм, зачовгане в шкільних читанках: «DVLCE ET DECORVM EST PRO PATRIA MORI³» з Горациєвої оди, і з «Енеїди»: «EXORIARE ALIQVIS NOSTRIS EX OSSIBVS VLTOR» – «Меснику, постань із наших кісток!»

У бічній наві, на боці Послань⁴, висить гігантське полотно Альтамонте, та ще й таке величезне, що звисає унизу фалдою, немов вітрило галеона у штиль. А на ньому *Ultor*⁵ під Віднем. А з іншого боку, на боці Євангелія, – образ-близнюк того ж Альтамонте, на якому зображена битва під Парканами.

Ну то як ми вже так по-бедекерівському педантичні, то згадаймо, що в тому ж парафіяльному жовківському храмі висить образ, зображення ще однієї битви. А що тоді кохалися в латинських інскрипціях і споряджали ними образи текстом, як в американських коміксах, то й на цьому угорі є така сентенція, яку ми тут процитуємо: «DEXTERA DOMINI FECIT VIRTVTEM»⁶. На

образі зображена битва. Коні, не розбрикані, але, як заповідав їх малювати Учелло, застигли в ієратичному стрибку, квадрати і прямокутники, чотирикутники озброєних, одягнутих у панцирі людей, над ними ліс списів, хащі «древків» у першої лави вже опущені віялом – серед цих пік і дротиків прапорці й значки. Військові намети. Хмари диму. А битва? Запозичимо її опис:

«Коли вже військо стало до бою, пан гетьман, об'їжджаючи рать за раттю, додавав духу своїм, вказуючи, що *necessitas in loco, spes in virtute, salus in victoria*⁷, і звелів ударити в барабани і трубами дати знак виступати.

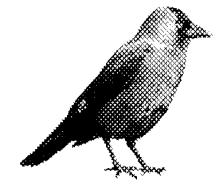
Неприятель теж уже був готовий до бою...

Битва тривала довго, бо й наші, й вони, особливо іноземці, добре трималися. Наші, котрі на московську рать пішли, легше впоралися, бо московіти, не витримавши першого удару, кинулася тікати, наші навздогін... Французька та англійська кіннота тимчасом із нашими ротами в полі, щоразу одні одних підтримуючи, зчепилася; аж коли вже не стало отієї німецької піхоти, яка біля огорожі стояла нам на заваді, то зосередивши кілька рот наших, ми вдарили на оту чужоземну кінноту списами, хто ще мав, та кончарами, й вони тоді *destituti praesidio*⁸ людей московських і отієї піхоти, не змогли встояти; кинулися в свій табір тікати, але й там наші на них наскочили, б'ючи й рубаючи, та гнали їх їхнім власним табором...»⁹

Пригляньмося пильно до почту прапорноносців. Підпоручик, вахмістр, старший кінний стрілець. Ескадрони, які прибули на недільну службу Божу в парафіяльному храмі, заходять із трійок у два ряди (тільки шпори дзинь,

166

дзинь, дзинь! і команда: «Ріівняйсь – Шааблі – наголо!»), і хорунжий стягує з древка прапора чохол, і почет прапороносців спускається туди, де відвалена плита в підлозі вказує на прірву сходів, які ведуть до крипти парафіяльного собору. В чорному льоху, в сяйві свічок, запалених біля саркофага, видно довгі шерехи відкритих домовин, а в них висохлі кістяки в зотлілих жупанах, кунтушах, деліях, поясах, у терціарських чернечих рясах із насунутими на голомозі черепи каптурами – посідачі та шляхта, десятки їх, сотні (закапаних воском від недогарків свічок, при яких церковний жebraк

за копійки водить нечисленних відвідувачів і присвічує, щоб краще було видно вищирені зуби та костомахи). На прапорі вигаптовано: «Шостий Полк Кінних Стрільців Імені Великого Коронного Гетьмана і Коронного Канцлера Станіслава Жолкевського». Пригляньмося пильно до почту прапороносців – усі в ньому назначені смертю.

.....
 Пан гетьман довго і вірно служив своїм короліям. Під Гданськом Баторію, Замойському під Бичиною, з Єремією Могилою ходив на турків у 1595 році, через два роки вирушив

жсовква, бул. ланкевича, сер. хх ст.

проти господаря Михайла Хороброго, а знов таки ще через два роки побив шведів під Ревелем, а в 1606 році – татарів на Удичі, і вже незабаром – рокошан під Гузовом. А тепер він опанував Столицю.

«*Tandem*¹⁰ до того справа дійшла, що армія увійшла, якій пан гетьман *opportuna in omnes casus*¹¹ обрав, військо стало купно в окремих дворах, щоби на всяк випадок одні одним могли би бути корисні. Полк пана Александра Зборовського став на постій у Китай-городі, в гурті усі один від другого близько, полк пана Казановського і пана Вайгера в Білгороді також поруч навзаєм. Сам пан гетьман із паном старостою велізьким став на постій у головному замку в Крим-городі, дворі, який колись належав цареві Борису...

Дотримуватися пан гетьман пильно наказав, щоб наші зачіпок із московитами не чинили; суддів і з наших, і з московитів призначив, котрі усі диференції розсуджували, *quietissime*¹² жили так, що і бояри, і посполиті, котрі обізнані були про свавільність народу нашого, дивувалися і хвалили, що так спокійно, без жодної кривди, нікому нічого не чинячи, ми жили...»

«Білокамінну», що й казати, будували італійці, зокрема – Крим-город. Грановиту Палату – Марко Руффо і П'єтро Антоніо Соларі, Успенський собор – Аристотель Фіораванті, Архангельський собор, усипальницю царів – Алевіно Нові, вежу дзвіниці Івана Великого – Марко Боно. Кожен, хто, як і я, там не бував, може зазирнути до енциклопедії і перевірити. Ці майстри осявали, вони вчилися у Браманте, копіювали старі пам'ятки, трималися канонів і модулів Віньоли, вистригали свої дива в

камені, мармурі, граніті, довбали картуші, вирізували з яшми та малахіту листя аканта, вкривали канелюрами пілястри, напинали арки, помпували куполи, склепіння і ніші, заливали у форми стучо, гіпс, поцуолу, терацо, оздоблювали їх сграфіто, розвішували на стінах килими, гобелени та полотна образів.

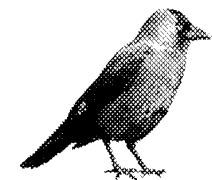
Нам описували ту «Білокамінну». Еліаш Пельгжимовський у своєму звіті про місію Льва Сапіги до двору Годунова. Ян Жабчиц, придворний поет свити ляшки Марина та Лже-Димитрія, самозванця Грицька Отреп'єва, в своєму *Кривавому Марсі московському*, ксьондз Демболенцький Войцех у своїй оповіді про переваги «елеарів, що їх ніколи лісовчиками не звали». Або люди пана Александра Гонсевського із гарнізону, залишеного в Кремлі Жолкевським. Люди покрою аркебузерів і пікінерів Кортеса, Діаса, Бальбоа, Пісарро, Орельяно, в їхніх розпечених сонцем Мексики та Перу моріонах і панцерах, гіпоцентаврів, котрі галопують перуанським камінням Куско або гинуть від отруєних стріл амазонок на водах Амазонки. Пан староста велізький тримав своїх людей у Крим-городі в шорах. Коли один із вояків, напившись, вистрелив із рушниці в ікону Богоматері на Нікольських воротах, то наказав йому «відрубати руки та ноги, а тіло спалити живцем на вогнищі, спорудженому неподалік місця злочину, а руки засудженого прибити бретналями під зневаженим образом Богородиці».

•••••
Ой, вибачте, то ж прецінь мав бути путівник по Жовкві.

Будували її італійці. Прекрасну тутешню

168

ренесансну синагогу – Батіста ді Квадро ді Лугано, той сам, що й в Острозі. Стару синагогу з її фронтоном фасаду, контрфорсами, кам'яними мушлями, карнизами, акротеріями аттики, золотистим від старости муром, зі склепіннями, кесонами, люнетами в інтер'єрі. А замок, як отой, споруджений Гуччі в Баранові, заснований на плані прямокутника з чотирма колосальними вежами. Коли під час однієї з воєн вигорає одне його крило, тоді в другому щось гніздиться. Вони такі просторі, що умістять і міський суд, і повітову управу у справах шляхів і гідротехнічних робіт, і кадастр, і гімназію. Потім надходить нова війна, вигорає оте крило,

і поволі, розважливо мешканці беруться до відбудови іншого. В ящиках гасять вапно, сиплеться пил зі звожуваної цегли, зводять риштування, під склепіння підставляють форми, і мури знову оживають і дихають заново.

Не було вже панів і вельмож, не запрошували здалеку архітекторів. Усе це робив Антек Лобос. Про Лобоса вже давно говорили по залах для рисунку, на лекціях зі статики будівель, оглядових лекціях про форми класичної архітектури, утилітарну архітектуру та проектування інтер'єрів. Усе Лобос, та й Лобос. Ви бачили, що нарисував Лобос? З-за гір сміття, фасадів, габаритів, вимучених проектів, професорської

169

жовква, ринок, маневри ч.к. війська, поч хх ст.

січки, визирали інші, захоплюючі, бадьористі обриси силуетів і гармоній. Лобос, казали, Лобос, шепотіли із заздрістю і побожністю, захопленням і збентеженням, що, як же це так, щоб серед нас міг народитися геній? А сам Лобос? Засоромлений собою і впевнений у собі, вічний студент, у котрого від вічного схиляння над планшетом стирчали лопатки, скромний і геніальний. Минули роки, він захистив диплом, проте, його не чекали оплески світу, йому не судилося будувати столиць, Бразилія, Гільверсуму, великих метрополій, монументальних пам'ятників. Від якогось запилюженого реставраційного бюро він їздив малими містечками і там піднімав із руїн і склеював черепки старих будівель, мурів і веж, старовинні кшталти сплітав із тим, що народилося в його голові. У Львові, в Перемишлі, Раві-Руській, Самборі, в Підгірцях, у Жовкві. Вежі, фасади, аркади, контрфорси, портали, балюстради, тераси, башти, ворота, галереї, кружганки – каміння та плити, які валялися на землі, він піднімав і ставив на місце. Лобос відбудовував, наче скрипковий майстер, котрий ремонтує старий інструмент, клеїть, схиляється над ним і прислухається, чи видобутий із нього звук бринить так само, посправжньому.

Голоси:

«А правда ж, батьку, що чимало французів полягло зухвалих за спалену уцент Москву...»

Восени, коли прибував і потрапляв до рук сержантів черговий контингент рекрутів, аж резонувало від тих голосів, пісень, пісеньок, заспівів, бо воно й чудово упорядковувало

скандуванням ходу, і невідь як дидактикою слова, мелодії, ритму мало би допомогти у вихованні, викрешуванні нового гатунку. Або:

«І тоді Наполеон кивнув полякам,
Козетульський рвонув, ескадрон у четвірки згорнувши...»

Або:

«Гей, з-за го-о-о-ри їдуть мазури,
Їдуть, їдуть мазуроньки, везуть, везуть три віночки

Роз-ма-ри-ри-и-и-нові, розмаринові!»

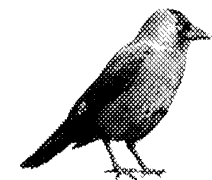
Або, для розрядки після тих пишнот:

«А в моєї Маньки груди, як дві баньки...»¹³

Коли через багато років опісля мені трапилося дременути з табору для інтернованих в Угорщині і ненадовго причаїтися в Будапешті, моїм сусідом по кімнаті в готелі упродовж доби був один пан, відомий до війни своїм політичним авантюризмом, за що й сидів у в'язниці, чекаючи судового засідання. Отож, отой пан приніс увечері пляшку угорського вина, і за тією пляшкою згадував старі часи: проте, як чекав у слідчій в'язниці у Львові, і як в одній камері з ним сидів якийсь українець, один із отих, «із чорним піднебінням», із тих, що то палили копиці сіна і чинили замахи, аби завдяки цьому вибороти волю для своєї країни від ярма ляхів, а ті, знова, влаштовували їм пацифікації. Отож, за словами мого гостя з готелю, отой український терорист, оповідаючи, як то завше буває у в'язниці, сусідові по камері про власне життя, згадував роки, коли він служив, відбував військову службу в полку кінних стрільців у Жовкві. Ту військову службу в полку польської кавалерії той запеклий ворог усього польського і змовник згадував як найщасливіший період

170

свого чорного, невдячного життя. Він, зокрема, особливо вихваляв якогось ротмістра, командира ескадрону, бо той був і батьком, і матір'ю в одній особі для своїх кіннотників.

З тієї розспіваної осені я запам'ятав підпоручика Стербу, молоденького, із вузькою талією, котрий тієї осені через нерозділене кохання до Нори Юф вистрелив собі в серце. Я знав його дуже мало, бо хоча він був нашим квартирантом, орендував кімнату в нашому домі, проте був на кілька років старший, і з цуценятами не водився. Отож, певного осіннього вечора, коли я повертався додому, то зустрів його по дорозі в оточенні зграї собак,

розмаїтих полкових пінчерів і доберманів, і між ними була лягава сука поручика Конопки (в свою чергу, поручик Конопка загинув, стрибаючи через перешкоду, і ми успадкували від нього нічию вже тоді суку). Підпоручик Стерба не впізнав мене, він тішився і бавився з собаками – тішився, бо, певно, щоб додати собі відваги, попередньо хильнув. А вночі до нас постукали жандарми і опечатали двері кімнати підпоручика Стерби, котрий застрелився у казармі. І потім на дверях його кімнати в нашому будинку залишилися рожеві відбитки – де були печатки з червоного сургучу, – і були вони, мов кривавий слід, який годі змити. І потім уже в тій кімнаті ніхто більше не мешкав.

171

жсовквкв. бул. ланкевичнч, поч. хх ст.

У казармах також вахмістр, котрий носився з якоюсь кривдою і уразою, застрелив перед стайнями командира полку, і того вахмістра зі згаданого почту прапороносців засудили військово-польовим судом і розстріляли.

Той почет прапороносців: підпоручик, вахмістр і старший кінний стрілець, українець, лежать поруч на тому ж цвинтарі, де опиняються всі тутешні. І командир полку, і бурмістр доктор Мушкет, і парох парафіяльного собору, отець митрат Ізидор Кунашовський, і мій батько, і моя молодесенька сестра.

Це про неї нагадує мені відгомін молодих, цуценячих голосів учнів місцевої класичної гімназії: «Szac kobita!», «Odknaj się, bo ci dam majzla do ściany!», «Co si kucasz?», «Gała ci!», «Ale ta ma nogi – łychą jeść!»¹⁴ І зі стадіону: «Spalony», «Faul!», «Korner!»¹⁵ та велика сварка про те, хто має грати в захисті. А ще прізвиська: Метек Схабовський, Клосовський, котрий стрибає із жердиною, наче олімпієць, і брати Земби, Адає Обмінський, Юрко Климко, Ланоха, і дівчата зі змішаних класів: Нора Юф, Валерка Герльт, Ольга Новак («Ona Olga Nowakówna, a om Mundek, Żydek z Rywna!»¹⁶), і шкільні водевілі: «Я вашу Марисю щиро кохаю, тому від люті спокою не маю – тідрайда, тідрайда, тідрайда!»¹⁷, або коли добряга, напаханий табакою вчитель велить зубрити і скандувати: «*Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula satpium*»¹⁸, і вже по дорозі зі школи, для розрядки: «Галопом, галопом, галопом – у даааль!»

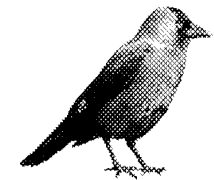
Поруч із цвинтарем лежав шлях, як свідчив дороговказ: «На Оплітну». Дідичем

її, а точніше власником, а не дідичем, був пан Жарчевський. Батько мені казав: «Ніякий він не Жарчевський, такого прізвища не існує. Його прізвище було Віц, тобто, просто «жарт», отож звідси Жарчевський, а його батько розбагатів десь у Помор'ях на аптеці». Пан Жарчевський тримав фасон, розводив верхових коней і скакав верхи на гонитвах, які влаштовували на імпровізованому іподромі в полку, де він був офіцером запасу, на полі, прилеглому до цвинтаря.

• • • • •
Пан гетьман добре послужив Речі Посполитій і її королям. Велику булаву та печатку він отримав шойно на старість. Записуючи свої спогади, звідки ми насмілилися запозичити деякі уривки, він не паношиться, каже про себе в третій особі, як Цезар, речення тут течуть, мов у *Коментарях*, він не опускається до суб'єктивної експозиції:

«Коли вже мав пан гетьман з Москви від'їхати... князь Мстиславський та інші найперші бояри проводжали з добрячу милю пана гетьмана, а доки він їхав містом, мир, чернь уся вулицями бігла йому навперейми, прощаючись і благословляючи».

Про те, що сталося, коли його там уже не було, ми знаємо з інших повідомлень. У старопольських листах, виданих Ганною Малевською, листах епохи династії Ваза, ми читаємо в повідомленні мозирського хорунжого, ротмістра Осипа Будила, уже з полону в Нижньому Новгороді, про нестерпний голод серед вояків обложеного в Крим-городі польського гарнізону. Про те, як дійшло до того, що їм довелося їсти кінську падлину, попрути

й ремені сідел, обмотки з луків, пергаменти і церковні свічки, січену траву, і врешті, трупи з шибениць, полонених і один одного, бо «уже так жадібну пащеку голодне самоїдство розверзло, що пан слуги, слуга пана, товариш товариша не був певен...» А про те, що втратили, про нагробовані багатства пан гусарський поручик Самуель Маскевич філософськи записав у своєму щоденнику: «...дідько усе побрав – одне розшарпали, а інше – згоріло...»

Але пан гетьман вже давно звідти поїхав, щоб потім лише занотувати:

«Таким чином московська Столиця згоріла

з великим кровопролиттям і незмірними збитками, бо ж квітуче то й багате місто було, і *ambitus*¹⁹ його значні. Адже ті, хто бував у чужих землях, кажуть, що ні Рим, ні Париж, ані Лісабон не рівні розмірами *in sua circumferentia*²⁰, як оте місто було. Крим-город, той у всьому цілий залишився...»

Але пан гетьман звідти поїхав, бо:

«...закриті були вуха його мости короля для пана гетьмана міркувань...»

До Жовкви панові гетьману судилося повернутися, коли вдова викупила його прах – труп обезголовлений і без рамен, втрачених

173

жовква, ринок, поч. XX ст.

у бою, – з рук ворога. Може то й була правда, – те, про що він згадає у своїх спогадах ще до Клушина:

«...були у війську різні гадки супроти пана гетьмана, наче світ йому не милий, і військо хоче разом із собою погубити...»

Цьому суперечить те, що писав через три тижні після поразки понад Дністром пан поручик Абрагам Злотопольський про останні миті гетьмана: «Пан канцлер, зсівши з коня, пробив його шаблею, приклад другим даючи, що не збирається тікати, і йшов пішки чверть милі...»

.....
Місто століттями справляло шляхове мито, звідси й узялися біля виїздів із нього рогачки. Шлагбаум рогачки орендувала єврейська сім'я, і його поперечку на ніч опускали впоперек мостової та замикали на колодку. Але посередині висів ліхтар, у ньому коптив гасовий гніт, остереігаючи десятки механічних коней, які уночі били копитами в авто на головній магістралі Варшава – Львів. Після півночі слід було довго ломитися до єврейської халупи, аж нарешті, дрижачи від нічного холоду та горнучись у хустку, виходила єврейка, щоб відімкнути колодку та піднести отой шлагбаум.

На дорозі, яка вела з міста у бік Черемішної, Глинська, Волі-Висоцької, був ще один шлагбаум. Там містився залізничний переїзд, залізничний насип дугою підходив тут до шляху і перетинав гостинець. Там, саме в тому місці, об'явилася мені модерність. Чергова війна закинула мене раптом аж на жовківську рогачку. Тут, на залізничному переїзді, на зовнішньому

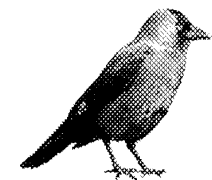
боці дуги кривизни колії, я побачив перевернуту догори колесами модерність – торпеду: знаменитий, обтічний, споряджений дизельним двигуном вагон, вершина модерности та розкоші, образ майбутнього, втілений у сталі, лаку, склі та хромі, – на цій кривизні колії, в паніці війни, під час безсоромної втечі, саме за цю втечу покараний катастрофою болід, символ поразки, вритий у землю, в могилу-кратер, яку сам собі вижолобив. Аякже – потяг-привид, потяг у невідоме, рай на колесах «Бридж – Лижі – Коктейль» на гравії гостинця в околицях Жовкви, невдаха першого і туристичного класу.

Дивно було опинитися тут за таких незвичайних обставин, але на дивування бракувало часу. Треба було знайти позицію для батареї, обкопати гармати і нарешті трохи відпочити. Спати можна було тільки при батареї, тож навіть зайти додому, де я давно не бував, не було змоги. Але, оскільки то діялося одразу попід замком, то у вільнішу хвилину я вирушив туди потинятися трохи слідами Лобоса.

Колись, щоб тут пройти, доводилося вибачатися перед різними радниками, які сиділи за своїми службовими столами. Нині тут нікого не було. На дверях, як і слід, великими літерами написано: «ТАБУЛА»²¹, «КАДАСТР I», «КАДАСТР II», під склепіннями, на полицях купи паперу: справи, цілі геологічні пласти паперу, зв'язані мотузками аркуші, стоси книг, фоліантів, пакунків документів, вхідних журналів. Там же ж і прес-бювари, каламарі, печатки і штампи, мапи, а на них у кадастровому масштабі 1:4444 павутина позначених меж земельної власності,

174

«нерухомості», міщанських садів, селянських моргів, ланів, поміщицьких влук – мережа, картографія хижого людського чіпляння за землю.

Лажу тут коридорами, відчиняю офіційні святині, піднімаюся та спускаюся сходами і, нарешті, десь, на якомусь півповерсі чи наріжнику (я знаю, де це, але не скажу), двері, які вперто і важко повертаються на завісах, бо їх ніколи не відкривали. І там я натрапив на приспаний світ.

На полицях уздовж стін, на підлозі, під склепінням височіють купи томів і книжок. Ніхто сюди не заходив роками та десятиліттями,

все притрушено цнотливим шаром пилюки, по якому не водив жоден палець. Тут лежать книжки, приспані якимось сном наяву, на корінцях томів лущитья шкіра, поруділі позолочені оправы, почорнілі та запалі літери: антиква, курсив, пергамент світиться своєю мало не прозорою плівкою, папір пожовк, але то все ще чудовий папір оних часів, крихкий на краях, а втім тримається. Томища, фоліанти, шпаргалля, ретельно зшиті книги копій, папки, з яких висипається уміст.

Я беру першу скраю книжку. На титульному аркуші: *Склад або Скарбниця Чудових Секретів Поміщицької Економії...* присвячений: «...

жсовква, королівський замок, поч. xx ст

Королю Польському, Великому Князеві Литовському, Руському, Прусьському, Мазовецькому, Жмудському, Київському, Волинському, Подільському, Підляському, Лівонському, Смоленському, Сіверському, Чернігівському Панові...»

А в ній прочитати можна і «про свічок лійових виготовлення», про те, як запобігти «пси щоб не казилися», як «золото зробити без золота», далі на «чорнило для писання короткий засіб», «людина, якби сохла, за якими то пізнати знаками», «на чари засоби...»

Там само:

«Про Оленя, звіра поставного
 Про Лося величезного
 Про Ведмедя незграбного
 Про Дикого Кабана або Одинця жорстокого
 Про Лань або про Дамочок
 Про Лиску нециру
 Про Їжа колючого
 Про Кастора або Бобра і його цнотах
 Про Вовка капосного, зрадливого
 Про Лева, його мужність
 Про Тигрів і Леопардів із їх властивостями
 Про Носорога лютого і прудкого
 Про Зміїв безсоромних
 Про Крокодилів отруйних
 Про Папуг потішних
 Про Журавлів майстерних
 Про Ворон і Гайвороння хитре».

Там само:

«Про Саламандра вогнистого
 Про Лелек пишних, Пеліканів і Лебедя...»
 І раптом на стосі книжок – лютня!

Зачекайте, зачекайте! Я зовсім на тому не розуміюся. Може то не лютня, може то віола да

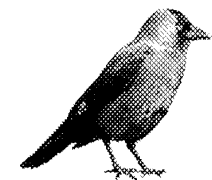
гамба або ліра да брачко, а може торбан, себто побільшена лютня, або бандура. Але я б дуже хотів, щоб то була лютня.

Бо, знаєте, лютня – то інструмент незвичайний. На ній грав Гусман, придворний блазень короля Сигізмунда Августа, а може й сам Валентин Бекфарк, після котрого, як після Бекфарка, лютню узяти може не кожен. А з мистецтвом гри на лютні, шановні панове, пов'язано чимало речей. По-перше, найкращі лютнярі самі собі той інструмент конструювали. Зазирніть-но в тінь, усередину такого корпусу, а там вклеєний невеличкий картуш, а на ньому кривулями набазграно: «Anno Domini Jan Dankwart MDC Varsaviae»²², або: «Baltazar Dankwart we Wilnie Anno 1602 Fecit»²³, або значно пізніше: ««Fait a Krzemieniec par Ignace Klimowski Septembre 1821»»²⁴. А маємо також десь записано, що також якусь скрипку зробив і залишив у ній власний підпис Станіслав Звезинський, «китаєць Його Королівської Величності» – китаєць, себто придворний блазень Станіслава Августа, котрий не соромився свого блазнювання. А отже, по-друге, з цим фахом пов'язане блазнювання – те саме, яке нам з'ясував професор Лешек Колаковський: мудрий ґатунок блазнювання, протилежного жрецтву!

А, по-третє, також відомо, що лютня була інструментом дуже примхливим, чутливим, важко було на ній грати, бо вона постійно розстроювалася. Казали про це і посміювалися сучасники, що лютник більше часу витрачав на підкручування кілочків, ніж на саму гру. І ми уявляємо собі, як він її тримав, торкав пальцями струни, схиляв голову і прислухався, і вдаряв у ті струни, і підкручував кілочки на грифі, у

176

тут бо ж усі чекають, позираючи нетерпляче, наслухаючи з відкритим ротом.

Лютня! Звідки тут лютня? Що за дурне запитання! Прецінь де ж іще, як не тут, серед книжок, їй і місце? Чи ж не зображують завжди на гравюрах подобизни поетів разом із нею, чи ж не цей інструмент прикрашає поруч із лавровим листям, портрет письменника в овалі?

Я підходжу до цієї з'яви навпочіпки. Лютня лежить, милуючи око шийкою, грифом і чудовим тілом, виклеєним колись із тоненьких смужечок, трісочок, дощечок, підбігає до споду

і збігається в держаку, чорніє її нутро, набрякле резонансом. Вона вкрита – як і все тут навколо, книжки – шаром столітньої пилюки, котра притьмарила полиск її давньої політури і позолоти, інкрустацію перламутром і срібним дротом її розети. Підійшовши, я полохаю павука-косаря, котрий відстрибує убік своїми довгими ногами, зачепивши струни лютні, які від цього павучого дотику видають тонкий, ледь чутний звук, і ховається в проваллі її корпусу.

Може гладив її колись і клав пальці на її струнах Семп Шажинський, котрий народився неподалік? Може він укладав сонет? Про

177

ЖСОВКВА, бул. ЖСОЛКІВСЬКОГО, ПОЧ. XX СТ.

своє нерозділене кохання до красуні Тарло, котру видали заміж за літнього пана Ієроніма Сенявського з Бережан, може то про неї він почав руськими словами:

«Терти ж, головонько, до щастної години...»!

Семпові Шажинському це давалося просто. У його руськості не було ані перекірливості пана старости Каньовського, що то підшивався під козака, ані хлопоманії заводяк Шашкевичів, ані снобізму романтиків – лірників України, солов'їв. Він писав тією мовою, яку чув довкола себе, природним чином добирав із неї слова і користувався ними в сонетах і баладах.

Може той диморфізм мови продиктував йому:

«Як маю вийти на страшливу прю,
Роздвоєний, як стану я до бою?»²⁵

Я не можу натішитися тут тією лютнею, але бракує молодечої руки, щоб видобути з неї голос. Красиве дерево, дзвінки струни, але є в ній мертвотність, неначе то не лютня, а труна, домовинка, порожня колиска. Брав її хтось колись до рук і виколисував слова, та слова відбриніли, і губи, знеохочені, пересохли.

Так само, як це місто, що колись бриніло голосами, відлунням юних кроків, шелестом листя і скреготом крижин у воді, а нині від нього залишилася тільки порожня могила – кенотаф...

На старих мапах, помережаних розами вітрів і вітрильними румбами, де зображені континенти, миси, архіпелаги, жили рік і сопки гірських хребтів, завжди повно усіялих оздоб, особливо посеред збурунених хвиль морів і океанів. Тритони, нерейди, левіафани та сирени. Менше їх там, де зображені ностальгійні

простори білих плям, іще не відкритих місцин. Картографи давнини, щоб якось їх композиційно заповнити, давали там зазвичай пояснення, що то місця «UBI LEONES»²⁶.

На нових мапах оті порожнини зникли, натомість у інших дикастеріях²⁷ з'явилися нові білі плями. Одну з небагатьох тамтешніх назв мені б хотілося розшифрувати.

Я навіть зазирнув до *Великої Советської Енциклопедії*. Під гаслом «Нестеров» там написано, що в 1951 році Жовкву перейменували на згадку про царського авіатора, котрий ще в серпні 1914 року загинув неподалік від цього міста, як написано у *Великій Советській Енциклопедії*, «в *воздушном бою*»²⁸.

[Першодрук у: «Kultura», 1966, nr 11, первісна назва «Lutnia albo Przewodnik po Żółkwi i jej pamiątkach, zebrał i do druku podał...»]

1. В історичній топології Москви така назва не зафіксована, автор запозичив її зі спогадів гетьмана С. Жолкевського, котрий так називає забудову московського Кремля. Навпроти Кремля, на другому боці ріки Москви існувала Татарська слобода, проте там мешкали вихідці із Золотої Орди, а не Криму. (Тут і далі примітки перекладача).

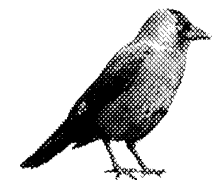
2. Процитовані рядки з іронічної поеми «Монахомахія» Ігнація Красіцького, котрий у якості єпископа Вармінського автоматично отримав титул князя Самбійського.

3. «Солодко й почесно вмерти за вітчизну» (Горацій, Оди, III.2.13).

4. Боком Послань (місцем читання текстів «Послань») називають правий, південний бік традиційного католицького віетаря, натомість

178

лівий, північний, називають боком Євангелії.

5. *Ultor* (лат.) – месник, поетичний титул Станіслава Жолкевського.

6. *Dextera Domini fecit virtutem* (лат.) – правиця Господня об'явила силу (Пс. 118, 16).

7. *Necessitas in loco, spes in virtute, salus in victoria* (лат.) – становище спонукає до бою, надія в мужності, порятунку у перемозі.

8. *Destituti praesidio* (лат.) – позбавлені підтримки.

9. Уривок зі спогадів коронного гетьмана Станіслава Жолкевського «*Początek i progres wojny*

moskiewskiej» (1612).

10. *Tandem* (лат.) – нарешті.

11. *Opportuna in omnes casus* (лат.) – [місяця] придатні на кожен випадок.

12. *Quietissime* (лат.) – вкрай сумирно.

13. Дослівний переклад.

14. Зразки т.зв. львівської говірки польської мови, які приблизно можна перекласти: «Гарна [від німецького *schatz*] жіночка», «Відчепися, бо дам тобі итурхана до стіни!», «Чого киснеш?», «Маєш одиницю! [найнижча оцінка]», «Але ж у неї ноги – великою ложкою їж!»

15. «Офсайд!», «Фол!», «Кутовий!»

16. «Вона – Ольга Новак, а він – Мундек, євреї із Рівного!»

17. Хрестоматійні тексти з латинської мови, в т.ч. промови Цицерона зі звинуваченнями на адресу Катіліни.

18. Цитата з «Енеїди» Вергілія, кн. 8, ряд. 596; «(Коні) на порох поле копитами збили» (пер. М. Білика).

19. *Ambitus* (лат.) – прилеглі околиці.

20. *In sua circumferentia* (лат.) – за своєю окружністю.

21. Поширена в Галичині установа, де зберігалися офіційні книги запису юридичних актів.

22. *Anno Domini Jan Dankwart MDC Varsaviae* (лат.) – Року Господнього Ян Данкварт 1600 Варшава.

23. *Baltazar Dankwart we Wilnie Anno 1602 Fecit* (суміш пол. і лат.) – Балтазар Данкварт у Вільні року 1602 зробив.

24. *Fait a Krzemieniec par Ignace Klimowski Septembre 1821* (фр.) – виготовив у Кременці Ігнацій Климівський у вересні 1821.

25. Цитата із сонета IV М. Семпа-Шажинського Про нашу війну, котру провадимо супроти диявола, світу й плоті, переклад Д. Павличка.

26. *Ubi [sunt] leones* (лат.) – тут [водяться] леви.

27. Тут слово «дикастерія» ужито в найширшому сенсі – йдеться про адміністративну систему, систему влади загалом. Евфемізм Советського Союзу.

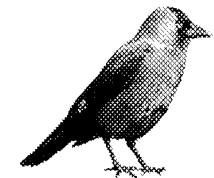
28. В воздушном бою (рос.) – в повітряному бою. Російський пілот Пьотр Нестеров справді загинув неподалік від Жовкви 8 вересня (26 серпня

за юліанським календарем) 1914 року, вперше в історії бойової авіації вдавшись до повітряного тарану літака противника.

Переклав Андрій Павлишин

180

181

лілі марлен¹

ЗИГМУНТ

ГАВПТ

Сара, Саронька – то була дівчина-єврейка, котра приходила до воріт нашої казарми і чекала на Войцеховського. Нас це дуже потішало, тому ми, звісно, торочили собі слова пісеньки, дурнуваті й тривіальні:

*«Малтося сумна безмірно,
Журба їй гризе,
Бо хотілося б їй знати, чи казарми
Гарні зсередини...»²*

Ми сміялися і кепкували, але ж то було просто жахливо. То було неймовірно для тамтешніх стосунків, щось наче неприродне, бо дівчина справді вистоювала біля воріт казарми годинами, а там прецінь був рух, люди ходили туди й сюди, і кожен то відразу бачив. А їй байдуже, лиш там вистоювала. Казали, що вона була дочкою рабина – не абикого, багатого купця, торгівця, котрий і дука, і рабином був, і посади в кагалі посідав, плекав, а отже, скандал величезний і колосальний. Залюблена в «гоя» дівчина-єврейка, до того ж казарми, і все на видноті. То ми собі кепкували, бо кумедія була до упаду, але насправді, однак, ми чулися ніяково, недоладно.

А до того ще Сара, Саронька, була... як би це сказати, яких добірних епітетів ужити для опису жіночої краси? Насамперед, вона не була жінка, але дівчина, дівчинка, – скільки би вона могла мати років? шістнадцять? сімнадцять? Тож будь-які описи зрілої жінки якось не годилися. Вона була, спробуймо: ані слово «приваблива», ані «захоплююча», ані «диво» якось не пасували, але дівчина була справді

чудова. Бо очі, прошу вас, які то вона мала очі! Сірі, в чорній оправі вій і тонких брів – і таке заокруглення щік, і волосся їй спадало на шию і чоло, і посмішка наївна, зріла й дитяча водночас, і груди, які хвилювалися від зітхань, і вона не соромилася нічого, була безсоромна.

Про тамтешніх євреїв казали, що то найдурніші євреї, що їхня глупота загальновідома, анекдотична, біблійна, повно про них було історій і приказок. Наприклад, не дуже це дотепно, але казали: «дурний, як індик кантора з Хлонду», і то нібито мало бути якоюсь квінтесенцією глупоти, апогеєм імбецильності, вершиною обмежености та розумової примітивности. Або ж була ще інша історія з єврейського фольклору – про те, «як хлондські євреї впіймали місяць у колодязі», буцім, побачивши хиткий відбиток місяця в колодязі, найхитромудріше у світі вони прудко прикрили цямрину, і таким чином їм вдалося впіймати, Боже змилуй, супутника Землі. Про них навіть у Лондоні розказували, що начебто в Банку Англії, в *Old Lady of the Threadneedle Street*³, бундючні «*governors of the Bank of England*»⁴ тримають у сейфі та гордо демонструють банкноту номіналом у п'ять фунтів, яка колись заблукала аж до Хлонду, і там євреї з кагалу засвідчили на ній підписами, що то справжні гроші.

Але доста цих анекдотів. Тамтешні євреї відрізнялися від наших, галицьких, бо наші хасиди були просто жахливі, а оті тамтешні – такі литвацькі, тут не побачиш халатів, тільки носили такі акуратні картузи з козирком. Але жили, як то євреї, гуртом, по-єврейському, самі замикалися в своєму геті, зрештою, ніяке то не

гето, а лишень вулиці з крамницями, і та їхня чорна юрма, обов'язково «чорна», шваргоче, заклопотана справами, – отими справами, що обертаються навколо золотого!

Якось я став тут свідком найпатетичнішої єврейської сцени, яку мені будь-коли довелося побачити в житті. Піднімаюся головною вулицею, білий день, навколо рух: клієнти, фактори, торговці, спекулянти, важко протиснутися, аж бачу таку сцену. Вулицею крокує крихітний загін «шомрів» – єврейських бойскаутів. Крокують у ногу, одягнуті в якусь там форму та хустки на шиях, і як то в усіх бойскаутів аж рясно від різних нашивок – медальок і значків. Наскільки пригадую, вони не мали жодних головних уборів, імітуючи і виглядом (яка шкода! ото вже достоту сороміцька людська схильність до мало не блазеньського мавпування), і стилем такий собі гітлерюгенд. Із рішуче задерними головами та розвіяними кучерями на непокрытих головах вони крокували в ногу. Юрма на вулиці була схвильована та сповнена ентузіазму – це ж бо їхня молодь, що вийшла з гета, вона переконана й незалежна, організована, і крокує отак у білий день, серединою вулиці, містом, у ногу, маршовим кроком, із високо піднятими головами.

А потім я побачив старого єврея, котрий дріботів малими крочками, задивлений у них, але дріботів не тротуаром, а канавою вздовж тротуарного пруга, спотикаючись і намагаючись потрапляти в ногу з цією жменькою молокососів, задивлений у них, наче у веселку, він дріботів, розштовхуючи людей, нічого більше не бачачи, окрім отих бойскаутів, і з його вицвілих очей

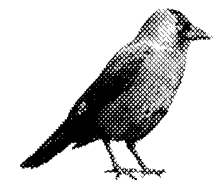
нестримним потоком котилися сльози, і стікали йому в брудну розкуйовджену бороду. Кого вбачав він у них під цим похмурим небом країни, віддаленої на тисячі миль від молоком і медом спливаючої землі лева Юди і Маккавеїв, оливкових і фігових дерев, сарани і газелей, ковчегу заповіту і Стіни Плачу, тут, у місці, яке він і його близькі самі назвали Пойльн, що начебто означає на івриті «Тут зупинись і відпочинь»? Бідний, старий єврей, котрий мало не задихається, кадик йому ходить, а він не бачать нічого, окрім цієї жменьки молокососів, спотикається в канаві, з брудними сльозами, які течуть йому по обличчі.

А місто виглядало так: На вершині гори, яка також називалася Хлонд, стояла барокова церква, що колись належала василіянам і була навіть кафедральним собором греко-католицької єпархії, садибою владики, а за церквою – кладовище. Про це кладовище йтиметься пізніше, пізніше, бо воно породжує асоціації, про які мені тепер ніяково казати, бо оте кладовище... але про це пізніше. Головною вулицею тягнуться під гору крамниці й крамнички, там також розташована класична гімназія, а в ній, як усім відомо, шляхетні викладачі польської мови та чоловіки із обличчями, з яких промені натхнення, видають нерегулярний альманах «Dikte», орган провінційних письменників і поетів, а чому його так назвали? – мабуть, щоб було важче здогадатися. Але Бог із ними, цією плеядою провінційних авангардистів, ідемо далі.

Навпроти казарм (а наші казарми пам'ятали ще ті часи, коли тут квартирував царський дивізіон кінної артилерії, – бараки з кругляку,

184

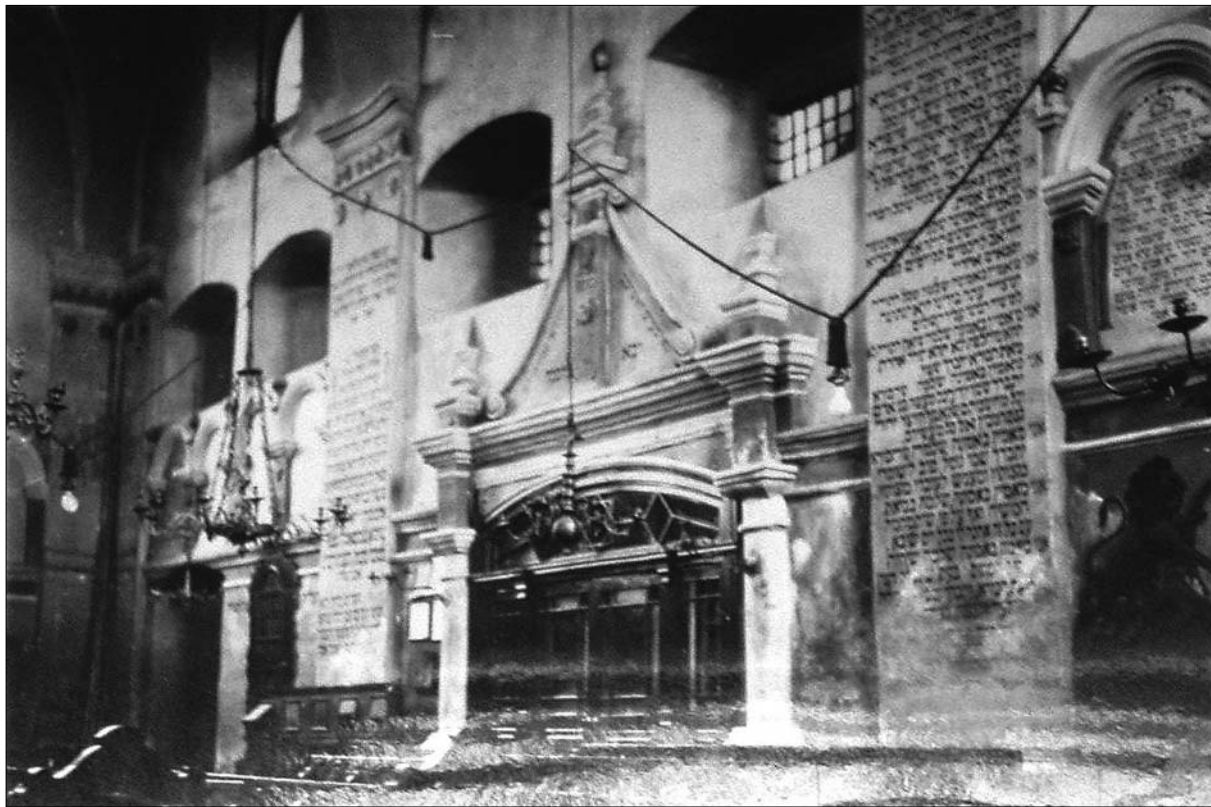

вже від старости трохи покрученого, шереги стаєнь і великий манеж посередині), тобто, на іншому боці дороги, на вулиці, яка бігла вздовж казарм, і де чекала Сара, були пласкі невжитки, і там ми вправлялися, аж гуло, в обслуговуванні гармат для ведення вогню і підготовці батареї до транспортування запрягом. А далі був шпиталь для божевільних: сірувато-жовті мури, безлюдні й неприступні, а за ними наші брати несповна розуму, наші нещасні брати, котрих замикають у ізоляторі, поливають струменем води, одягають у гамівні сорочки та начебто лікують, бо вони буцім інші, ніж ми, ненормальні.

А з іншого боку гори було тамте місто, нове. І дивно було ним прогулюватися. Будинки зі здорової, палаючої рум'янцем цегли, добра архітектура, раціональні вирішення, естетика, утилітарність, урбаністика від семи болячок, все продумано, розплановано, вивчено і – порожньо. Тож що, тож чому? Сюди збиралися перенести одну з великих державних дирекцій із центральної частини країни, і це було задумано нагорі, та ще й у ті часи, коли з будівельними кредитами було дуже туго, коли магістрати місяцями чекали на позики, а

185

Жовква, синагога, поч. ХХ ст.

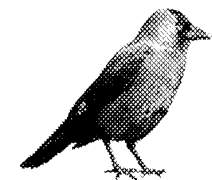
186

безробітні будівельники усе літо купували за злиденну запомогу хліб на половинки та чверті й засмагали на сонці, чекаючи й чекаючи. Минало довге бездіяльне літо, і нічого не діялося, і кредитів, як не було, так не було. І наставала осінь, сита, але сама в собі, й далі нічого. Аж нарешті наприкінці осені поволі оберталися коліщатка кризової економіки, й ці млини Господні, ліниво мелючи, давали висівки якогось напіврозв'язку. Уже в осінню негоду починали тягтися вози з будівельними матеріалами, на майданчиках котловани під фундаменти кисли від застоюної води, і добряче взимку починався будівельний сезон. А тут раптом виросло заплановане місто: вулиці, алеї, тротуари, бордюри, ліхтарі, всі солідне, поставлене навіки, навіть стовпчики з табличками назв вулиць і алеї: Миколая Рея, Ромуальда Траугута, алея Троянд, алея Шволежерів, аж око милує. Тільки... Тільки щось пішло не так. Якись спеціальні приймальні комісії провели всебічну перевірку й знайшли якись серйозні ганджі та хиби, деякі нормативи та державні стандарти безпеки були недотримані, щось тут було негаразд. А відтак усе спинилося на півдорозі. І нове місто, що виросло так по-американському, стояло порожнім, незаселеним, приреченим на очікування, на вироки якихось довготривалих судових процесів, і стояв цей новий град безлюдний, аж лячно робилося, світили пусткою вулиця Траугута та алея Шволежерів, і тільки в сльоту вітер дудонів у новісіньких ринвах, і вікна будинків дивилися чорними очницями.

Але втечемо на мить із цієї невдалої зони людських ділових починань і займемося на мить чимось лагіднішим.

Скажімо, повертаємося ми з розвідувального вишколу, а може то були мисливські перегони – імпровізовані, коли їхалося бездоріжжям, лісом, галопом, розгонистим роєм, в гонитві за ілюзією, в дуднінні копит, коли то кінські копита виразно вистукують ритм анапесту. (Звідки ця аналогія із просодії? Хіба я вже не казав, що звичайна команда капрала, простого старого служаки, має ритм і вишуканість, так би мовити, притаманні поезії? Адже, погляньте, коли для принагідного покарання, наведення порядку з каноніром на прізвище Касперек він віддавав коротку капральську команду: «Каспе-рек! Лягай!», то скандував її з глибоким почуттям властивого ритму, з акцентом, наголосом на «-рек», а товстий Касперек, аж підстрибнувши від того капральського, не навченого, але відчутого ритмічного акценту, «лягав», тобто припадав до матері-землі та брав у тому участь, бо йому передавалося цілковите розуміння капральської поетичної стилістики підганяльника новобранців). Ну, то про що я оце казав? ага, про той кінський галоп, який відлунює анапестом – та, та, там! – у котрий ми завжди вслухалися, починаючи від найдавніших часів, коли прикладали вухо до землі, намагаючись вловити відгомін погоні, нападу, дудніння коней, яке несе тривогу, бурю, несподіванку.

А тепер ми їхали пологим схилом, якимось житницьком, і поля стелилися все далі й далі. Поблизу можна було побачити посеред лану групку людей: наймитів, жнивварів, отих «трудівників», що схилилися над порослим тут полем. Жіночі хустки, сорочки чоловіків, червоні від засмаги та втоми обличчя, округлі

та, сказати б, гідні рухи, зосереджені над тією своєю роботою в полі.

Я запам'ятав серед них дівчину; думаю, що то була дівчина, а не заміжня жінка, або «невістка» (зауважмо, що хлондська земля – це терени етнічного пограниччя, що десь тут якимось меандром пролягла межа між поляками і русинами, і що тут, як завжди на етнічному стику, якимось гостріше, виразніше, крутіше зазначається польськість чи руськість, і що власне завдяки пограниччю тут розмовляють

дуже чистою, правильною польською мовою, як на Щебрешинщині, без заспівів, акцентів, мазурування, властивих діалектним гніздам і скупченням, балакають просто таки мало не «літературною» польською мовою). Похилена над тією роботою посеред поля, вона підвелася, випросталася, відгортаючи рукою пасма пологого волосся, що чіплялося їй до вій та брів на рум'яному від засмаги і похилання обличчі. Я подумав собі, що то завжди так у нас, дівчата й коні, все це з нами, так воно

синагога, арон га-кодеш, поч. xx ст.

пасує до краєвиду, до композиції, сировости її в поєднанні статичного погляду та кінетичного руху, і що це відображається в усьому: в казці, в співі («Муј Jasieniek na wojence daaalekiej...», «Starsza siostra brata miała, na wojenę go wysłała», «Jasio konie poił, Kasia wodę brała»⁶ – завжди із тим перенесенням наголосу на останній склад задля чоловічої рими, бо інакше годі заспівати).

188

А під казармами, біля воріт, чекала Сара. Нас це дуже потішало, і коли Войцеховський не чув, ми наспівували:

*«Малгося сумна безмірно,
Журба її гризе,
Бо хотілося б їй знати, чи казарми
Гарні зсередини...»*

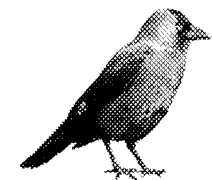
Але в тому не було нічого жорстокого чи злостивого, і певно нам та ситуація подобалося, хоча й була скандальною. А пісенька була дурнувата, як це зазвичай буває з подібними пісеньками, тривіальна, водевільна якась, чи опереткова, дідько його там знає. Потім, у наступні роки, судилося уславитися іншій пісеньці, не менш тривіальній, на ту ж тему дівчини під казармами, котра радісно вітає усі ранги. Тій другій пісеньці судилося зробити кар'єру в сам розпал боїв у пустелі, загонів, окопів, їй судилося лунати хрипким голосом випадкової виконавиці, шведської співачки із хрипким голосом, іще хрипкішим завдяки зачовганій, захопленій як військовий трофей грамофонній платівці, і це мало би придати цій війні якогось романтизму та дешевої ностальгії, і нудотної задуми.

Як не дивно, історії з цієї пісеньки судилося повторюватися, вона була приречена

повертатися в якомусь дивовижному циклі, спіралі, відлунням знову долинати через багато років за інших обставин, під іншим небом, зусиллями інших людей. Чи ж про таке мудрував собі отой історіософ у перуці й стрічках і панчохах, серед акротеріїв і стуків, кипарисів і піній, забарвлених блакиттю неаполітанських вод, маг і статечний чоловік, котрий засидівся над пергаментами і задумливо потирає собі носа, Джамбатиста Віко? Може він умочував гусяче перо в чорнильницю та й сам наспівував собі під ніс:

*«Малгося сумна безмірно,
Журба її гризе?»*

Так, отож, оті євреї з Хлонду. Не такі, як наші – інші. Бо наші, галицькі, були місцеві, хоча для інших таки страшні. Сам Ісаак Бабель, котрий був сміливим чоловіком, злякався наших хасидів. Тому одеському євреєві, повнокровному, дебелому раціоналістові, вихованому серед портового гармидеру, на межі між степом, лиманом і морем, серед *рубашок* і *фуражок*, гарбузів і винограду, провінційних ярмарків і бандитів із Молдаванки, *городових* і купців, котрий вчепився у хвіст «Конармії» та посеред плакатів і революційних гасел водив підсліпувато носом по нашвидкуруч складених репортерських шпальтах, раптом об'явився жахливий світ подільського містечка із синагогами, що по самі вікна вгрузли у гноївку-землю, а за вікнами розколисани, в талесах, саванах і тefілім на чолі голови євреїв, їхні хедери, меламенти, пейсаті крихитні учні, розспівані над книжками, мезузи на дверних рамах будинків, на рогачках напнуті дроти «айрув», а на східному боці «біми» в синагозі

«мізра» із сувоями *Святого Письма*. Окремий світ, звідки до нас долинали тільки окремі слова, окреслення, які нам казали, що «*нід хайром*» означає прокляття, «*хуцпа*» є не чим іншим, як зухвалістю, «*балагула*» – то маестро підводи, тобто, попросту єврейський їздовий, «*казука*» – право на винятковий привілей, який надається рабином, своєрідна монополія, а «*шайбец*» – то була намогильна плита на єврейському кладовищі. Євреї Хлонду розмовляли тією ж мовою, але були іншими.

Якось, через багато років, у Новому Орлеані мене веселило, коли Лейлі, старенька тітка моєї дружини, проглядаючи за сніданком щоденну газету, насамперед зазирала на сторінку некрологів, чи не фігурує та «*anybody nice*»⁷. Тепер я сам набув цієї звички, і щоразу, коли мені до рук потрапляє число «*Tygodnika Powszechnego*», зазираю в рубрику про нещодавно померлих. Завжди там дуже гідні прізвища, титули, короткі біографії й спогади. Нещодавно я натрапив там на

189

жсовквса, нацисти налять синагогу, 1941

190

прізвище полковника Хмури. Так і так, у дев'ятнадцятому році командував батареєю, в двадцятому – дивізіоном, потім – таким-то й таким полком, потім керував дивізійною артилерією, кавалер таких і сяких орденів і медалей, член отаких от організацій, і нарешті, на завершення усього: «колишній працівник іграшкової промисловості». Гммм... Коли я був ще цуциком, підхорунжим, і після Володимира мене призначили до дивізіону в Хлонді, він тоді саме командував отим дивізіоном. Командував – був господарем життя та смерті кількасот людей, мав у розпорядженні кількасот коней і кільканадцять гармат: важких, сталевих, вкритих фарбою оливкового кольору, зі сталевими захисними щитами, товстими, масними від мастила жерлами, важкими обручами коліс. І казарми: стіни бараків із дилини, конюшні, нерівно освітлені червоними лампочками, коні на прив'язі та вершники, які чистять щітками їх лискучі крупи, офіцерський клуб і великий манеж із побіленими вапном стояками для жердин перешкод: «конверти» і «тріплбари», і в полудень сурмлять годувати коней.

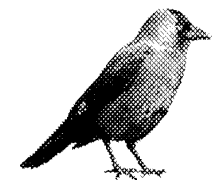
(Отож, отой масивний офіцер із похмурим обличчям, олімпієць, далекий і недоступний, доживав віку, виробляючи забавки для дітлахів. Про долю іншого офіцера, ротмістра кавалерії, емігрантська плітка каже, що той зрештою опинився в Канаді, підмітаючи в якості помічника «шамеса» підлогу в тамтешній чепурній прогресивній синагозі).

Наказ по дивізіону був наступний: «Служба в дозорі. Батареям виставити свої кінні стежі в повному бойовому спорядженні, видати їм

бойові набої, прибути разом із супроводом командування дивізіону на збірний плац о 21.00». То було 1 травня.

Ага, я ще мав розповісти про те кладовище. Бо куди ж Войцеховський і Сара, Саронька, могли б піти, знайти усамітнення для своєї втіхи, а може і журби? Ну, звісно, Войцеховський навряд чи журитиметься, але кладовище було єдиним місцем – тінистим, відокремленим, із розвішаними довкола фіранками зелені, хащами калини, бузку, кизилу, вовчої ягоди, лавра. Кладовище було поруч із колишнім василіянським кафедральним собором, там уже давно нікого не ховали, воно лише заросло і здичавіло, як ото кладовище, і стало своєрідним міським парком, нечасто відвідуваним. Для пристойних парочок, які любить тісно спілкуватися, був, щоправда, різновид «мавпячого гаю», як-от у кожному провінційному містечку, котре себе шанує. А тут хто б міг підглядіти кохання цих двох? Хіба що почорнілий скелет владики Ізяслава Луцького, похований тут у склепі з поточеного лишайниками каміння, то був єдиний «voyeur»⁸, і хіба лиш його рука, одягнута у гаптовану перлинами рукавичку із настромленим на палець єпископським перснем, благословляла цю непутящу пару.

А ми? Хто ж то ми? Малий Ксенжицький, невисокий і набундючений, горянин, у цивільному житті ембріон журналістики, балакун, котрий щирив у посмішці свої попсовані зуби, і Еміль Мільович, у того, знов-таки, були мало не конячі зуби, Еміль Мільович із Модринця неподалік Грубешова, котрого колись, через багато років, просто зарізали

бандерівці, – отож, ми були таки делікатні, хіба що наспівували собі:

*«Малгося сумна безмірно,
Журба її гризе»,*

дбали про коней, «рубання», обтинання лози шаблями, і дозволяли старшим обігравати нас у покер.

Ми зовсім не застановлялися, чому тереном свого гарцювання не обрали єврейське кладовище – кіркут. Може тому, що він був у якихось інших вимірах, на периферії – впорядкований, з криво похиленими в різні боки намогильними плитами, «шайбецями», а на них вирізані в камені епітафії на івриті, які щось переказують перехожим, а може

виводять родоводи і повторюють: «... а Амос породив Йосію, а Йосія породив Йоакима, а Йоаким породив Салатїїля, а Салатїїль...»⁹, а може строфи із *Книги Естер*, чи може *Пісні над піснями*, в вгорі семираменний свічник, або руки, піднесені для благословення, або рїг шофар. Але єврейське кладовище пильнує сторож, «гой», і йому наказано за мури нікого не впускати. Пізніше настали зловісні часи, і цей кіркут розорали, надгробні плити висмикнули із землі та виклали ними тротуари малих містечок, і по каменях отих люди мали ходити, оскверняючи їх, і досі, кажуть, ще по малих містечках де-не-де доводиться ступати по кам'яних стяжках, а на них затоптани

191

жсовква, спалена синагога, 1940-ві

людськими ногами семираменні свічники та леви Юди. Тільки діти, як то діти, коли, підстрибуючи на одній нозі, повертаються вулицею зі школи, то оминають підстрибом шпари і шви між плитами, і може тоді їх дивує далекий, невідомий, інший візерунок, дивний ребус, загадка племені, яке пропало так само, як поховані під землею стели храмів імперії інків, чи напис на гордому римському одвірку: «SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS»¹⁰, чи затерті сури арабських арабесок?

192

Якось мені трапилося відвідати оте місце на рівнині Солсбері, де із землі стирчать кам'яні пам'ятки Стоунхенджа, їх коло, чи може, тим разом слід би сказати: «колище» притягнутих сюди із непомірної відстані потужних каменюк, встановлених стійма, покликаних щось там окреслювати, визначати, служити якоюсь там колосальною астролябією, як припускають і висновують ті, хто шукають і розв'язують загадки, на які нам минуле не поскупилося. Отож, трапилося там мені посеред усієї тієї німої та загадкової старожитности, коли вже майже цілковито запанували сутінки, наступити на очевидний, тривіальний, модерний гумовий продукт, так званий контрацептив. А що був я тоді молодий і схильний до філософських узагальнень, то й замислився над цим парадоксом і контрастом. Маємо тут курган, чи що там іще, тисячі років забуття і прірву часу, а час освячує усе, чорні на тлі неба, зведені увись руками зниклих людських спільнот каменюки – і очевидний, нахабний жест, мимовільну насмішку й жарт, який невідома парочка подарувала собі коштом часу.

Хтось міг би сказати, спитати, чому якусь

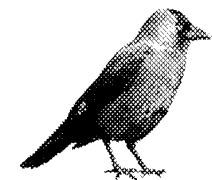
просту оповідь я нашпиговую відступами, що наче майже зовсім не пов'язані між собою. Бо ніби ось я розповідаю про євреїв із Хлонду, доточую до цього певний провінційний стафаж, стромляю в усе позбавлену найменшого сенсу казку про гарненьку дівчину-єврейку та дебелого підхорунжого, котрий водить її на колишне василіянське кладовище, доточую до цього вже мало не готичні декорації похмурих сучасних руїн, а на додачу до всього, невідь чому згадую про провінційний поетичний журнал, названий на честь грецької німфи Дікте (аякже, Дікте – то така наяда, хтось учений про це нам у нашому гуртку розповів), і для контрасту, або може апелюючи до тамтешнього єврейства, зачіпаюся за тутешніх: польський фольклор і дівчину в полі. Ту дівчина, котра підняла похилу над роботою голову, випросталася і прислонила чоло рукою, дивлячись у наш бік. Саме тоді я їй хотів щось гукнути із сідла, наче, щоби красиво заокруглити, композиційно завершити ситуацію, щоб воно було і сміливо, і задерикувато, і в тон, і по-молодечому, і отак вигадливо, – ну, то аби бодай щось сказати і покрасуватися перед іншими, я крикнув їй із сідла: «А не соромся, не соромся!» А вона на це: «Та було би кого!» Як відрізала, та й усього.

І чому б то мені не сказати Сароньці, не застерегти її словами пісеньки:

«Дунаю, дунаю, бистра вода в тобі,

Дівчино, дівчино, говорять про тебе...»?

Але тепер уже занадто пізно, тепер уже нічого не зміниш. Я уже не поверну, не остережу мою молодшу непутящу сестру. Навіть у пам'яті вона мені затирається, я бачу її наче крізь туман, красиву, але далеку, зі світу, який

зник, від якого залишилися тільки «шайбеци» – кам'яні плити, на яких зображення лева і благословляючих рук, і кривого рогу, званого *шофар*, у котрий дмуть на єврейський Новий Рік, а й ті кам'яні плити, що ними викладено тротуари маленьких містечок, втрачають під людськими підшвами свій вираз, і для дітей, які повертаються зі школи, є загадковими та незрозумілими, як щось, що існувало тисячу років тому.

.....
 Тьмяного вечора, попід чорними хмарами, першого травневого дня ми вивели коней з-під даху стайні, а вони важко-тяжко впиралися.

Навпомацки, в темряві ми вкладали на них складені увосьмеро чапраки із кінських попон, підтягували попруги, зубами притримуючи кінці пристяжних ремінців, просунута попід попругою рука пробувала, чи вистачить, коні стригли вухами, коли ми одягали їм вуздечки, вудила роззявляли їхні затиснуті, вищирені, злі зуби, і коні відступали, штовхаючись крупами, та з іржанням били копитами. Попід шию душив ремінець карабіна, тиснули під ребра підсумки, набиті виданими нам, слизькими від мастила магазинами для набоїв. Товклися приточені ремнями до сидел шаблі. Після команди: «По конях!» понад чорними на тлі тьмяного неба тулубами коней вирости силуети вершників.

жсовква, ринок, костел св. лаврентія, поч. хх ст.

Щільними четвірками, коли коні тісно туляться один до одного животами, коли труться наші галяви чобіт і рипить шкіра сідел, і бряжчить залізаччя стремен, під тупіт копит, четвірками, щільно, з ремнями карабінів, перекинутих через плече, які тиснули нам на кадики, не при звичаєні, перелякані ніччю, хвицанням сидланих коней, спутані португепями, тримаючи в посинілих руках, пальцях покручені віжки, з гіркоткою в горлі, з нічкою в очах, з ремінцями шапок, насунутих на вуха, зі смердючиим, збитим запахом нафталіну мундирів і кінської стайні, з грубим сукном комірів накидок, які натирали нам шию, виглядаючи під навісами дахів ніч, щільними четвірками ми втиснулися в ворота казарм, а відтак серед клекоту, ляскоту кінських підків по кам'яній бруківці мостової, ми потяглися до міста назустріч нерозумним євреям із Хлонду.

[Першодрук: «Kultura», 1966, nr 9]

1. Лілі Марлен (Lili Marleen) – пісня на слова німецького поета Ганса Ляйна (вірш написаний у роки I Світової війни, в 1915 році, коли молодий вояк стояв на варті перед відправкою на Східний фронт, опублікований у 1937 році), покладена на музику Норбертом Шульце в 1938 році. Платівка із записом пісні у виконанні шведської співачки Лале Андерсен, опублікована у 1939 році, розійшлася в понад 1 млн. примірників. У 1941 році стала улюбленою піснею генерала Ервіна Роммеля та німецьких вояків, котрі воювали у Північній Африці, її щодня виконували перед відбоєм по радіо. В 1943 році пісню переклали англійською мовою, її також виконувала Лале Андерсен, а відтак Марлен Дітріх (німецькою і англійською мовами), котра наслідувала манеру попередниці. Пісня стала

культовою серед британських і американських вояків.

Текст її наступний: «Перед казармою

Перед великими воротами

Стояв ліхтар,

Він ще й досі стоїть перед ними,

Тож давай ми там знову побачимось.

Знову постоїмо під ліхтарем.

Як колись, Лілі Марлен.

Наші два силуети

Виглядали, мов один. Як нам було добре,

Можна було одразу зауважити.

І всім це має бути помітно,

Коли ми стоїмо під ліхтарем

Як колись, Лілі Марлен.

Уже гукнув вартовий,

Просурмили відбій.

Це може коштувати трьох днів (арешту).

«Товаришу, я вже йду!»

Тоді сказали ми – до побачення.

Як хотілося мені піти із тобою! З тобою, Лілі

Марлен.

Твої кроки знає він (ліхтар)

Твою елегантну ходу.

Щовечора він горить,

А мене він давно забув.

І якщо зі мною трапиться лихо,

Хто стоятиме під ліхтарем

З тобою, Лілі Марлен?

Із тихого місця,

Із глибин земних

Піднімуть мене нагору, наче уві сні,

Твої закохані уста.

Коли кружлятимуть пізні тумани,

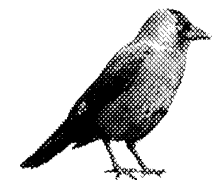
Я знову стоятиму під ліхтарем.

Як колись, Лілі Марлен...»

2. Дослівний переклад.

194

3. *Old Lady of the Threadneedle Street* (англ.) – «стара леді з Треднідл-стріт», шанобливий евфемізм на означення центральної банківської установи Великої Британії.

4. *Governors of the Bank of England* (англ.) – розпорядники Банку Англії.

5. *Пойльн* (*Polin*, פּוֹלִין) – назва Польщі на їдиши та іриті, яка має омонім פֿוֹל פֿון, що означає «тут відпочинь».

6. «Мій Ясенько на далекій війноньці», «Старша сестра брата мала, ні війноньку його послала», «Ясь коней напував, Кася воду брала» (пол.). В польській мові існує постійний наголос на передостанньому складі.

7. *Anybody nice* (англ.) – хтось симпатичний.

8. *Voueur* (англ.) – підглядач.

9. Цитата з Нового Заповіту, із наведеного в Євангелії

від Матвія (Мт. 1.12) родоводу Ісуса Христа як нащадка Давидового. Єврейські імена тут ужиті в грецькій формі, а не в традиційній, як-от Салатїїл замість Шеал'тїїл (1 Хр. 3.17).

10. *Senatus populusque romanus* (лат.) – Сенат і народ римський.

Переклав Андрій Павлишин

емма боварі - то я сам

ЗИГМУНТ

ГАВПТ

На підвіконні в кулястому слоїку під товстим шаром дрібного цукру кисли собі вишні. Шийка того слоїка була перев'язана марлею, щоб мухи туди зайво не пхалися. А у хвіртці при вході я зустрівся, спіткав віч-на-віч адвоката Чесного, котрий ніс за вухо гігантський бляшаний баняк, у якому зазвичай виварюють білизну під час прання. Оте його порання при домашніх справах, включно із принесенням чи винесенням масивного, проте не гідного його статусу начиння, іще раз засвідчило, що він вельми прив'язаний до матеріальних справ, і навіть баняк-казан із оцинкованої бляхи важливий для його і вартий, щоб про нього піклуватися та не залишати в уразливих місцях.

Я приїхав туди потягом зранку, але ще до того батько дав мені адресу людей, у яких я мав зупинитися. Проте, не зголошуючись до них завчасу, я узяв свої лари і пенати, рейки, стрічки і призми та відшукав кадастр: довгу, похмуру, провінційну бюрову будівлю, де над вхідними воротами висіла табличка з офіційним орлом і написом: «Кадастр І-й». Кур'єр відпровадив мене побіленим коридором, де чекали кілька відвідувачів, схожих на сонних, зимових мух, прикипілих до закутів, а віконні планки вкривав пил.

Будівля була колишньою магнатською садибою, але від минулого залишилися тільки мури, та й ті обрубали до рівня другого поверху та прикрили пласко спадаючим дахом, критим бляхою. Від колишньої слави zostалися тільки ворота – каменюки піщанику, найжачені карни-

зами та бароковими картушами, які тримали барокові бамбіно та зефіри, із начертаними геральдичними Трубами й родинним девізом: «Нам Радить Бог».

Ознайомившись із завданнями, для виконання яких мене сюди прислали, щойно надвечір я вирушив до будинку адвоката Чесного, де збирався зупинитися. Адвокат Чесний привітав мене із добре відміряною дозою гречності: ані того замало, ані надміру, а саме стільки, скільки належиться моему становищу незграбного, незрілого юнака, з котрого не відомо іще що буде. Може тому, що адвокат був низького зросту, начиння в його руках, немов за контрастом, виглядало ще більшим. Так само і його дружина, на голову вища за нього, здавалася набагато вищою. То була вже літня особа, котра трималася дуже гідно, одягнута в довгу сукню зі шлейфом, із сивіючим волоссям. Вона дуже доброзичливо подала мені біду руку, яку я поцілував, і запросила на другу половину будинку; слід було обійти будинок довкола.

Відгороджений від вулиці штахетами будинок виглядав із боку фасаду дуже пересічно, проте з іншого боку, від саду, все було інакше, несподівано інакше, із чимось на зразок кам'яної тераси та лагідним спуском саду, в глибині якого росли велетенські дерева – сріблясті тополі. Ті дерева були небосяжні.

Вони були такі велетенські, що височіли понад невеликим містечком і здалеку, і зблизька, а їхні куполи було видно ще за милі й милі, і в самому місті, куди не підеш, куди не поглянеш, на тлі неба купчилися їхні зелені та сріблясті листяні хмари.

Тож на тій терасі було якесь товариство, і там я зустрів Емму Боварі.

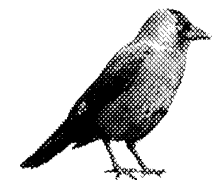

198

Або вона знебарвлювала собі волосся пергідролем, або воно було від природи такого кольору, ледь бронзового, ледь мідяного відтінку, зачесане гладко спереду на потилицю, укладне в якісь вузли, а шкіру вона мала блідо-рожеву, зі слідами веснянок, проте ледь помітних, до того ж вона їх пудрила. Жінка була вродлива, але дещо пересічна, мала гарну шию та дуже гарні плечі й руки. Я здогадався, що вона високого зросту, – за тим, як вона сиділа в садовому кріслі, трохи лінива, але пильна й нервова. На підмизинних пальцях обох рук у неї було кілька перстеників – один із невеликим брильянтом, інший із аметистом, – і вона недбало бавилася ними, навпереміну намагаючись їх стягнути, але цьому перешкоджав суглоб пальця. Сукня на ній була жаклива: літня, з якоїсь бузкової марлі, щось огидне саме по собі, але на моїй Еммі Боварі воно таки набувало шарму. Коли після представлення я цілував її руку, на мене міцно війнуло якимись парфумами чи мускусом, аж мене знудило.

Деякі деталі тієї пригоди отого літа я пам'ятаю чудово, досі я можу розгледіти вишні в скляній бані на підвіконні, а інші деталі, або й людей позабував. Хто саме був там тоді на вечірці на терасі – не пам'ятаю. Якесь сімейство з донечкою – і їх собі ані руш не можу пригадати. Був ще якийсь місцевий денді – його теж, хоч убий, не пам'ятаю. Зате пам'ятаю таку ото деталь, що дівчинка мала чорні панчішки та жовті міленькі туфельки, і коли вона собі бігала довкола крісел, де сиділи дорослі, то отой денді, тутешній анекдотник і дотепник, вигукував малій услід:

«А уважай, Зосю, бо тобі п'ята втече», – бо дівчинка мала в панчішці на п'ятці вельми помітну дірку розміром із монету.

І мала Зося, і я сприйняли це навіть як добрий жарт, але батьки – ні. Бо то була прецінь саркастична дотинка, тутешня, містечкова, на адресу матері, що вона розтелєпа, та що там казати, нечупара, коли іде з дитиною в гості, а панчохи не церовані. Треба було бачити безсилий, лютий погляд батьків і хуторянську втіху решти.

Були там ще якісь люди: заміжня пара, зять і дочка адвоката Чесного, комендант тамтешнього відділку державної поліції – чолов'яга, схоже, нервовий, бо заламував собі суглоби пальців рук, аж хрускали.

Ну, але повернемося до Емми Боварі. Так трапилось, що після представлення я опинився поруч із нею і відчув на собі її погляд. Який? Знуджений, зляканий, презирливий, допитливий, сарнячий (щопрада, у неї були зелені очі), благальний, викличний, гордовитий, млосний. Що за сука? – подумав я собі, і ми поринули у світську розмову.

Коли я вже посидів на тих своїх обмірах добрячих пару тижнів, то вивчив усе місто напам'ять.

Їх звали: Айзик, Ашкеназі, Мордка, Шмуль, Юдка, Симхе, Кіммель, дружина Брайтшванця, Собель, Грюнбаум, Тененбаум, Ек, Вассерман, Глюк, Бікельс, Шломе, Іцик, Меєр Мендель, Мендельсон, Цвайбель, Брільянт, Йойне, Цукер, дітей вони пестливо називали: Сара, Саронька, Янкель, Мойше, Ізьо (Ізьо мав голову конічної форми, наче у перуанців, котрі деформують черепи, і делікатно посміхався), з усього маломістечкового єврейського фольклору до нас долинали: «під хайром», «хазука», «хедер», «макагіга», «пуриц», «маюфес», «мишігене», «мазелтов», «шабесгой», «Гаманове вухо», на дверях низьких будинків були прибиті навскоси

«заповіді» в бляшаній оправі, коли зайти до кравця вранці, то він стоятиме в кутку робітні, смердітиме полотно, припалене праскою, на чолі в кравця буде філактерій (а не, як помилково сказано в «Пані Тадеуші», «щицес»), навколо лівого ліктя обкручені ремені для молитви, а одягнутий він буде в саван, і, молячись, не забуватиме посмикати за вухо крихітного учня, котрий сидітиме, згорбившись, і йому погано вдаватиметься обкидання петель для гудзиків; вулиці поміж єврейськими будинками були горбкуваті від викинутого сміття, вугликів і попелу, вихлюпнутої брудної води і єврейських нічних горщиків; коза, прив'язана до стовпа мотузкою, паслася серед перехняблених парканів, і висо-

ко-високо тягнувся дріт, наче антена напнутий на жердинах, який означав цілком ілюзорні мури Єрусалиму. В іншій вузькій вулиці, минаючи її, можна було побачити внизу, у пивниці, як пекар із оголеним, худим торсом, із руками по лікті в муці, формував чотирикутні булки на лопаті, і звідти бухало жаром у й без того спекотний ранок, а далі була «школа», «шуле», і звідти долинав хор дитячих голосів, і мела-мед, і хлопчики з пейсами, які сягали їм до щік, приносили туди свої книжки в батьківських оксамитових чохлах для молитовників, а при в'їзді до міста міську рогачку орендувала єврейська родина, і над дорогою висів шлагбаум, наче журавель, обтяжений з одного кінця для протива-

199

жовква, сер. xx ст.

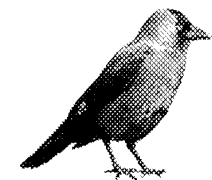
ги уламком рейки, а з іншого боку його тягли за ланцюг, і там стягали мито від дишля, копита і хвоста. Як була ніч, то на шлагбаумі світився ліхтар, і доводилося довго гримати поночі в єврейське віконце, перш ніж виходила заспана єврейка, щоб піднести перепону. А на старому єврейському кладовищі стояла халупа цвинтарного сторожа, на старому кіркуті вже не ховали, старі надгробки вкривав мох, заповнюючи простір між написами на івриті, східними та дивними, а іноді в камені була вижолоблена зірка Давида, семисвічник або леви Юди, проте кладовище слід було шанувати, і тому цвинтарний сторож, молодий «гой», мешкав там із дружиною, і вони мали дітей, наймолодше немовля спало, загорнуте в хустки посеред єврейських надгробків, а Юзефова дружина годувала його, виймаючи із блузки груди, наче вим'я, повне молока, і пахло від неї молоком, а хата їхня була немов хатинка на курячих ніжках, із перекривленими стінами та горбатим старим дахом, а все разом було вкрите новим дахом на стовпах, вкрите за розпорядженням кагалу, і виглядало воно, немов парасолька над хатою.

Село підступало до міста, і тут називалися: Грицай, Колцан, Онуфрей, Клим, Гілько, Володишин, Василь, Петро, Матвій, Чмола, Паюк, Климович, Зазуля, Кривий, Остафій (тобто Євстахій), Панас (тобто Афанасій), Колимишин, Ступ, Вербовий, Баян, Микола, Наум, Палій, Максим (форналь із радзивілівського фільварку, – він боронував бороною і вісімкою коней від світанку, вісімкою, витягнутою навскоси, наче ромб, а за бороною стояла полова курява), Сверида (він косив зарості ситнику й траву на ставищах Любелі, широко розставивши ноги, посуваючись короткими крочками після кожного замаху, дзижчало вістря коси, і лягав покотом, відкладався покіс, а коли закін-

чувався рядок, косар встромляв косище в землю і виймав із дерев'яної коробки, приточеної до пояса ззаду на крижах, витертий точильний камінь і потягував ним блакитну дугу коси), Сисак, Гумецькі (вони розпилювали колоди на дошки, користуючись найпримітивнішими знаряддями: коли колода лежить на розкарячених кобилицях, один із трачів угорі на колоді, а другий унизу, де очі запорошує тирса, ріжуть широкою пилою із поперечними ручками, і розпилюють колоду на дошки, облямовані нерівним краєм із покривкою з кори), Ковальчук, Боровий, Євка (коли вона дощового світанку пасе корів, худоба, прив'язана мотузкою, накинутою на роги, підхоплює шорстким язиком траву в канавах і на межах, і вкладає її до своєї коров'ячої морди, і в пастушки на голові зроблений із мішка каптур, аби захистити її від дощу, коров'ячий круп вкритий панциром із засохлих грудок стаєнного гною, і поволі набухає вим'я), Василюха (то вже добрих кілька місяців, років, як вона повернулася з Америки, і вже прекрасно знову пристосувалася до колишнього життя, тільки зблискує, посміхаючись, золотими зубами, які собі вставила за океаном), Донька, Пракседа (її маленький, двомісячний синочок лежить у вереті на межі та смочке ганчірку, встромлену в шийку пляшки з молоком, а поруч кошик, і в ньому глиняні двійнята з борщем і серпи, зубчасті леза яких загорнуті в хустку), Марина (завтра вона відпровадить на залізничну станцію сина, Василя, котрий отримав повістку на службу до 26-го піхотного полку, і мати голоситиме та чіплятиметься за ручку вагонних дверей), Маланка, Маруська. Вони кажуть: «Онуфрію, теля зажени... Пообідали та й пішли у поле жати... Відчини двері...», Бога славлять: «Слава Ісусу Христу... На віки віків... Мати Пречистая...», згадують: «Не так було за

200

цісаря... Бувало, горівка за три крейцари і мішок ячменю за півтора ринського... Поїхали на празник на Святої Покрови...», розповідають казки про «Покоти-Горошка», загадують загадки: «Без обручів, без дна – повна бочка вина... Шо це?», співають: «Ой поїхав мій миленький на коню, на коооню!», «І шумить, і гримить, дрібний дощик іде...», а як уночі горить, пожежа, то чутно вигуки: «Гоорить! Гоорить!» Коли ж вони зустрічаються, то мають складний протокол початку розмови: «Слава Богу... На віки... Пасете?... Пасу... На дощ іде... », усталений, наказаний, освячений. Клянуть по матері. Кожне друге слово – непристойні алюзії. Шкрябають спітнілі груди. Сякають носа пальцями.

А передмістя – це пан Ленартович (слюсар на майстерня), пан Домерецький, пан Садловський (бетонний завод і артезіанські свердловини), пан Кващишин, пан Турчаневич (крамниця колоніальних товарів і зала для сніданків, де можна розжитися і дріжджами, і борошном, і корицею, рисом, чорносливом, порошком для випічки, малярськими пензлями, банками з фарбою, мишоловками, горохом, квасолею, насінням овочів і квітів, цукерками, родзинками, свічками, ладаном, швейцарським сиром, оцтом, гасом, вином, а продавщиця панна Валерка або крутить корбу касового апарата «Національ», щоб видати решту, або, нудьгуючи, виколупує собі фініка з брили на ляді), пан

201

Жовква, вокзал, поч. XX ст.

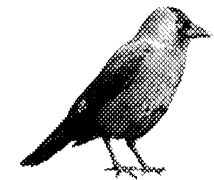

202

Новачек, пан Висоцький, пан Козорис, пан Смаляський (уповноважений радзивілівського фільварку, він сидів спекотними недільними пополуднями і сортував лісові квитанції, і його мало шляк не трафив від літньої спеки, а формалі поїли коней у яслах і фільварковому колодязі), панове Гвоздь, Гавриш, Махан, Мотовидло, Салевич, Зубер, Садовський, Вантула, панове Рошляковський і П'єрдзель (легіонер, інвалід – він володів кіоском біля казначейської палати: цигарки й газети, двері, пофарбовані в діагональні смужки, білі й червоні, і звідти він мав чудовий вид на ринок, коли ставав у дверях крамнички, а малі хлопчачи бавилися в калюжах біля міської студні й знущалися над містечковим ідіотом, рудим Самовалеєм, котрий із кретинським гнівом волав їм услід: «А га! А га!»), пан Недзвецький (будівельний майстер – споруджував будинки, гарантуючи: «Доручіть усе мені, я поставлю і накрию, викінчу до найменшого дріб'язку і віддам ключі», а в суботу пополудні їздив на ставки Любелі полювати на качок із дробовиком і запаршивілим безпородним Нероном), і ледачий муляр пан Шик, пан Земба, пан Коссонога, пан Яжемський (тесля – казали, буцім він п'є політуру, і з шелаку «йому в шлунку поробилися такі живичні кульки»), пан Шнядецький, церковний староста, котрий у довгому сурдуті обносив у неділю храмом тацю, коли орган дудонів, а в натоптаному по вінця соборі пахло миртом, людським потом, мрамуром, і в піднесеній тиші було чути покашлювання, й після останнього читання Святого Письма баби затягували тонкими голосами: «Починайте, уста наші, Пречисту Діву прославляти, про незбагненну честь Її оповіда-

ти...», а коли виходили із храму на світ Божий, то були штивні й недільні, і невідомо, куди себе подіти до обіду, а після обіду люди виносили у вишневі садки подушки та спали в спекотні пополудня на траві.

Титулувалися вони: суддя Баринський, радник Кудліцький, радник Штайнбергер, стажист Сломка, адвокат-практикант Шмурло, пан адвокат Чесний, директор Фердинанд Шлеповрон-Вербицький, комендант Волошин, начальник Браун і доктор Овоцович, і секретар Александр Булка, контролер Базилій Сковрода, доктор Пфау, доктор Гегенвартен, професор Константи Леліва-Подгайський, інспектор Вельтшмерц, магістр Подсонський (аптека була під покровом Святого Іоанна Шпитальника, і магістр Подсонський стояв у білому халаті в дверях і розважав селян, які приходили з рецептами, стереотипними запитаннями: «А ви звідки... Агум... А ви фірою чи піхотою?»), отець декан Павел Сухецький і отець катехит Бровняк, капітан Тшнадель, підкомісар В'юн, доктори Уманський і Айзеннагель, панна Тереза Патиковська, пані дружина адвоката Вненковська, пані Галдзіна, у попередньому заміжжі Квілецька, начальник пожежної варту Кратохвіль, доктор Дершко. Старі холостяки зустрічалися на задвірках крамниці Турчаневича, де була зала для сніданків, частувалися ковбасою з хроном, запивали її окоцімським пивом, а потім надходив час обіду, отож вони отримували свинячу ногу в гороховому пюре, але спершу пили вишнівку, і вже поночі виходили вчаділі на вулицю та відливали під особливим ясеневим деревцем, яке всохло від такого поливу, а п'яниці цим дуже пишалися. І балакають. Усі вони балакають. Вони кажуть: «гріх», «кицюня», «віконний отвір», «бритванка», «ка-

дастр», «онікс», кажуть: «колястра», «крива Кетле», «скарлатина», «окружні», кажуть: «а бий його лихо»,» каталептичний сон», кажуть: «ні туди, ні сюди», кажуть: «чудо», «рекомендувати» і «передражнювати», кажуть: «по діагоналі», «здуття», «шаблон», «анахронізм», «баю, бай», «орлиний ніс». Вони балакають, балакають – слова, слова. Вони кажуть: «О Боже!» і вживають такі слова, як «фактично» і «на цей момент». Вони балакають, балакають – слова, слова. Вони говорять у гніві, ласкаво, прохають, розповідають, пояснюють, дражняться, зітхають. Вони розмовляють уві сні або

свідчать у суді, закохані нашіптують у сутінках одне одному на вухо, святенниці повторюють слова літанії, діти вчаться у школі напам'ять, дорослі шахрують, звітують, торгуються, просторікують і не дають іншим слова сказати.

Ну то повернімося до Емми Боварі.

«То Ви зі Львова? О Боже мій, яке там усе инакше, ніж тут... у отих (тут прошу собі вставити, що кому більше до смаку: Копичинці, Рава-Руська, чи щось подібне). Ви там ближче до світу (звідкіля у неї оте «ви» і навіщо ота драматична ностальгія за дещо більшою част-

203

жсовква, ріка свиня, костел і дзвіниця св. лаурентія, середина xx ст.

кою світу?). Тут немає ні книжок, ні театру, ні товариства. Чи Ви знаєте, що тут нічого не можна роздобути? Щоправда, у пані Собель біля ратуші можна, вона все має, і з нею можна поторгуватися, але, знаєте, це ж крамничка, де і коров'ячі ланцюги, і насіння буряка, фосфатин, відра, такий ось шикарний магазин... Але пані Собель має все – і «Суар де Парі», і шампуні. Втім, чи йдеться про черевичок, чи помаранчу, чи рукавичку, шампунь, зубну пасту, то це – до пані Собель (мене здивувало, що такі парні аксесуари, як черевички, вона перелічує в однині, але нехай уже буде й так.) У Львові (оте «у Львові» бриніло, дзвеніло, наче рапсодія, наче кантата, наче пісня, наче перська оповідь про далекий, омріяний і мітичний Багдад, – очі Емми Боварі снувала поволока), коли я була там минулого... Боже мій, Франю, коли ми туди їздили? Це ж минулої осені ми їздили до Львова за покупками, побували на ревію в «Семафорі» та на вечері в Краківському готелі, і на Сикстуській я купила... Ви перебуваєте в іншій ситуації».

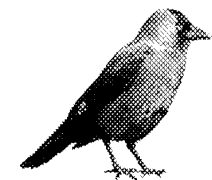
Коли я запропонував Еммі Боварі сигарету, у неї з дуже тривіальної причини трапився кульмінаційний стан, подібний до екстазу. І сталося це ось чому:

Нещодавно державна тютюнова монополія випустила новий ґатунок сигарет, які назвали «Еле» і виготовляли та парфумували за американським зразком, навіть кольорове і целофанове упакування відрізнялося від того, в якому досі з'являлися популярні сигарети з турецького тютюну, що закінчувалися картонним мундштуком.

Отож, коли я показав їй свої еле в целофановій упаковці, очі Емми Боварі засяяли, мов від одкровення. Се тут, у цій провінційній юдолі, в сам розпал її нудьги та повсякденнос-

ти, посеред одних і тих самих посполитих облич, стін, дахів і садів, кривих вуличок, ледачого життя, подібного до життя селян, у тісному світі марень, в які поринаєш посеред реальних курей, які порпаються у засміченому піску на подвір'ї, мукання корів, які повертаються хитким кроком із пасовища, куряви й туркотіння підвід, які тягнуться на четвергову торговицю, поряд із вузьким канцелярським і ремісничим світом, затхлим від смороду немтих тіл, старого, залежаного на горищі мотлоху, трухлявої деревини під дір'явими карнизми і шумуючої зелені, яка вибухає в zenіті літа у садах і канавах, тісного світу зашмарканих дітей, котрі бавляться посеред спорожнілих вулиць, кидаючи грудками услід іншим, єврейським дітям, з розлитим у повітрі запахом ладану і воскових свічок святенниць, саме тут були вийняті та запропоновані, і вичаклувані, і принесені з далекого й щемкого для мрійливого серця світу сигарети «Еле» в їх целофановій упаковці.

Дощ скінчився. Коли я йду вузькими вуличками містечка, бузок вистроплює своє мокре листя поміж штахетинами, вода зібралася в калюжі у вибоїнах мостової. Хмари висять важкою стелею брудні, темно-сині, іноді вони розходяться, і в цьому місці прозирає жовте світло, відбиваючись у воді. Галуззя мокре й слизьке, дерева почорніли, а іржа на бляшаних ринвах будинків тішиться і радіє цій волозі. Качки також раді й тішаться тою сльотою та воґкістю. Приємна прохолода і жвавність, повітря пахне струхлявілою і вологою сировиною. Йдеш нерівним тротуаром якоюсь зигзагоподібною лінією, наче п'яний, бо постійно слід оминати

усе нові й нові калюжі. Іноді проїжджає деренчливий віз, болото бризкає з-під ободів коліс, хвости в коней заплетені у вузол, щоб не надто мокли.

Іноді здивує якесь уже знайоме обличчя, що виглядає з-під зсунутої набакир парасолі, якийсь неймовірний непромокальний плащ із коміром під банальним, уже десь баченим носом. Покоївка майне до крамниці із верхньою спідницею, накинutoю на голову, та червоними, босими від дощової води ногами. Втім, доволі порожньо. Хтось рубає дрова на дровитні, і чути удари сокири по сухому дереві, як у ксилофоні.

Ятка або м'ясна крамничка: шматок мармурової стільниці масний від жиру, за склом – ковбаса, на гаках висять першорядні шинки. Колода посічена мільйонами крихітних шрамів. Телячий мозок кинуту на порожню полицю. Двері відчинені, і видно підметену й посипану тирсою підлогу. Крізь двері зазирає якийсь пес, і ковбасниця зі щоками, що лисніють від жиру, гукає: «А пішов звідси, псино!»

Бували прошені обіди, довгі посиденьки, куди й мене запрошували, хоча я зовсім туди не пхався «як собака до ятки». Розпашіла на кухні Маруся розносила полумиски, перед кувертом пана Базилія Сковроди саяв срібний портсигар із вензелями, комісар В'юн розповідав

жовква, глиньська брама і дзвіниця костелу св. лаврентія, xx ст.

масні жарти, священник Сухецький був напідпитку і дражнив панну Мечиславу Квілецьку («Панна Меця в білій юпці устромила пальці в дупцю...»), начальник Браун просторікував («Пане дзю!... як була інфляція, пане дзю! ... я би був тоді тому Грабському орден із цибулі... пане дзю!...»), доктор Айзеннагель пхав собі за комір серветку, капітан Тшнадель боронився від чергової порції гусарської печені («Дорога пані, тільки не при моєму лікареві... просто чудово, але моя діста»), адвокат Венковський характеризував старорусинів і рішуче не дозволяв плутати їх із талергофцями, пиво, пивна піна сичала перснем на стінках «гранчастих» склянок, фруктове желе не вдалося у цей спекотний день, діти доктора Овоцовича поплямували кремом кріселка у вітальні, і мати частувала їх квапливими ляпанцями та витирала батистовою хустинкою сліди, клуб радників почав писати пульку в другій вітальні, і звідти долинало шелестіння від роздачі карт і бас професора Леліви-Подгайського.

Емми Боварі не було. Я вийшов у сад – там була стежка, яка вела вниз, праворуч він неї росли кущі малини та порічок, порічки висіли кораловими гронами, запорошеними унизу курявою. Був нерівний газон і над ним схилялися криві стовбури вишневих дерев. Під деревами бавилися діти Овоцовичів, синок професора Подгайського та ще чиясь дівчинка, не пам'ятаю, чиє чадо.

Вони бавилися чимось своїм, і застигли, коли я наблизився. Я сказав вибачливо, що прийшов, аби омолодитися. Моє пояснення було сприйнято із певним занепокоєнням, дівчатами – з кокетством і рум'янцем на обличчі. Малий Юрек Овоцович видовбував із тріщин у корі застигли там сталактити вишневої живиці, схожої на бурштин.

«Юрек! Відламай і мені шматочок!» – сказала Андзя Овоцович, а незнайоме дівча пирснуло сміхом, скося позираючи у мій бік.

«Ооо – гусениця!» – наймолодша дитина Овоцовичів, присівши навпочіпки біля грядки з капустою, підштовхувала стеблом зелену гусеницю, яка крутила сліпою головою направо і наліво.

Я відчував себе незатишно і ніяково серед дітей, і не знав, що казати. Вони штовхали одне одного, тож мені трапилася нагода, і я промовив:

«Хто ж би коли бачив, щоб чоловік штовхав дівчинку!»

Це було на адресу Юрека, і той буркнув щось у відповідь, чого я не розчув, і незнайома дівчинка пронизливо закричала мені:

«Шановний пане, шановний пане, він сказав...» – Юрек зацідив їй з усієї сили кулаком межі плечі, аж вона закашлялася.

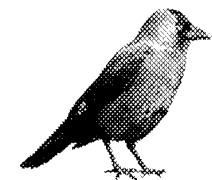
«Він сказав: «Гівно»» – спокійнісінько донесла Андзя. Юрек тепер висів униз головою, зачепившись ногами за гілку вишні, і в цій позиції скандував:

*«Ябеда Андзя
по саду ходила,
ротом мух ловила,
сопельки губила».*

Іншого разу, аніж робити ті свої обміри, я вибрався просто за місто. Було то близько дев'ятої ранку, і сонце вже добряче припікало. Закінчилася забудова, зостався йно останній будинок скраю, ліворуч, – будинок із привидами: на перехожого дивилися його вікна без віконних рам, і на стінах були місця, де повідпадав їх побілений глиняний епідерміс, відкриваючи діагональну драбинку планок, що мала його тримати. Навіть серед білого дня було щось

206

лячне в тому будинку з привидами. Його порожні й чорні очниці дивилися мені услід. Далі забудови вже не було, але ні, даруйте, була таки низька хата складу ганчір'я, обшарпана й відразлива, і валялося біля неї брудне дрантя. Сам лахмітник кружляв своїм возом по повіті та збирав те шмаття і кості, вимінюючи їх у сільських баб на перкалеві хустки, а в дітей – на відлтих із олова півників.

Дорога була колись обсаджена деревцями, які повстромляли в ґрунт на свято садження дерев, але з-поміж кількадесяти отих фруктових дерев уціліло живе й мізерне лише одне. Було

ще їх пару всохлих, і виглядали вони голо та самотньо, як пуги, пужална, а від решти нічого не залишилося, ані сліду. Потім, перш ніж починалися поля, то не було нічого, лише подекуди якесь кур-зілля, жорства і ями від викопаної глини.

Виявляється, що день був занадто спекотний для прогулянки за місто, але нічого не поробиш, вирушив, то вирушив. Я йшов собі в напрямку плоских горбів, на південь, на них виднів нерівний припіл лісу. Тепер я йшов серед ланів, вкритих налитим житом. Дорога кружляла, сіра від спеченої землі, перетертої шинами

207

ŻÓŁKIEW. Pomnik króla Jana III Sobieskiego

жовква, пам'ятник королю яну собесьькому (не існує), сер. xx ст.

коліс возів. У придорожній траві вистрелювали коники-стрибунці, наче після спуску зеленої пружини.

Було того спекотного дня дуже меланхолійно й порожньо. Одноманітність і звичність краєвиду, кшталтів і форм рослин. Тут мене наздоганяв сум і невисловлене маріння за чимось іншим і далеким, а я знав, начисто усвідомлював, що то лише дійсність, посеред якої я в ту мить волочуся кроком нероби, спонукає мене мріяти про оте чуже й дальнє.

Коли у передполуденну спеку я підходив лагідним, трав'янистим схилом до узлісся на пагорбах, мені назустріч вибігли похилі та солідні від зелені галузки ліщини. Поля закінчилися, рідкий на узліссі ліс, і вискубана худобою, що незаконно пасеться тут, трава була доволі виголена. Дерев, оті, на узліссі, були обдерті від галуззя на рівні зросту жінок, котрі користають тут із не надто ретельно пильованої власності. Той хмиз і галузки, і гілляки були незатвердженим сервітутом містечкової бідноти, яка збирала їх на паливо.

А далі вже густіший підлісок: папороть у тинистих місцях, мітлиця, повійка, колчочі чагарі ожини та дикої малини, торішне зогниле листя, мох і пліснява. Все то таке знайоме і звичне, як зморшки і мозолі на власній шкірі, волосся на тильному боці кисті, побачені в дзеркалі прищі на власному обличчі та вичесана між зубцями гребінця лупа.

Той нарцисизм змушує мені здригатися, і тому я шукаю поглядом за чимось небувалим, инакшим, омріяним.

Слід було повертатися до містечка – знову дорога зі срібним полином обабіч. На небі кошлатилися невеликі білі хмари, і було дуже, дуже жарко, і невідь звідки занесло кілька крапель

дощу – достоту кілька й дуже скупих – і до безнадійної меланхолії спеки додали вони, випаровуючись, перш ніж упасти в куряву на шляху, бадьороти, що навіть над спекою є змилювання.

Неподалік від містечка я зустрів стареньку. Вона щось несла в плахті й спинилася, і опустила той несений тягар із втомленим зітханням. Жінка сказала мені:

«Слава...»

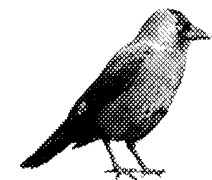
«Навіки», – і мені здалося, що слід поговорити з нею, а отже – «то це (тут прошу вставити собі Копичинці або Раву-Руську, або щось подібне)?...»

«Ой... Та воно, воно...» – втягнулася вона у розмову.

Я не вмю балакати із так званими простими людьми. Завдяки якійсь дивній еквілібристиці виховання, я опинився на наступній соціальній сходинці, точніше кажучи: інтелігентсько-дрібнобуржуазній, відплигнувши таким чином від страти, де розпливається моя спадкоємність попередніх поколінь. Коли я міркую про це, то відчуваю навіть щось неприродне у відтинанні від того живильного середовища, агару, з якого я виводжуся, і воно мстить, про що свідчать симптоми некрозу. Адже, будь ласка, я маю також огиду до вищого світу, а інстинктивні зумовленості старого світу якимось чином залишилися в мені, в результаті я залишився самотнім. Тому ми завжди були самі. Моя мати і тітки ніколи не змогли подарувати моєму вуйкові, їхньому єдиному та улюбленому братові, що, зашитий десь на селі в ролі повіреного чи управителя, самотник і людина, керована інстинктами, він одружився з власною кухаркою, селянкою, і через той мезальянс мені не дано було познайомитися з ним і полюбити так, як вони його любили – найдорожчу людину з гар-

208

ним голосом і поблажливим гумором. Аж коли ми мали у 18-му році українську війну, то прийшли до нього вночі, вивели на фільваркове подвір'я і дозволили помолитися християнській душі, і при світлі електричних ліхтариків розстріляли й поховали у фільварковому гною. Досі до мене долинає крик моєї матері із її пробитого залізом болю серця, коли звістка про те прийшла за кілька тижнів, і я досі пам'ятаю, як ми вирушили в чудову літню виправу возом за багато миль до того місця, де його викопали з гноївки і влаштували похорон, і як за труною йшла його дружина-селянка і плакала. Мені здається парадоксом, що завдяки своїй смерті

він став ближчим до життя, поєднавшись у смерті з агаром гноївки.

Старенька втомилася, але їй кортіло погмоніти. У ній було щось близьке, чого я спершу не міг вловити, але одразу ж воно стало очевидним і знаним. Бо вона казала:

«Мосьпаноньку... стільки років уже тут, за другим мужем тут, небіжчиком, була, але сама то я з (тут прошу вставити Копичинці або Раву-Руська). Мій перший небіжчик був там пекарем, пекарським майстром. І хату ми мали, і був старшим братом на парафії, і мав поставки для полку інфантерії. Австрійська границя була тоді, і народові добре жилося...»

209

Жовква, бул. Ланкевича, поч. ХХ ст.

210

Її затуманені очі дивилися крізь мене, незрячі й далекі. В її зверненому в минуле погляді, тузі за минувшиною була та ж сама замріяність іншої особи, погляд котрої був звернений у майбутнє. Що це, до лиха! Та ж то ті самі симптоми, та сама Емма Боварі, тільки навиворіт, задивлена в минуле. Лишень ота перша задивлена в целофанове, вигадане майбутнє, світ, який аби лиш був інакшим, аби лиш далеким, аби лиш врятуватися, втекти з одного й того кола облич, від зітхання, коли увечері лягаєш у рипуче ліжко, і коли наступного ранку встаєш із металевим присмаком у устах.

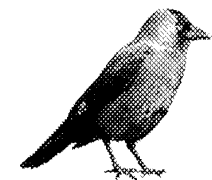
Очі старої, вицвілі від старости, дивилися на мене, крізь мене, позбавлені фокусу, в сітці зморшок на обличчі, коли, кречучи, вона присіла на несений лантух із чимось там, прикликаючи маріння, спогади про минуле. Та ж Емма Боварі в сукні з бузкової марлі.

«То що, то пані своє зажила?» – я кажу це тією нерішучою польською тарабарщиною, бо не знаю, чи може їй належитися тільки «Ви»? Але, борони Боже, я не хотів її образити, бо ж вона була з достойників, не в капелюшку, щоправда, але все ж – перший чоловік пекарський майстер...

Жінка не слухала мене, а далі говорила сама з собою, і коли я вже вирушив у бік містечка, то все ще чув позаду:

«Майстром пекарським був... Мосьпаноньку...»

Натомість, коли доводиться писати про далекі краї, то це не так просто. Адже я бачу їх собі так і сяк, новачок, прибулець, а хай лишень прийде автохтон, тубілець, і погляне на цей твір, то не впізнає себе, йому здасться, що то про якийсь зовсім інший повіт. Нещодавно я знову перечитав собі Листи з подорожі. І яка та

сенкевичівська Америка інша, і яка несправжня! Можна оті американські нотатки списати тому генієві барвистої фабули, творцеві, на помилку, покласти на карб молодости, сказати, що він не умів писати з власного досвіду, що він тільки геніально вмів засвоювати чужі спогади, хроніки та листи. Ота його Америка така штатобріанівська, вирізана з паперу, з понатиканими декораціями, дуже гарно то написано і з гумором, але й так неправда. А такий собі Генрі Джеймс, відкриваючи свою Америку наново, після багатолітньої в ній відсутности, описав американське літо кількома словами – та як шалено виразними! Як оце спекотного літнього дня чується в готельному коридорі бряжчання льоду в склянці з водою, яку несе негр-служник. Є в тому ціле американське літо: жахливо спекотне, задушливе, важке, немає від нього жодного порятунку, окрім лишень отого дуже американського порятунку у постаті льоду в воді, і є в цьому спекотність літа, сонячна паморозь, у тому брязкотинні льоду в склянці з водою, які розносить негр-служник.

Хотілося б написати що-небудь настільки універсально, щоб воно відгукнулося в кожному вусі, щоб мало воно об'єктивну вартість. Назбирає собі хтось деталей, чогось автентичного, сміття екзотики, і в поті чола береться до писання, і одразу ж закрадаються штампи, щось саме водить рукою, щоб написати так, а не інакше, і що з того усього виходить? Неправда, яку кожен зауважить, інстинктивно відчує, що то неправда. А вистачило б кількох слів.

Ранок, близько десятої ранку. Вже зранку панує сильна спека, і світло, немов розплавлена платина проникає повсюди, б'є згори, мов долотом, і пронизує все навколо. В ньому яріє велетенська реклама, червона барва реклами,

мов злуплене від шкіри тіло. Кожну річ видно надзвичайно виразно, аж сліпнеш од тієї виразності. Фігові дерева в саду мають темно-зелене, бляшане, тупо вирізане листя, а під ними ота фігова їх тінь. Деревина будинків, огорож наче попеляста й сіра. Серед усього того зелень бухкає і стирчить навсбіч, і листя лисніє на сонці голубінню.

А пополудні у спеку приходить злива, у спеку, яка тремтіла в повітрі, мов натягнута струна. Дощ приходить раптово, несподіваний, і сипонув відразу, без попередження, не драматично, але немовби то була офіційна справа, яку слід залагодити. Листя на деревах труситься

від ударів крапель. На мостовій і тротуарах можна побачити, як той дощ неначе заходиться від ридання, коли мете широкими смугами по землі та листі. А потім усе це раptom розколює блискавка, і здається, що ми перебуваємо в збожеволілій оранжереї під час землетрусу, поміж скляних бризок її зашкленних стін і даху.

А увечері на бульварах паводок вод, які відкриваються далеко в один бік. Вода прозора, а над нею аж до обрію підносяться угору райдужні хмари, і на відміну від пласкої, двовимірно розлитої води, вони тривимірні, і це якось примиряє ці стихії. Повітря у ту вечірню годину важке і спекотне. На березі видно, як хтось

жсовква, бул. львівська, поч. ХХ ст.

ловить рибу у воді, користуючись неводом того зразка, що називають «butterfly». Кинутий із розмаху невід, перш ніж упасти на воду, виглядає, мов підвішена в повітрі медуза, що плаває угорі й хижо кидається на здобич. Від того невода аж в'язко, він легкий, мов із желе чи павутини. Завдяки отій своїй подібності він повертає справи людські до примітивності життя.

Сходи, які збігають до води, зволожують хлюпаючи у них хвилі. Вода накочується зелено-оливковим плюскотом і облизує перманентно позеленілі найнижчі сходи на прибережного валу.

Й далі гаряче та задушливо, але на відкритому просторі то не так дошкульно. Вже вечір, або пора, коли день і ніч перемішані навзаєм, наче розбовтаний розчин у скляній посудині. Час ніби зупинився, виконуючи дану колись обіцянку, і на мить загус на місці, у сам розпал тривання справ і явищ. Чіпляючись за той затриманий час, я вдивляюся у водний простір. Ліниво, дуже ліниво стримить удалині трикутний парус – один, другий, третій, шостий, десятий. Білі трикутники: хтось із них змінить галс і зробиться навпроти світла коричневий і тьмянний. Вітрила здаються нерухомими, здається, що вони зупинилися, але коли відвести погляд, а потім знову за них зачепитися, то вони вже або розійшлися або розвернулися.

Потім зірки – одна, дві, тисячу – попідвішувани в тих хмарах, які тепер сяють, немовби упродовж дня просякли сонячним світлом і зараз випромінюють оте позичене світло.

Але з іншого боку міста плине інша вода. Велетенська ріка, яка кружляє великими звивинами, та її зовсім не видно, бо ріку заслонює вал «levee». Гребля в перерізі є неправильною трапецією, оглядовий схил якої густо заростає травою, яка в цьому кліматі швидко та буйно

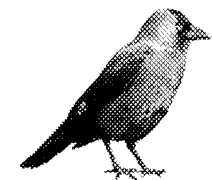
відростає після кожного викошування. Бік греблі, повернутий до ріки, стрімкіший і задивлений у воду, технічною мовою називається «batture».

Між «batture» і рікою – нічия земля. Упродовж пів року її омивають рвучкі води ріки, а на наступні пів року вона відслонюється, замулена, поросла очеретом, її жолоблять стічні води, вона значить смітник, осілий на гіпсометричній лінії окремих станів води. Його монотонність тут і там порушує якийсь плавучий, бо не пришвартований, док, якість палі – залишки від халупи, побудованої бідняком на нічій землі.

Якось я прогулювався гребенем тієї греблі, і в одному місці на боці «batture» здалеку до мене долинув людський голос. В очереті, яким поросла мілина, видно було невисоку людську постать, помітну тим простіше, що фігурка ота була вбрана в щось на зразок білої сорочки й біліла здалеку. Коли я наблизився, то вже міг розгледіти, а поміркувавши, ще й приблизно ідентифікувати цю з'яву. Був то літній, невисокого зросту негр. У нього було старече обличчя із западинами на скронях, вкритих поріділою вовною сивого волосся. Він стояв у воді по кісточки, в очереті на мілководді. Поруч у річковий мул був встромлений хрест, трохи вищий людського зросту, абияк змайстрований із нужденних патиків. А чоловік той щось голосно і натхненно промовляв, і неважко було здогадатися, що то «preacher», проповідник із власного помазання, чоловічок виразно несповна розуму, бо ж прецінь проповідував він тут у справжнісінькій водяній пустелі: навколо жодної живої душі, хіба що водяні бабки, які сідають на хиткий очерет, та ще ген вдалині, над потуж-

212

ним рвучким потоком ріки кружляли мартини. А я був абсолютно випадковим слухачем новини, принесеної сюди й голошеної божевільним:

«...God is the man... All nations come to see me... When you baptised... I am in the sight of God... Trickle of water... We need God... God hears about you... Judgment at hand... Time is ready... come down to water... If you are at... If you want to be saved... not be damned... Water is your witness... Come one into the water to see power of God... This river should be crowded by hundreds and thousands... Man command no mess when going back in darkness...»

1. Слова львівської говірки, запозичені з їдиш, одеського сленгу, івриту та єврейської традиції. Під хайром – під словом честі; хазука – трикратне повторення, яке в юдейській традиції означає незламну обітницю; хедер – єврейська релігійна початкова школа; макагіта – солодоці; пуриц – особа з надмірною самооцінкою, пихатий тип, начальник; маюфес – старовинний єврейський весільний танець; мишітене – божевільний, несповна розуму; мазелтов – дослівно «удачі», формула вітання; шабестої – дослівно «суботній той», неюдей, котрий на прохання чи за оплату виконував у суботу (день заборони працювати для релігійних юдеїв) хатню роботу в єврейських домах; Гаманове вухо – три-

213

жовквеа, бул. львівська, поч. ХХ ст.

кутні пиріжки із солодкою (варення чи мак) начинкою, якими частуються в Пурим.

2. Тобто, мезузи – ємності із сувоями пергаменту, на яких були написані уривки з V книги Тори.

3. Цицес – френзелі, які зав'язують на чотирьох кінцях талеса (молитовного шарфа), згаданий вище філактерій (або тфілін) на чолі – один з двох аналогічних елементів молитовного спорядження юдея; тфіліни – це дві чорні коробочки зі шкіри кошерних тварин, які всередині містяться уривки (паршиот) із Тори, один тфілін закріплюють на чолі, на лінії волосся поміж очей, другий закріплюють спеціальними ремінцями на біцепсі оголеної лівої руки, «повернутим до серця».

4. Меламед – учитель в хедері.

5. Пейси – слово з івриту, яке означає довгі пасма волосся на скронях, що є обов'язковим елементом зачіски ортодоксальних юдеїв.

6. Виділені курсивом у цьому абзаці слова подані в оригінальному тексті українською мовою.

7. Butterfly (англ.) – метелик.

8. Levee (англ.) – дамба.

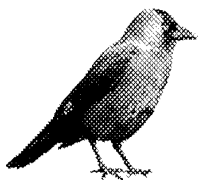
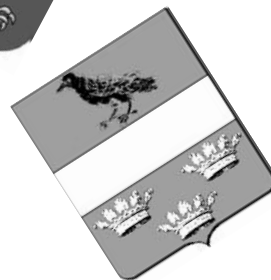
9. Насправді ж тут виразна алюзія до проповіді Франциска Асизького.

[Першодрук: «Темат», 1969, nr 31-32, первісна назва: «To ja sam jestem Emma Bowary...»]

Переклав Андрій Павлишин

214

215

два візити
ЗИГМУНТ
ГАВПТ

Вперше я відвідав поета¹ в рік Олімпійських ігор², улітку, коли перебував на стажуванні в артилерійському полку в Стрию. Якимось чином я дізнався, що він неподалік, на курорті³, відпочиває там. Я подумав, що доброю рекомендацією для мене послужить те, що я тепер – тимчасовий мешканець міста, де він колись ходив до школи. Щоб було більш поетично, на курорт мене підвіз Серафим. (У поручика Яна Серафима і справді було таке прізвище, він постійно випробовував авто, які ремонтували в полковому гаражі, і обіцяв, що при оказії підвезе мене).

На курорті зелено, променад, літники, пацієнти, урядові сфери, і євреї в атласних халатах, завжди парами, також тут лікуються. У такому місці легко про все розпитати. Мені сказали де і як, і справді стояла у затінку вілла, і там біля відчиненого вікна сидів поет і, звісно ж, слухав радіожурнал про Олімпійські ігри в Берліні. Мій прихід збурило цю пополуночно-недільну, зелену, тінисту, бджолину, розщептану іволгами атмосферу. Може це нагадувало скрегіт шипів по жорсткій бігової доріжці, який хрипко лунав по радіо, а може хурчання списа, коли він усе ще вібрує, встромлений у землю, наприкінці свого параболічного шляху.

Поет уважно і прихильно вислухав журні звірвання непрошеного гостя. Він вимкнув радіо, і в тіні мудро поблискували окуляри на його юначому обличчі. Експертів у справах безпредметних і непрагматичних, йому либонь тільки раз урвався терпець у спілкуванні з

упертим мономаньяком, виразно схибленим типом, коли той розпачливо пояснював: «Ну що ж, шановний, дехто в таких випадках не їсть цілими днями, а інші бенкетують...» Проте, він мені, мабуть, вибачив, бо то все діялося у його краю.

••••• Тамтешній край інакший, ніж звичайні околиці. Із долин там видно бар'єр гір від Ужоцького до Пантирського⁴ перевалу. Схилами гір ліси збігають до вод Свічі, Лімниці, Чечви, Бистриці. Поміж тих лісів світять осокориною вичовгані жолоби «різарні», крутосхилами яких спливають униз стовбури гірських ялин. Чутно тонкий посвист локомотива, коли він працьовито тягне вузькоколішкою довгий вантаж деревини до брошнівських тартаків, де її перетруть на небосажні розсипи золотистої тирси. Дикий риють у старих австрійських окопах, які тягнуться гірськими маківками в густих заростях карликової сосни. Внизу, серед каміння потоку, витріщають очі струги.

Потім поетів край переходить у пониззя, поля, села, селища, сховані в гушавині дерев. Осмолода, Верхнє Синьовидне, Болехів, Солотвин. Над ними гонти і бляха церковних бань, на зелених вигонах, понад стоячою вже водою стада гусей, смуги вибілюваного полотна. Калина росте «широколиста», горобина, ясен, бук, черешня, ліщина, глід. Дурманить запах коноплі, чутний із садів, дурманить запах горілки із відчинених дверей шинку. Гудять і дзижчать, мов еолові арфи, телеграфні дроти вздовж закуреного гостинця. Човен шкрябас по дну, коли підходить до зарослих верболозом берегів ріки.

Тамтешній край инакший, ніж звичайні околиці. Він пучнявіє і надимається від наростаючих у ньому газів, пітніє і набрякає якимось надміром соків, смол, просякнутий ропою, тлустий від воску, фосфатів, солоний від солі, води його веселково міняться від тонкого шару олій і гасу, порозливаних на них. Посеред полів і на схилах пагорбів стоять там ліси чорних бурильних веж, нафтових свердловин, резервуарів, і поночі там шугають гейзери пари, і світяться сузір'я електраламп Тустанович, Дашави, Старуні, Калуша. Цей край зроджує зі свого лона потвор і дивовиж, драконів, кістяки й тіла делювіальних рептилій, щоб додати їй збудити поетичну фантазію.

Але назовні, удень там погідно й маломістечково. Залізничні майстерні, повітова управа, сірникова фабрика «Ватра», готель Кофлерів, єврейські крамнички, гарнізон, гімназія, трафіка, пофарбована в діагональну смужку, ген віддалік синіє пила – сьєра Карпат. Річка засипала своє русло обточеними водою каменюками, і піниться, і реве крізь вузькі горловини, омиває підпори мосту, щоб раптом розлилися спокійними та лінивими глибинами її лагідні й солодкі, наче кохані обійми, води.

Тут поет ходив колись до цісарсько-королівської гімназії. Може саме тут довгими, маломістечковими шкільними годинами він читав разом із іншими учнями, під вченим проводом педагога в пластроні та із пенсне на носі, грецькі тексти. Може були то історії з Гомера про те, як тягли тіло героя, причепивши його ременем, затягнутим на сухожиллях ніг, і причепленим до бойової колісниці. Може, за допомогою надійних шпаргалок і безцінних

у праці своїй над перекладами видавництв Цукеркандля із Золочева чи книгарні Веста у Бродях, дано їм було пізнати жакливу, зловісну історію Пелопоннеських воєн. А може учений трактат Стагірита із *Поетики* розповідав поетові, як слід тлумачити собі перестороги богів, щоби ми, охоплені пихою, не пізнали кари, більшої, ніж та, якої ми заслуговуємо, щоб ми власним прикладом не збуджували в глядачах трагічного співчуття і тривоги.

•••••
 Іншого разу, через багато років, я відвідав поета в іншому краї. То було восени. Їхати довелося далеко – аж на сам кінець суходолу⁵. Видми, дюни, порослі рідкими чубами трав, океанська вода заплывує пляж піною і хвилями. Пісок, пісок, стертий на порошок, позначений відбитками, слідами чийогось ступання, які вітер морський затер до невпізнання.

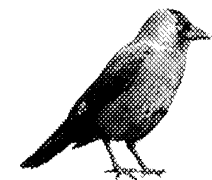
В одному місці води припливу продираються крізь дюни і розливаються солоним мілководдям. Тут громадаються птахи, які відлітають у вирій. Галас і гомін, пташині злети – незліченні зграї диких лебедів, гусей, качок, журавлів, чапель, куликів, сивок, нирків підносяться хмарами, здіймаються у небо, кружляють, гамірно спадають в очерет, обсїдають мілину, хвилюють води затоки.

Поет дивиться у їхній бік, захоплюється, розпізнає, запам'ятовує. Він посміхається, його захоплює їх легкість, незвичайний дар відриватися від місця, ширяти угорі, їхній пташиний інстинкт, упевненість у слушності обраного й віднайденого шляху.

[Першодрук: «Wiadomości», 1958, nr 19]

218

1. В оповіданні йдеться про видатного польського поета, прозаїка та есеїста Казимира Вежинського (1894-1969), уродженця Дрогобича, котрий ходив до школи в Дрогобичі, Хирові та Стрию, навчався у Ягелонському та Віденському університетах, входив до поетичної групи «Скамандер», за вірші на спортивну тематику був відзначений на Олімпійських іграх в Амстердамі (1928) золотою медаллю, в 1938 р. став членом Польської Академії Літератури; після нападу Німеччини та СРСР на Польщу в 1939 р. емігрував і мешкав у США, Італії та Британії.

2. Пізніше автор уточнює, що йдеться про Олімпійські ігри в Берліні, тобто сюжет датований

1936 р.

3. Йдеться про м. Моршин.

4. Перевал у Горганах між горами Тавпиширка і Пантир, тепер називається перевалом Легіонів.

5. К. Вежинський у 1941-1964 рр. мешкав у США, більшу частину часу він проводив у рибальському селищі Саг Гарбор на північній околиці о. Лонг Айленд; схожі враження про красвиди і пташині герці на березі затоки Пеконік поет описав у есе «Весна океану» і «Дикі гуси» із книжки «Моя приватна Америка».

219

Переклав Андрій Павлишин

жсовква, костел св. лаврентія, хх ст.

про стефцю,
про хаїма іммерглюка
та про скіфські браслети

ЗИГМУНТ

ГАВПТ

«І чому, панно Стефцю?»

Панянка сиділа на вікні, все дуже гарно, спідницю обтягнула так, щоб прикривала її коліна, аби я, боронь Боже, не побачив трохи вище тісного збігу її стегон. Та воно мені й не цікаво, – я собі одразу сказав, що панна не в моєму смаку. Така біла, блондиниста, легкі веснянки й безбарвні губи, і такі собі, немов надуті щічки, і підборіддя, і руки, які сама не знала, куди подіти. Але то тільки здавалося, бо взагалі-то вона знала, що має робити, або, властиво, знала, чого не робитиме.

Я сиджу в кріслі навпроти, дивлюся на неї. Вона має дуже світле волосся, наче масне, а трохи наче сухе. Платтячко ж у неї було ніяке: зметане на живу нитку, та ще й так по-аматорськи, ушите в зборочки там, де слід його допасувати, і висіло би на ній, якби не те, що трохи напиналося на верхній частині живота, а трохи на верхній частині грудей. А це робить своє, та сукеночка створює враження аматорства. Вона уся аматорська – ота платтячкувата дівчачість.

Мені трохи лячно, а може й ніяково, та як уже почав...

«Е-е, панно Стефцю, як можна було...»

•••••
 Це дивно і смішно, та коли я тепер думаю про Стефцю, про тамті часи, то мені здається, неначе того насправді не було, неначе я щось читав про це за давніх літ, і самі спогади про це укладаються якимось аж занадто композиційно. Відомо, що найпростішим композиційним

елементом, матеріалом, який сам собою вириває з минулого, є спогади про приємні миті та події, які голублять душу, а не спогади про біль і прикрощі, і приниження. Тож коли я думаю про Стефцю, то наперекір тому страшному, що сталося, і боюся, що буду сам себе дурити.

Бо як пригадаю собі Стефцю такою, як вона мені вириває з-поміж подій, то так собі, певно, допасовую ті спогади, так собі добираю світлотіні, що виходить вона мені, немов співчутливо киває тому далекому життю. То дуже приємно так собі уявити: я тут, загублений серед далеких справ і людей, а там колись укладалося так, що до змішаної гімназії ходила дівчина із обличчям, затіненим пансіонним беретом, і з пакою книжок ув обіймах, і що тоді була вона моя, і нічия більше, і думала про мене, і віддавалася мені серед лінивого містечкового життя. І все з огляду на це мало б укладатися до прослави моєї, замок і колегіальний собор підносилися попід небо вежами і маківками, для того хтось насадив там небосажних сріблястих тополь, щоби злетіли вони і розпростерлися галуззям у небі, щоби убралося це в плащ, уткалося в мантию з хутряним підбоєм для моєї пихи.

То, либонь, за те я тепер приречений на далечінь – за тамті справи...

Але прецінь я можу збудити в собі покору. Прецінь, попри все, я можу думати про тамті часи так, неначе б вони існували, втім, тільки для себе, я можу схилитися і сказати собі, що без мене там усе було б так само. Я можу приректи себе на небуття лише для того, щоби наддати духу і життя тамтому. Я можу капітулювати і роздатися, позбутися усього

222

добра, щоби запевнити тамтому життя. (Бо, чи не роздавався я, чи не знищувався за тамтих часів? Коли йшов, наприклад, увечері на дурну підміську прогулянку, коли вдивлявся у мокрі поля, в хмари, які тяжко влягалися на заході, в розчепірені й покручені верби понад межами, і в рудий, червоний, лисячий, фіолетово-червоний, морквяний, асфальтовий колір осені – могло б здаватися, що я егоїстично всмоктую то всередину. Тож розвернімо цей процес – прецінь то я віддавався тому осінньому краєвидові, розстрілювався в горизонт, як шріт із вистеленого набою. Умлівіч я самознищився на користь, на благо зовнішності).

Отож, коли я тепер квапливо й пожадливо збираю уламки тамтих часів і складаю їх заново, то маю повне право, достеменний сервітут на оті часи: я відбираю своє, відбираю і повертаю уламки самого себе.

Іноді я собі міркую: а як би то було, якби так подати час назад, повернути, як оце гадають, що можна би повторно розіграти партію, розпочату при лихих ауспіціях? Звісно, що то абсурдно, і то сам лиш помисел. Якби я навіть міг звіритися в тому Стефці, то боюся, що вона би висміяла подібну екстравагантність. Адже, міркуючи дуже тверезо, вона одразу б інстинктивно сказала, що таке повторення звучало би фальшиво, як удар по тріснутій блясі. Але передовсім їй не вистачило би уяви.

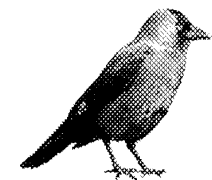
І знову ж таки, якщо я записую тамте неповторне, чи ж не ловлю я сам себе на вправлянні у чорнокнижних штучках, викликанні духів, чи ж не є це чимось із гатунку ярмаркового паноптикуму і естради з фокусником і маестро самогіпнозу на

гастролях? Я використовую автентичні аксесуари, щоби воно правдивіше вийшло, пригадую автентичний сучок у дошці, зганяю, мольфар, ті ж хмари літнього пополудня перед бурєю, занурюю в червоні хмари сонце заходу – таку ж «розжарену підкову», яка сичала під дощем заходу багато років тому, я перекидаюся банальними та стереотипними словами з Хаїмом Іммерглюком, власником ятки з залізом, фарбами та ланцюгами у вуличці, що біжить від ринку, наче би хотів тими ланцюгами спрягти і пов'язати минуле й сьогодення.

Я повторюю собі: було, було, було, так наче дійсний спосіб минулого часу мав би мене з тим зв'язати, наперекір тому, що мені затерся у пам'яті візерунок сукенки, яку Стефця мала тоді на собі, коли вона сиділа на вікні; було, а не пам'ятаю числа місяця, а напевно і року, коли те було; було, бо якби не було, тоді б мені чари не вдалися.

Хтось міг би спитати: а звідки ж то оті претензії на те, щоб відтворити те, що було? Візьмімо Стефцю. Прецінь, насправді ти ж дівчини не знав, то як ти можеш з такою самовпевненістю казати: було?

Отож, насамперед, попри усілякі перегородки між нами, ми зустрічалися частіше, ніж здавалося. Наприклад: іде Стефця з бібліотеки, несе під пахвою позичені книжки. В тій бібліотеці ми зустрілися чолами над книжкою. Стефця поклала книжку на вичовганій стільниці бібліотечного стола, і понад її похиленою шиєю з кучерявими пасмами волосся, я зазираю в безодню книжки, а коли вона переведе погляд на мене, то він буде наче близнюком книжкової прірви... А отже вірно, і шалене задоволення від цього спогаду. А інші – відкладаються,

перетасовуються ще і ще раз; бо зачепитися оком за якусь деталь, то так, ніби її сам створив: ні з того, ні з сього постає наново – та сама, але вимріяна. Не було її, аж є – така ж, вимріяна в тузі, в якій я сам не визнаю себе Богом...

••••• Стефця має вісімнадцять років. Цього року в травні вона здаватиме матуру – про це я знаю, але якби не знав, то не знав би, як її називати. Чи була вона ще дівчинкою, чи вже дорослою панночкою? Коли кажу: Стефця, то, природно, як про дівчинку, але як додаю: панна, то це вже авансує її на панянство.

Вона звертається до мене на «Ви», а я їй кажу «панно Стефцю». А прецінь, коли ми були дітьми, то бавилися разом. Ну, правду кажучи, таке траплялося нечасто, бо все ж нас ділила різниця у віці. Якось – скільки ж то мені тоді було років? тринадцять, ну то Стефці тоді було сім – пригадую, як ми ходили до замку. Одна з кам'яних стін замку височіла понад річкую, з неї виступали там потужні фундаменти й контрфорси мурів. Сам замок досі ще частково служив якимось цілям, але надходили зміни. А коли надходили зміни, коли одна з частин вигорала, то накривали дахом іншу, і там щось

жсовкба, синагога, поч. ХХ ст.

діялося і гніздилося. За нашого дитинства в одному крилі ще існував, але вже не працював, завод із виготовлення сигар і сигарет, а друге вже було в руїнах. Тепер же, наскільки мені відомо, усе навпаки: той тютюновий інтерес був у руїнах, а у новій, відремонтованій частині, був міський суд.

Коли якось ми зі Стефцею тудою блукали, нишпорячи в камінні й кропиві та зазираючи в крихкі отвори в мурах, в одному місці трапилось так, що Стефця напоролася на покинутий колючий дріт і пробила собі підошву босої ноги. В тому не було нічого надзвичайного: на чорній від ходіння по голій землі підошві виступила крапля крові, схожа на корал. Стефця була бліда і трималася за мою шию, коли так стояла на одній нозі, а я зав'язував носовичок у вишуканий вузол.

Отоді то був, властиво, останній раз, коли ми були просто друзями. Бо потім уже почала даватися взнаки значна різниця в віці: коли я був у гімназії, то Стефця все ще була дівчинкою, а пізніше, коли я вчився в університеті, то зустрів її, як вона йшла до школи, з пакунком книжок ув обіймах і в береті, який заслонював їй чоло та волосся. Я тоді вдавав, що її не помічаю, бо мені здавалося, що смішно приятелювати з дівчинкою-підлітком, узагалі – з дівчиною. Але я мав враження, що після отієї невинної пригоди посеред крихких руїн замку Стефця наче мала якісь претензії щодо того, що буцім щось між нами вже було, щось сталося, неначе надаючи цьому особливого значення, одного разу їй така здалося, й усе, і що я, нібито скомпрометувавши її, мушу належним чином повестися.

.....

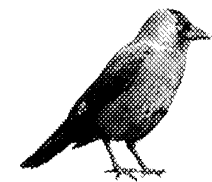
А тепер, вперше відтоді, ми вільні. Я приходжу о будь-якій порі дня, мене приймають без жоднісіньких проблем, ми розмовляємо годинами. Коли пополудні в мене немає діла, то я вибираюся на другий кінець міста, до Стефці. Заходжу, кухарка Кристина каже мені: «Почекайте-но туточки...», тож я чекаю у вітальні, розглядаю цяцьки на етажерці, гортаю бібліотечну книжку *Справа Мавриціуса Вассермана*¹, на стіні велика репродукція з Виспянського: свята Соломія на вітражі, за книжками на полиці розставлені слоїки з полуничним варенням. Потім я чую кроки на сходах, і Стефця каже мені: «Чому Ви не сідаєте?»

Бо Стефця має нареченого. Ця обставина вже всім відома: наречений – молодий лікар, інтерн у повітовому шпиталі, а тепер навіть, за відсутности головного лікаря, вся відповідальність на ньому, і йому дуже бракує часу, щоб приходити. Але навесні, коли у нього було більше часу, він завжди ходив пополудні зі Стефцею на прогулянки, але завжди з мамою, котра виступала у ролі дуеньї – завжди з ними, але, щоб не заважати, то завжди за три кроки позаду, – і можна було побачити ту групу пополудні, коли вони спускалися луками до річки: попереду Стефця і молодий ескулап, а позаду на відстані трьох кроків мама з автентичною парасолькою за будь-якої погоди.

Тепер прогулянки урвалися – доктор Завіховський (так звали претендента на Стефцину ручку) шалено зайнятий. Я з ним бачився, Стефця нас познайомила, і лікарчук мені навіть сподобався: молодий, сіроокий, з чорними, підстриженими вусами, аж ніяк

224

не дурний, говорив украй щиро, був дуже зацікавлений своєю роботою, був дуже зацікавлений Стефцею, йому трохи імпонувало, Боже змилуй, її суспільне становище: донечка провінційного адвоката, і батьки мали для неї невеликий посаг і другий дім, доктор був начитаний, хоч манери його трохи підводили: він обкусував нігті, що, втім, не означало слабкості характеру, бо він був упевнений у

собі та знав, чого прагне.

Іноді приходив Франек Вуйціцький. Але з Франеком ніхто не рахувався, з ним годі було рахуватися. Бо ж Франек Вуйціцький – то був маленький хлопчик із рожевим личком і кучерявим волоссячком амура, він готувався до матури, а потім збирався піти в авіацію. (І пішов потім у ту авіацію, і розбився на винищувачі, і загинув, і більше його вже не було. Франек

Вуйцікий, котрий навіть у мундирі пілота зберіг повновиде обличчя амура і голубі, неймовірно голубі очі).

Приходили й інші. Такі кумедні друзяки зі змішаної гімназії; дехто пускав півня, бо вони саме зазнавали мутації. Приходили й сьогодні, переді мною. Стефця після тієї аварії з автомобілем мусила залишатися кілька днів удома, прийти до тями, слід було після того автомобільного випадку все залагодити, тож прийшли її гуртом відвідати, поводитися наче вільно, але то було вдавання. Кепкували один з одного. Метек Схабовський зачісувався з проділом посередині голови, тож один із них насипав йому в той проділ фіалок, яких приніс для Стефці, але йому все було ніяково ті фіалки подарувати, то він їх так довго м'яв у руках, аж врешті насипав їх Метекові Схабовському в проділ зачіски.

Їхні щенячі голоси матуристів, шкільний жаргон: «...свистів я на то з магістрату... ..штмп... але шац!²... ти, насципали піску...», врешті забралися, пішли.

Стефця тоді сиділа на вікні. Я тоді спитав:

«І як то було?»

«Перепрошую, та ж мені здавати матуру... Мало то ми вчилися пропедевтики філософії? За скільки тисяч років до Шопенгауера жили елеати? ... Навіщо все це?... Навіщо?...»

Її губи тремтіли. Але вона намагалася посміхатися.

«Той водій було дуже червоний на обличчі і лютий, і переляканий, і навіть кляв мене. І я йому не дивуюся, тим більше, що він сказав, що має жінку й дітей».

Я навіть міг собі уявити того водія із

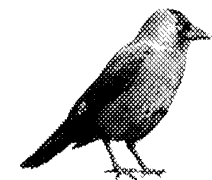
червоним обличчям, я чую скрип гальм його автомобіля, коли він побачив Стефцю, котра лежить у куряві на дорозі під колесами авто на містечковій вулиці. Стефця потім мала одну щоку забруднену з одного боку, плаття, подерте на плечі, а про репутацію годі й казати. Бо то була вже справа поза межею, до якої неминуче доходили маломістечкові конфлікти, і потім воно залишилося радше недоказане, не задокументоване і не викомбінуване в скромному обсязі саморозкриття справ під небом над замком, колегіальним собором і чубками сріблястих тополь.

Прецінь, коли то до мене тільки долинуло – до мене, котрий перебачив усіляких ситуацій, наслухався найбільш вишуканих ритмів, бодлерівсько-гюїсмансовських, – то я не вмів у собі того вмістити. Я відчував подив і чув жаль і гнів через те, що панна Стефця хотіла мене позбавити тамтешнього життя, так неначе забирала його із зошитами та книжками в обіймах, ідучи на інший бік.

Ой, Стефцю, Стефцю, яка ти недобра, то он ти яка? То в так званому розквіті сил, навесні, так би мовити, життя, тобі захотілося втекти на тамтой бік? Неслушно дорікати б тобі цікавістю, бо не через цікавість, а від огиди до життя, до стрічного, – а ніби куди? В небуття? А що ж ти знаєш про небуття? А що ж ти знаєш про те, як там? А чи знаєш ти, що якби ти вчинила це з інших причин, ніж дівчачість, то це гріх? Гріх невідання, справа мусить, либонь, підпадати під моральні й етичні статті. Прецінь, ти хотіла забрати зі собою круг справ праворуч і ліворуч від себе, а могла потягнути за собою все. Що ж ти, Стефцю, хотіла вчинити? Не смійся над

226

питанням, сповненим жаху й риторики. Навіть не знаю як, але мене захоплює твій сміх. Ти побувала вже там і вернула, зазирнула на тамтой бік і повернулася, і ти вже інша: ніби мудра і ніби лиха тою своєю мудрістю...

.....
 Я лічу на пальцях, скільки ж то: два-три роки, як я тут був? Ринок, на ринку та ж студня зі статуєю Богоматері, і з підвалини її б'ють дві цівки води, яку доправляють із джерел у горах,

і брукована площа навколо, і завжди вологі щілини між каменями, і біля студні містечковий водонос, наполовину ідіот, із тим самим ідіотським: «а га, а га». Замок стримить понад акаціями, а поза ним вежі колегіального собору і бані василіянської церкви. На іншому боці, навпроти, розтрощена тютюнова крамниця, і віконне скло щербиться і лисніє на тротуарі, і повсюди розкидані порожні картонні коробки від сигарет.

На другому кінці ринку я зустрів Хаїма Імерглюка, – здавна його пам'ятаю, він тримав крамничку із залізом і фарбами, й інструментами, мотузками та ланцюгами, – той впізнав мене відразу, хоча вже добрячих пару літ мене тут не було. Він упізнав мене з якимось блиском порозуміння в очах. То порозуміння акцептувало мене, котрий з'явився з тією війною, до певної міри я війну ту сюди із собою привіз, був одним із її співторців, її богів. Важко мені пояснити оте порозуміння в очах Хаїма Імерглюка. Мені здалося, що він ніби раптом уявив собі, що ми беремо участь у карнавалі, що він впізнає мене в тому перевдязі, що розуміє, що не має жодних претензій, що то навіть неначе комічно: я в цьому перевдягу, зі сталевим шоломом на голові і з колекцією ручних гранат, загачених за пояс, із шаром пилюки на халявах чобіт, на вилогах кишени, на щоках, носі, аж до брів.

Може, спалах порозуміння в очах Хаїма Імерглюка – то ілюзія, а може мало воно послужити контрастом, сказати, що ніщо уже не важливо. Що люди, яких я бачу на ринку: мішанка тупих пик, їхнє дихання змішується з повітрям, – навіть якби я був передвісником поганих або добрих новин, то не маю для них кличу. Вони безособові, наче шарудіння, шамотання пацюків за стіною будинку, безособове й мертве хлюпання води, яка розбивається об каміння потоку, скрипіння гілок, які гнуться від поривів вітру.

Коли я поволі, поволі йду вулицями містечка, то так, наче не хочу скаламутити того, що тут є, до чого я більше не належу. Хоча є дешиця тих людей, місто здається порожнім. Дешиця тих

людей, то як мухи на обличчі покійника. Вони із дзиччанням злітають із куточків уст, куточків повік, і одразу ж сідають назад, ті «*mouches*³» на напудреному обличчі, злітають і сідають.

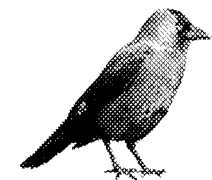
••••• Я дійшов аж до будинку Стефці. Будинок був порожній. Ні душі. Втекли від війни. Я ходив кімнатами будинку, наче музеєм. Підлоги були прегарно натерті, і все було залишене, як на показ. Жодного розгардіяшу, як то буває при від'їзді, ніщо не порозкидане, нічого не валяється, ані одна шухляда не висунута. Було настільки урочисто, що я аж глянув на свої чоботи, чи не нанесу, бува, болота. Та ні, прецінь сухо надворі, ходжу кімнатами – не гість, не зловмисник, не мешканець, я мов примара, що навідується в старі місця, проникаючи крізь стіни й замки. На вікнах пеларгонія у вазонах, на кухні свіжа липучка для мух, навіть небагато мух ще впіймалося...

••••• А тепер випередьмо події. А тепер допіру нехай нам буде дано на правду захлиснутися плодом творіння. Тепер подумаймо, як би то було. З великим задоволенням, наперекір усім іншим можливостям і злигодням, коли вже нам дано стати над проваллям справ, їх шансів, різновидів, випадків, над великою водою, аж чорною від непроникної тасмничости й аж загуслою від сконцентрованих у ній, змішаних у ній і важких від вироків чинення – закиньмо розмашисто невід власних мрій. З таким замахом, з таким чудовим жестом!

Ось пішов він углиб, і підхопило провалля вічка мого невода, поринають і зникають вони у глибині вод. Невід провалюється і гине.

228

Тягнуть його додолу важкі, пронизані свинцем і залізом облямівки моєї думки. Води під ними розверзлися й поглинули їх, і зімкнулися кола водяні над ними, і розгладилося плесо.

Я боюся, і розпач мене бере від того улову. Я боюся сміховинности, яка певним неухильним чином в'яжеться з похмурою риболовлею, моїм рибальством (наче подібним до слова «перелюбство» – злягання на чужому ложі). Я боюся сміховинности, фіглярства і блазнювання любовного пафосу, демонстрованого на очах у

публіки.

Вкритий рум'янцем від сорому, я вдивляюся в глибінь, у океан випадковости.

Як би то було? «Було би» замість «було», інше, ніж «було», аніж «бувало», аніж «колись» і «трапилося». Було би і сподіване, і несподіване. Було би – це так, що ані було, ані устоялося, бо було би – умовність його відмежовує мене від того, що було, і дозволяє мені боягузливо не брати відповідальности за речі, які були насправді.

жовква, жовківчани, середина xx ст.

Але, чи ми не відповідальні за фікції – стани, створені нами самими, за позірні злочини, за позірні, для забави захоплення? За це слід відповідати так само, як за розбещення неповнолітніх, як за обмануті сподівання, як за недотримання слова, як за думки про привласнення майна сиріт або державних коштів.

Тому, перш ніж зазирнути у важкі, ослизлі від мулу неводи, я даю собі слово честі, я присягаюся, що беру за це відповідальність.

Оце виринають мокрі мотузки і сіті зняряддя мого полову – неводу. Оце вдивляюся я, тремтячи, у здобич – водні бур'яни, і задихаюся від смороду струхлявілих у воді решток.

І що це ти виглядаєш у тому неводі, маломістечкий Ромео, студенте вільних мистецтв із незданими іспитами за семестр, посвячений у зрілість завдяки холостяцьким хворобам, не оплаченому рахунку в кравця, бійці після півночі на дансингу, котрий зі снобізму читає Серена Кіркегора, а насправді хворий на оте кіркегорівське боягузтво?

Невже ота витягнута неводом утоплениця із опухлими губами та очима, вибраними річковим гравієм, із руками, поцяткованими водяною лепрою, невже то була Стефця?

Візьми ж бо оту утопленицю за руку і поведи до вітваря, а рука та ще огорнута освяченою та поцілованою еспитрахиллю. Переведи її через поріг храму, аж нехай увігнуться ресори фіакра, шкапини якого прикрашені весільними стрічками. Згуби позаду останні органні труби, які сурмлять «*Veni, Creator*»⁴!

Поведи її уперед натертими небосхилами

підлог, інкрустованими ініціалами меблів, фритюраами кухонних фаршів, фіоритурами модних фризур, фата-морганями альковних фіранок...

Оце наступного дня, подружнього ранку, вона попсована, мов іграшка, мов лялька, в якій щось поплуталося, і вона вже ніколи не скаже більше: «Мама», а як її покласти, то назавжди заплющить очі і не зможе їх розплющити.

Стефця, котра віддається не мені, а місяцеві, і примхливий супутник, що несподівано зазирає серпом крізь вечірні вікна, має з нею більше спільного, і привласнює собі мої подружні права...

На схилі пагорба, серед калинових кущів, у тіні буків, дубів і горобини, і срібних тополь, є могила скіфської принцеси. Над нею переминюється вранці сонце, в небі, промитому дощовою водою та обпаленому кривавим світанком.

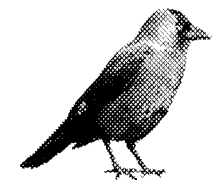
Далекі луки над водами стогнуть від дудніння копит коней, які проскакали ними сотні років тому. Жовтець на луках світиться жовтавим світлом, наче свічки, повстромлювані в траву. Земля, вивернута полицею плугів, лущиться, мов риб'яча луска, і райдужно міниться. Як весна, то з дерев сиплеться квітковий пилок, припудрюючи могилу скіфської принцеси; як осінь, то лягає на неї ще соковите, але вже жовте від смерті листя.

Щоб відвідати могилу скіфської принцеси, слід було наближатися тихо, скрадаючись, аби не збаламутити тамтешнього спокою. Лежить вона там у своїй скіфській діадемі із золотих бляшок і на зап'ястях її рук – золоті браслети.

Вже давно змовкло відлуння кінського

230

дудніння на розлогих лугах понад річкою. Всередині в нас іще б'ється наше серце, як відлуння отого дудніння, яке чулося там багато сотень літ тому. Застукає воно в нас хутчіше, і ми усе пригадуємо, а потім думка задзеленчить про щось несуттєве, і ми вже не чуємо того дудніння.

Чи мушу я забути про скіфську принцесу, чи заглушити спогади про неї в гаморі великого й порожнього пташника, *aviarium*, яким є моя тривожна свідомість?...

[Першодрук: «Wiadomości», 1953, № 6]

1. Йдеться про детективний роман австрійського письменника єврейського походження Якоба Вассермана (*Jakob Wassermann, 1873-1934*) *Der Fall Maurizius* (1928, пол. переклад 1928). Сюжет побудований навколо несправедливого звинувачення ученого Мавриціуса у злочині. Після 18-річного ув'язнення його виправдовують, проте, зацькований бездушною громадською думкою, він накладає на себе руки – виразна алюзія до сюжету оповідання Гавпта.

2. На львівській говірці «*sztęmp*» – сором, ганьба, «*szas*» – краса.

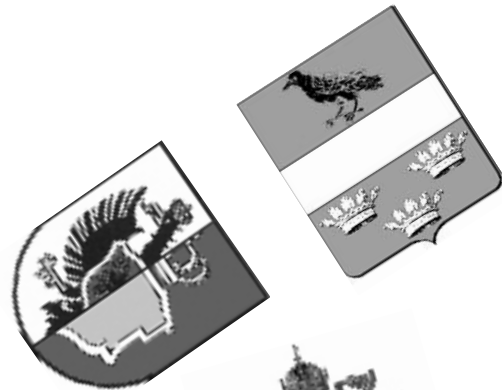
3. Гра слів – тут йдеться про «мушки», штучні родимки, які наклеюють на обличчя або вуаль.

4. «*Veni Creator Spiritus*» – «Зійди, Дух животворящий», католицька молитва, елемент літургії годин.

Переклав Андрій Павлишин

231

Автори:

Бойко Оксана (Львів), кандидат наук з архітектури, дійсний член ICOMOS, провідний спеціаліст Інституту «Укрзахідпроектреставрація».

Брюховицька Христина (Львів), автор, культуролог.

Вільчинські Марек (Гданськ), (Wilczynski Marek) доктор, професор, завідувач кафедри англійської літератури Гданського університету.

Возняк Тарас (Львів), автор, редактор Журналу «І», голова правління фонду ПАУСІ, дійсний член ICOMOS.

Гавт Зигмунт (1909-1975), польський письменник і маляр, котрий народився в 1907 році в Улашківцях на Поділлі й помер у 1975 році в еміграції у Вінчестері в американському штаті Вірджинія. Упродовж кількох років свого життя він був пов'язаний із Жовквою, де опинився разом із батьками в 1916 році, і де мешкав, із перервами на навчання в школах Тернополя та Львова, а потім на незавершені студії у Львівському університеті ім. Яна Казимира та паризькому Université de la Cité, аж до 1933 року. До скромного за обсягом літературного доробку Гаупта, одного з краших стилістів польської мови в ХХ столітті, котрого під

оглядом якості та оригінальності вислову можна сміливо поставити поруч із дрогобичанином Бруно Шульцом, належать всього лиш дві збірки оповідань, видані в Парижі Літературним інститутом Єжи Гедройця: *Pierścień z rarietę* (Паперовий перстень, 1963) і посмертна *Szpica* (Головна похідна застава, 1989).

Довжок Тетяна (Київ), кандидат філол.наук, асист., Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка завідувач кафедри полоністики. У 2008 році захистила кандидатську дисертацією на тему: «Польська повоєнна проза пограниччя: ідентичність, часопростір, катастрофізм». З 2006 працює асистентом кафедри полоністики Інституту філології. У період 2001-2006 працювала перекладачем Польського Інституту у Києві – офіційного представництва Міністерства закордонних справ Республіки Польща в Україні.

Михайловський Віталій (Київ), український історик. Досліджує соціальну історію Поділля другої половини 14—16 століть. Кандидат історичних наук. Доцент. Учень Наталії Яковенко. 2004 року в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» захистив кандидатську дисертацію «Надавча поземельна політика володарів Західного Поділля (1402—1506 рр.)». Виявив у Варшавському архіві давніх актів

найдавнішу на сьогодні писемну згадку про Хмельницького: Викладає середньовічну та ранньомодерну історію України в Київському університеті імені Бориса Грінченка та історію руських земель у складі Польського королівства (1340-1572) в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Кубай Михайло (Жовква), Михайло Кубай, заступник директора з науково-реставраційної роботи Державного історико-архітектурного заповідника у м. Жовкві.

Слободян Василь (Львів), кандидат історичних наук, дійсний член ICOMOS, провідний науковий спеціаліст Інституту «Укрзахідпроектреставрація».

«І»

НЕЗАЛЕЖНИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Число 67

2012

Головний редактор

Тарас Возняк

Художній редактор

Тарас Матіїв

Stanisław Żółkiewski.

Редакція часопису «І»
не рецензує надіслані матеріали

Для контакту:

e-mail: info@ji.lviv.ua

В інтернеті:

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

<http://www.ji.lviv.ua>

Віддруковано з готових діапозитивів. СПД Кичма І.В.

м. Львів, вул. Зелена, 162

E-mail: kychma@lviv.farlep.net, тел.: +38 (032) 244-21-41

Підписано до друку 30.01.2012. Друк. офсет. Тираж 1000. Формат 84x90 1/16. Зам.